

Cholnoky Viktor

Kaleidoszkop

TARTALOM

Cholnoky Viktor	
Hazánk és a külföld	
A Tisza látója	
A reichstadti herceg	
Türr tábornok	
Jules Verne	
Etruszkok és magyarok	
Minosz király országa	
Csokonai	
A Napoleon-mithosz	
A konyháról	
A kolera	
A tifusz	
Morbus hungaricus	
Vándormadarak	
Új embertípus	
Fajok kongresszusa	
Forradalom a pezsgőért	
Egy rejtelmes országból	
A bányarém	
Ex occidente...	
A földgáz	
A Patrie	
Vámpirok	
Caniculis orion...	
Az alföldi földrengés	
A szén	
A felszabadított muzsik	
Elveszett paradicsomok	
Tűzoltók	
Milliomosok a levegőben	
Harmattan	
Warwics	
A cárné	
Kémek	
Mikes Kelemen utolsó levele	
A mór Rikárd	
A Bakony menekültje	
A fekete sereg	
Lueger	
Cronje alkonya	
Nebogatov Samu	
Áchim András	
Uj kísértet	
A kínai ember	
A déli sark fölfedezése	
Chamberlain	
Ezer millió	

Cholnoky Viktor 1868-1912

Keményen boltozott homlokát egy tudós megirígyelhette volna. Finom, ideges profilján a szatirikus bölcsharó gúnyja vont barázdát ajkai köré és kék szemének révedező tükrében egy örök, nagy gyermek álmódott. A közelgő este ezüstös holdfénye már ott csillogott a hajában, a halántéka körül és mert egyre gyakrabban lett szüksége Tartini végzetes filozófiájára, - ezt a filozófiát legszebb írásaival haláláig igazolta, - reszkető, vékony ujjai már csak a ceruzát bírták el. Utolsó novellájának kéziratát itt őrzöm az íróasztalomon. Egész kötetre való papírhalmaz, teleszántva a puha grafit kusza nyomaival. Görbe, öreg betűk, ideges, elrántott, türelmetlen jegyei mindig lázas alkotó kedvének. Zsenialitása és tragikuma egyformán kiolvasható belőlük.

Langyos tavaszi estéken a Ferencváros tarka, földszintes házsorai között kószálva várom, mikor tűnik föl százhúsz fekete köpenyének himbálódzó feltja, aminek redőiben misztikus mesék rejtőztek. Télen-nyáron ott lebegett ez a sötét köpenyeg szikár vállain. Zseb nem volt rajta, pénzt nem gyűjthetett bele és mégis arannyal volt bélelve: a fantázia aranyával. Néha leakasztotta magáról és odakölcsonőzte Amanchich Trivulsióknak, az üvegszemű kvarnero-kreolnak, máskor Malpertuix Guido úr vállán ékeskedett, vagy Beid Alnisszor harcos természetén simogatta végig Tammúz, az ébredő napisten, álmoktól terhes tekintetével. Ferencvárosi „dárdás polgárok” apró, görbe házai között, a *Senkik szigetén* vagy a *Vesztett ember* sőtésének grogg-párás félhomályán hiába keresem a kincses köpenyegét. Gazdája válláról lesegítette valaki, a Nagy Talán, - ahogy Rabelais szerette hívni, - Mors Imperator, aki minden novellát a legkerekebben fejez be már az első Amenhotep óta, aki a farkasfogú Szebek istenre mondott átkot. Mennonidesz Gergelyig sem tudta elfeledtetni. Az álmokat rejtegető, arannyal átszőtt köpenyegét a télen, hidegebb éjszakákon talán egy kis fiú terítette paplana fölé, hogy meleget adjon, amint meleget adott mindannyiunknak, akik ismertük és szerettük Cholnoky Viktort és hallgattuk mosolygósan bánatos történeteit.

Tavaly nyáron, - most júniusban mult egy esztendeje - szűrták sírja mellé a kerepesi temető száraz, sárga homokjába azt az egyszerű fakeresztet, amely külső, eseménytelen életének puritánságát és az igazi értékeknek nálunk még mindig kijáró részvétlenségét egyaránt példázza.

A modern magyar irodalomnak legoriginálisabb és legsokoldalúbb poétája szállt vele sírba.

Mert elsősorban poéta volt ez a különségig eredeti zseni. Lírikus, akinek férfias szomorúságtól zengő mély hegedűje ott sír még görcsös kacajra fakasztó szatírája mélyén is, leg-groteszkebb ötleteinek elképpesztő nevetése alatt is. Őszintébben és szomorúbben nem vallott magáról Lermontov sem a *Korunk hőisében*, mint ahogy Cholnoky Viktor tette. Életének, gondolkodásmódjának, örömeinek, tragikumának, szeretetének és gyűlöletének, egész rejtélyes és csudás egyéniségének hieroglifáival szőtte át írásait. A *gnóti sze auton* kínzó erejével kereste, boncolta magát. A külső világ mindig azon a ponton érdekelte, ahol vonatkozásba jutott énjével. Az író egyetlen föladatának vallotta ennek a viszonylatnak kitapintását. Maga mondja egy helyen: „írónak, művésznak gondolod azt, aki nem a saját lelke borongásából, sötét mélységeiből hoz fel új alakokat, hanem a világ sablonjait írja valamelyes stíluskész-séggel? Ördög kell mibőlünk! Hát van igazi író és van igazi művész, aki nem a saját lelke kísérteteit rögzíti meg?”

Ezért halljuk minden sorában még a hangja színét is, ezért válik az első novellája után személyes ismerőssünké. Amanchich Trivulsióban, akit minden hősnél jobban szeretett, épp úgy ráismerünk, mint a régi keresztes lovag unokájában, akinek fátyolos a szeme egy régen megbezett alerion-madár három csepp véréből.

Lírizmusának ezt a mámoros, kényszerű megnyilatkozását azonban egy hatalmas ellenfél szorítja, fojtja vissza s teszi még lázasabbá, feszültebbé. Ez az erudíciója, az a káprázatos, sokrétű tudáshalmaz, amit késő éjszakákon exotikus, keleti írások és a modern tudomány minden ágának könyvei fölé hajolva ősi kultúréhséggel szívott magába. Irodalom, művészet, zene, történelem, geológia és csillagászat, nyelvészet, filozófia, kémia és fizika, a technika csodái, - különösen a repülőgép problémája - az orvostudomány és etnográfia, mind sorra vonultak föl a vastag nagyítóüveg előtt, amit beteg szemei elé tartott. Enciklopédiák voltak a kedvenc olvasmányai és az emberiség legragyogóbb enciklopédiájának poétája: Shakespeare, a lándzsarázó. Erudíció és intuíció, ez a két paradox erő szinte harmonikusan egyesült benne és ez az egyesülés írói karakterének legsajátosabb vonása. Csodásan tiszta öntudatosságával ő maga is beszélt olykor erről, egy-egy csendes kávéházi sarokban:

„Az írónak hinnie kell abban, amit tud. A halott matérián a líra eleven vérhullámainak kell keresztül törni, hogy abból művészi produktum legyen. Az én igazságom az én lírámmal és ha nem tudok fölemelkedni ehhez a lírához, nem juthatok el a magam igazságához. Pedig ez a lényege és titka minden műalkotásnak. Az erudíció itt ballaszt, de fel kellett hoznom magammal, mert ebben az éteri bizonytalanságban mégis egy stabilis pont felé törekszik: lefelé. S hogy ez a pont alattam van: ez minden művésznek a tragikuma. Ezért nem olyan egy sor írás, egy kis ecsetvonás sem, amilyennek az alkotója álmodta. Arról, ami tökéletes, csak álmunk vannak. A mesterember tudja csak úgy megcsinálni a dolgát, ahogy akarta. Művésznek, igazi művésznek nincsenek végleg eldöntött csatái, egészen betelt vágyai. Neki mindig verekedni kell, mert kettős a lelke. Fantáziájába minduntalan belevigyorog a tudás, a józanság, a „holt-bizonyosság” diabolikus, gonosz törpéje, amely ott leselkedik az ódához faragott toll hegyén, az eksztázis kiáltásaira nyíló száj szegletén s még a boros pohár széléről sem sikerül mindig elkergetni. Ennek a rettentő, örök kettősségnek a küzdelme a legsodálatosabb rejtély minden rejtélyek között.”

A Laád Bulcsu emberkéje, aki ott lakik a koponyacsont mögött, sokat árulkodott erre a rejtélyre. És ennek nyomán értjük meg a maga igazi értelmében, hogy miért kell *Cholnoky* majd minden írásában a valóságnak egy hirtelen pillanatban átbillenni a lehetetlenség országába és miért váltódik át igaz, meleg emberi értékekre az a könny, amit nevetéssel kergetett a szemünk sarkába. A lírikus egy percre szétesapja a szárnyát, ujjongva löki el magától a földet, azután egyszerre eszébe jut a fizika, a nehézkedés törvénye és zuhanás közben ördögi nyugalommal számítja kronométerjén a lefelé hulló test sebességének arányszámait. Az erudíció mintha legyőzte volna a poétát: a mese egy váratlan fordulattal abbamaradt...

Minden, ami ismeretlen, izgatta a fantáziáját, mert érezte, hogy csak az igazán a miénk, amit még nem ismerünk, ami ezután jön: az ismeretlen. Amit tudunk, az lezárt, élesen körülhatárolt terület, amin semmit sem változtathatunk. Nem adhatunk hozzá magunkból. Csak amit megsejtettünk, amihez az intuíció vezetett el, amit még eljövendő napok köde rejteget: az él igazán bennünk. Ezt gyúrhatja a fantáziánk, ebbe kapcsolódhatunk csak bele minden idegszálunkkal, agyunk minden rezdülésével. Aminek miért-jét kérdezni még nem jutott eszünkbe, ahhoz van leginkább közünk. Hinni kell ezt s a hit a művészetben fölötte áll a tudásnak. S éppen ezért értékeljük *Cholnoky* Viktorban elsősorban a poétát s csak azután a polihisztort, jóllehet írásaiban egyforma tökéletességgel és erővel jelentkezik mind a kettő. Tudományos cikkei akárhányszor a belletrisztika felé kíváncsiaknak, viszont némelyik

novellája csak ürügy gazdag tudományos megfigyeléseinek elmondására. Azért nem is lehet írásait elskatulyázni. Mikor az ember már-már kimondja: novella, - akkor fordul egyet a hang, a történet, az író és egyszerre úgy látjuk, hogy aki még az előbb az alerion tarka tolláról beszélt balzaci hűséggel és darwini pontossággal, most meghegyezi ezt a tollat és a szívébe mártja, mert erről a furcsa szerszámról a tinta leperreg. Csak vérrel fog. És amíg egy negyed-órával előbb egy materialista nehéz, nyomasztó szavai nehezedtek a lelkünkre, most egy réveteg, csodákba néző, fátyolos szemű poétával állunk szemben, akinek nemcsak azért olyan káprázatosak az álmai, mert rosszul lát és közel hajtja a fejét a papiroshoz. Érezzük, hogy itt túl a miópián, a miliő-elméleten, a természettudományon és mindenféle komolyan - és éppen most - olyan haszontalanul megállapított valóságon, egy transcendentális világ titkaiból hozott fotográfiákat tart elébünk valaki, egy vakmerő és a lehetetlent kísértő utazó.

Nevetések és könnyek között nincsenek többé ellentétek, csak kapcsolódások. Heine néha úgy beszél, mint assisi szent Ferenc és Don Quijoténak édes testvére lesz Falstaff. És most már ez a természetes, a magától értetődő, nem a szembeállítás, mert minden sugarat egyformán hét színre bont a prizma és végeredményében egyformán érthető vagy érthetetlen minden, Laád doktor emberkéjének filozofálása csakúgy, mint Sancho Panza elborulása az üres kocsonyástál fölött.

Csak természetes, hogy ezeknek a mondanivalóknak életrekeltésére nem voltak alkalmasak számára a poétika megállapított formulái. Új formát keresett magának, amit nem főd teljesen a novella, az elbeszélés vagy tárca fogalma. Egészen újfajta írások ezek, talán a legoriginálisabbak az egész magyar literatúrában. Senkihez sem hasonlítanak. Néhol, egy pillanatra E. T. A. Hoffmant vagy Mark Twaint juttatják eszünkbe, de csak azért, hogy azután annál jobban lássuk az elhatároló vonalat, ami félreismerhetetlenül választja külön mindenki mástól. Tíz soráról, egy mondatáról biztosan föl lehet ismerni, különösen cikkeiben, krónikaiban. Szatírájának egész ragyogó pompája kibontakozik előttünk ezekben a hétről-hétre írott tárcákban. Négy éve lehet, hogy megírta a *Balaton nyarát* egy ilyen krónikában, a legszebbet és leggrandiózusabbat minden írás között, amit valaha a Balatonról írtak. Egy érdekes természeti tüneményt mond el benne, - az eső hogyan kerüli meg a Balatont - színes, gazdag nyelven, telve meglepő új hasonlatokkal, trópusokkal s egy hatalmas lírai költemény decrescendójában simítva el a szavak viharos hullámmását. Ezek a tárcalevelek, amiket itt könyvbe gyűjtve vesz kezébe az olvasó, *Cholnoky* Viktort, a polihisztort és a poétát egyformán reprezentálják; tudása, bölcs humora, lírikus természete és tökéletes írásművészete egyaránt megnyilatkozik bennük. A hangszernek, amelyen játszott, - a magyar nyelvnek - virtuóza volt. Minden hajlékonyságát, szövevényét, rugalmas erejét érezte, ismerte és szerette. Keresetlenül, készen áll tolla hegyén mindig az egyetlen szükséges, kifejező szó és sokszor bonyodalmas, szinte furfangos mondataiban lokális értéke az újság közvetlenségével hat. Elkoptatott, megszürkült szavak új valórt mutatnak az új beállításban. Írásművészete a legértékesebbek közül való, a formát mindig egyszerre alakítja a tartalommal, acélos, zengő, túlradunai nyelvén.

De nemcsak nyelvének őseréjén érződik magyarsága. Gondolkodásmódjának eredetisége, érzései, fantáziája, amely olykor a fantasztikumba csap át, egész világnézete tipikusan magyar. Egy elfinomodott, szenzitív, csodákat áhító és a nyugati kultúra minden megnyilvánulását szervesen magába fogadó turáni intellektus, nemcsak elvileg ellensége, de létezésével is egyenes ellentéte minden árjának. Keletnek bűvös pompája nosztalgikus erővel hatott rá s a Dunántúl nyári estéjében megkezdett mese csillogó fonalai nem egyszer átvezetnek Ázsiába vagy Haábeah romjai közé. Minden keserősége mellett is optimista, akinek vérében van a romantika szeretete és a dzsentri, ez a századokon át fáradt és elfáradt fajta, egy végső fellobbanással minden nagyszerű értékét kiadta benne, úgy, mint Jókaiban, vagy Justh Zsigmondban. Egész ember volt és így kétszeresen tragikus, hogy nem élhette végig egészen a maga életét.

Negyvennégy éves korában, két évvel az első könyvének megjelenése után halt meg, agyongyötört, napi robotban elégett idegekkel. A teste korán megroskadt, de szelleme friss és egészséges maradt mindvégig. Hőseiben is a betegeket szerette leginkább. Könyveiben csak egy egészséges emberről van szó, akinek a völgyben felejtett filozófiáját megeszi egy medve és -megdöglük tőle.* Az Ofélia-szanatórium megálmodója a ragadós egészségtől akarja megóvni a jövő század embereit, akik fejcsóváló komolysággal fogják megállapítani az utolsó beteg diagnózisát: Tabes dorsalis. Menthetetlen. Már verseket ír... Mert a betegség az irodalom, a poézis, a művészet. Mintha önmagát akarta volna igazolni, mint Poe Edgar, az amerikai költő, aki vizespohárral itta a ginevert. És ki tudja?... Kemény Zsigmond is feketekávéval fűtötte az írásait, mint Balzac, Munkácsy is azzal a pohárral koccintott, amelyik Musset-t megölte. Ki tudja? Talán a matematikusoknál igazabb igazságra jutnak azok, akik lehunyt szemmel nyúlnak bele az élet zűrzavarába, akik nem okoskodnak, hanem álmodnak az agorán, ahonnan úgy is elég kíméletlenül szólítja el őket a durva kiáltás: Daïmonion, gyerünk fát aprítani...

Budapest, 1913 augusztus hó.

Kárpáti Aurél.

* A betegeket jobban szerette.

Hazánk és a külföld

A kínai embernek a sajátságos, nem is évezredes, hanem évtizezredes kultúrája kifejlesztett magában a csájnimenben egy olyan ösztönt, vagy tehetséget, vagy nem is tudom minek nevezzem ezt a kvalitását, ami már magában megkülönbözteti a legendás „Szer” földjének a kultúráját minden más hasonlóan ősi műveltségtől is. Ez az egészen sajátos és egészen egyedül álló kvalitása a kínai embernek - és ebben már a fürgébb fajtársa, a japáni sem osztozik vele - az, hogy neki nincsen balkeze és nincsen jobbkeze, nincsen ballába és jobblába. Hanem van neki igenis *déli* keze és van neki *északi* keze. Ez évezredes atavizmus agymechanizmusával a kínai gyermek szinte már kompasznak születik, mert még a sárkányeregető - igaz, hogy nem nagyon szilaj - játékaiban sem feledkezik meg vehemens fordulóban sem arról, hogy most melyik keze lett északiból hirtelen délivé, *Pé*-ből *Nan*-ná, mert hiszen a kínai, a mágnestű első feltalálója, még a birodalmának is két fővárost adott, az északi Pékinget és a déli Nankinget. Ősösztone a kínainak az észak és a dél minden helyzetben való megérzése.

Ellenben a szélrózsának nemcsak két iránya van, hanem négy és nemcsak Kinában, hanem nálunk is vannak kinézerek. Azzal a különbséggel, hogy ezek a busszóla-jelölte két másik világtájékot érzik meg valami beléjük nevelődött, vagy önön magukba behizlalt ösztönrel: nem északot és délt, hanem keletet és nyugatot. És a kínai sárkányeregető, vagy papírlámpást világosító gyermek, nagyszerű bizonyosságával, szinte tiszteletreméltó, mert egészen naiv önhiúságával érzi meg, hogy itt nálunk, már hogy Magyarországon, itt kezdődik el a Kelet, az Ázsia, ellenben, amint a vasút elhagyja Marchegget vagy Bruckot, ott mindjárt egészen bizonyosan a nagyszerű, a kultúrában telhetetlen Nyugat következik. Ezek a keresztbe fordított kinézerek, akik a jobbra és balra mutató nagy bőrszárnyukkal úgy mutatnak rá Kelet és Nyugat irányára, mint a kultúra saisi titkú kapujára rászegezett denevérek, ezek tehát azt érzik, hogy nálunk kezdődik el a Kelet, az Ázsia, amire pedig rajtunk túl a másik balkezük, akarom mondani balszárnyuk mutat, az azután egészen színtiszta Európa, tehát csöppentett kultúra.

Sohasem tudtam valami igen nagy haragra gyulladni, amikor a magyar viszonyokat, a mi történeinket „ázsiai állapot”-nak stigmatizálják, megfedkezve arról, sőt talán nem is egészen bizonyosan tudva, hogy ez a szállóige egy nem egészen a szájuk íze szerint való forrásból származik, a nagyon konzervatív és kissé talán nagyon is keserűen arisztokratikus Sennyey Pál bárónak egyik parlamenti beszédéből. Ismétlem, akármilyen sötét gyanuba keveredjen is bele, az „ázsiai állapot” ellen, mint ironia, vagy szatira, vagy szarkazmus ellen sohasem tudtam igazán nekidühödni. És most nagy valószínűséggel úgy érzem, hogy azért, mert nem éreztem ki belőle teljes tökéletességgel a gúnyt, a kicsinylést, azt a fogahíjas kis keserűséget, amivel új tendenciák óhajta az, hogy belepiszkoljanak a régi és egészen megbízható fészekbe.

Most valamelyest revelálódik bizonyára nálad is, olvasóm, ennek az iránytű-kultúrának és világrész-skatulyázásnak az ártatlan és ügyetlen mivolta. Az „ilyen is csak nálunk történhetik” undorig csépelte sablonjának a gyatrasága, hazugsága, teljesen kongóvá vált frázisa.

Mi, itt Ázsiában, még mindig zokogunk azon, hogy a betyár-romantika ideje tulajdonképpen még sem múlt el rólunk, csak formát változtatott, mert hiszen soha annyi akasztás nem volt, mint mostanában, a right honourable highwaymenek tehát csak technikát változtattak, nem pedig mesterséget is. Ők maguk maradtak los mismos perros, con otros collares, - ugyanazok a kutyák, csak a nyakukra tesznek újabb, divatosabb örveteket. Ma már a magyar zsvány nem fokossal dolgozik, hanem browninggal, ma már a haramia nem az erdők sűrűjében les rá az áldozatára, hanem rátöri Temesváron a zálogháznak, Pozsonyban a trafiknak az ajtaját.

Nálunk ezen, itthon történvén a dolgok, természetesen megint zokognak az ájrópéerek, a külföldben telhetetlenek, akiknek még a kalotaszegi varrottas is csak akkor szép, ha Berlinben a Wertheimnél vehetik meg és most valószínűen azon fogják kétségbeesetten csapni össze a kezüket, hogy a mi barbár rendőrségünk már megint megakadályozott egy kultúrát, már megint útját állta, hogy megközelíthessük a Nyugatot, mikor már itt, Budán, galléron csípte az első magyar automobil-apacsokat, akik Kaposvárra terveztek egy kis kulturkirándulást à la Chantilly. Mert hiszen nekik a houdaini gyilkos táncmulatság is szebb és stílusosabb volt, mint az ököritői véres cécó, mert - ah, az is Franciaországban történt, tehát feltétlenül jobban hasonlít a Jean Goujon-utcai katasztrófához, mint a mi nyomorult kis ázsiai stílusú katasztrófáink. De ha nem is, Houdain neve mindenesetre szebb név, mint Ököritő neve.

Nem tudom, érzed-e már, olvasó, azt az abszurdumot mind, ami csak ennek a két összehasonlításnak a révén is megderül. A képtelenségét ennek a saját becses ábrázatunk következetes és rosszhiszemű szidásának, amelyik ma már nem is sport, hanem annál is silányabb foglalkozás, mert a sportnak, akármilyen oktan mesterkedés is, legalább nincsen alattomban értetődő tendenciája.

Hiszen az nem volna baj, hogy mi szidjuk önmagunkat. Valóban, Berzsenyi is szidta a magyart. De nézzetek bele az imádott külföld tükrébe és akkor, ha sem vakok, sem rövidlátók nem vagytok, meglátjátok, hogy ugyanaz a kor vigyorog rátok, amit itthon értek.

A Tisza látója

Lehet, hogy kabbalisztikus elábrándulás, lehet, hogy a kalendáriumhoz való hozzászokottság tőlem, de az sem lehetetlen, hogy márciusnak a lehelete az, amelyik mindig fölébreszti bennem a tavasz e hetében az emlékezést a magyar tavasz két legnagyobb félreértettjére. Mind a kettő magyar az eredetében, mind a kettő magyar az élete folyamatában és mind a kettő gyönyörűen, szépen magyar az elvégződésében is. Az egyik a Tisza, a másik az ő Petőfin túl való egyetlen igazi megértője, látója: Vásárhelyi Pál. És a kabbalisztikus számbabonának még a legreálisabban alkalmazott matematikában is igaza van, mert a Tisza legnagyobb cselekedetét, Szeged elpusztítását szinte az egyenlet első tagjának lehet tekinteni közvetlenül a tavaszi napéjegyenlőség egyenlítővonalára előtt. Vásárhelyi Pál pedig, ennek az örökre megfejtethetlenné tett egyenletnek a második része, csaknem matematikai pontossággal született meg a tavasz napját betetőző március huszonötödikén. A magyar tavasznak a szülöttje mind a kettő és annak a meg nem értése áldozatává vált mind a kettő. Mert Vásárhelyi Pál sorsa kétségtelenül tragikus, de tragikus a Tisza sorsa is. Megpróbálom elmondani, hogy hogyan.

Vásárhelyi Pál a tizennyolcadik századnak a végén született, ezerhét százkilencvenötben. Akkor nálunk még csak jogászok és költők születtek, de - gyönyörű gondolata az utolsó Habsburgnak, Mária Teréziának, - nálunk akkor a költők sem születhettek másnak, csak a legszebb asszony testőrének.

És Vásárhelyi Pál elkövette azt a hibát, hogy magyar nemes családból született, de még sem lett belőle sem jogász, sem költő, sem katona, hanem kiválasztotta magának a legszürkébb és legfurcsább foglalkozást. Mintha az ő próféta lelke megsejtette volna már akkor, a pályája megválasztásakor, a Jókai szép, nagyszerű hősét: Garamvölgyi Aladárt, Fehér Gyulát, Berend Ivánt, Tatrangi Dávidot, akik mind mérnökök, - rosszul mondom - a legjobb esetben indzsellérek, de valószínűen inkább földkóstolók, vagy körvágók voltak nevezet szerint abban az időben.

Ilyen indzsellér lett Vásárhelyi Pál is. És akkor hagyományoktól való elrugaszkodás volt egy magyar nemes embertől, ha így eltévesztette a pályáját, amit a diéták, a sedriák, a testőrruha eleganciája jelöltek ki a számára komponensekként mint eredőt. Lenézték és csak egy ember értette meg. Széchenyi István gróf. Akivel pedig csak az élete delén - alkonyat volt az már, - hozta össze nem a véletlen, mert az nincsen, hanem a kongenialitás kényszerítő ereje.

Ezernyolcszázharminckettőben tudvalévően a legnagyobb magyart „közlekedési és hajózási biztossá” nevezték ki. Vásárhelyi ekkor a Duna térképezésének a vezető mérnöke volt s a kettőjük hivatalos érintkezéséből támadt a Vaskapu szabályozásának az akkori technikai tudás szerint gigantikus terve. Valósággá váltani nem tudták ezt a gondolatot, de Vásárhelyi megcsinálta a balparti vontató utat, ráhagyva a Vaskapu teljes megnyitását a mi nemzedékünkre.

A másik nagy és Széchenyivel együtt dobogó gondolata a Lánchíd. Ennek a gondolatát is Vásárhelyi intuitív lelke adta át megvalósításra Széchenyinek, hogy kibontakozhassék a meddő tervezés kódéből. Ő írt először: „A Buda-Pesti állóhíd tárgyában”.

Mind a Vaskapu áttörése, mind Budának Pesttel való egybeölelése gondolatból valósággá vált és Vásárhelyinek még sem ezek voltak a legnagyobb gondolatai, hanem az, ami nem lett valósággá: a Tisza teljes megértés szerint való szabályozása.

A Tisza!

Ez a nagy titok, amit csak két ember tudott meg teljesen, amelynek a csodálatos kanyargása, fent, a tokaji hegyek között való sietős rohanása s lent az Alföldön lassú örvénylése csak két lélekben revelálódott meg úgy, ahogyan igazán igazság. A Petőfi Sándoréban és a Vásárhelyi Páléban. És mind a kettő megmondta nemcsak azt, hogy mi, hanem azt is, hogy „ki” az a Tisza. De Petőfi leírása örök kincs, szakadatlan gyönyörűség, míg a Vásárhelyi Pál meglátását csak sirathatjuk, mert - elveszett örökre.

A Tiszának a vizek között körülbelül csak két rokona van. Egy kis öccse, a lombardiai Po, meg egy nagyon öreg nagybátyja, a kínai Sárga folyó, a rettenetes víztömeget cipelő Hoanghó. Ez a három folyó egy sorsra termett. Magas hegyek szülik mind a hármat és a felső folyása mind a háromnak sebes, ragadó. Olyan erőszakos, hogy a követ is előbb homokká, azután iszappá zúzza össze. A középső folyásában pedig mind a három csaknem átmenet nélkül Alföldre ér.

Ellustul, szinte eséstelen mederben lassan siklik tovább és amit a hegyek közül törmeléknek szakított le a zúdulása, azt len a völgyben a lomha víz lerakja iszapnak. Mind a három folyó folyton emeli, gyarapítja a saját medrének a fenekét. Ez a három vízkígyó lassan, következetesen és szinte öntudatosan emeli a saját maga tükrét. Folyton feljebb, folyton magasabbra, hogy följe kerekedhessék a partjain levő emberi kultúrának.

És ez irtózatos veszedelem. A Hoanghó, amikor ezernyolcszázötvenkettőben lerombolt mindent, amit emberi mesterkedés tudott emelni az árja ellen, egész Magyarországnál nagyobb területet árasztott el diluviummal és új medret vágva magának olyan távolságban, mint Budapest Berlinton van, egy egész nemzedéket kiirtott.

A Tisza nem hord huszadnyi vizet sem, mint a Sárga folyó, de ő is „le fogja tépni láncát”. A Tisza, éppen azért, mert nem a Vásárhelyi gondolata és tervei szerint szabályozták meg, örökös és elkerülhetetlen és mulhatatlan veszedelme a magyar Alföldnek. A Damokles kardja, amely folyton följebb és följebb emelkedik, hogy annál rettenetesebb rontással zuhanhasson azután alá. Tigris, amely ma már megszeli dítetlen, pedig háziállattá tudta volna kezesíteni.

A Tisza árterülete, vagyis az a föld, amit a vize árja a szabályozása előtt járt, majdnem kétszáz négyszög-mértföld volt. Voltak területek, amelyeken a Tisza árvize idején hetven kilométernyi szélességben az ő vize volt az úr. Tavasz kezdetétől nyár végéig, mert a Tisza, e nagyszerű hadvezér, őrszemeket is hagyott hátra, félvármegyényi pocsolyákat, amelyek elvették az ember elől a termőföldet. Ott hagyta őket örök, hogy vigyázzanak a birtokára, mert - tavaszra majd ő maga is visszajön.

Rengeteg mennyiségű és őseréjű termőföld volt hasznavehetetlen a Tisza mindenéves árvize miatt. Természetes tehát, hogy abban az időben minden tanult mérnöknek, ha a Tisza szabályozásába botlott volna bele az esze, feltétlenül csak ez az óriási terület lebegett volna a fantáziája előtt és hamar meg is találta volna rá a módot: árvízgátakat emelni. Nagy pénzzel, de mérhetetlenül nagyobb vagyon megmentéseért. Oly nyilvánvaló volt a dolog: a Tiszát rakoncába kell fogni, nagy töltések gátlójával.

Mert nem értették meg, csak Vásárhelyi Pál értette meg az ő próféta-lelkével, hogy a Tisza vize fölött már akkor is ott imbolygott a Petőfi Sándor kóbor, kongeniálisan rakoncátlan lelke. Ő látta meg az igazságot, ezt a magyar tavaszi igazságot úgy, hogy megértette! Ha a Tiszát szélesen épített gátakkal veszik körül, amelyek közé oda esik minden kanyarulata, akkor csak jobb módot nyújtanak neki a saját maga feliszapolására. És mivel a töltéseket elvégre még sem lehet egészen a felhőkig emelni, tehát nyilvánvaló, hogy az árvíz-katasztrófának előbb-utóbb be kell állania. És mentül később áll be, annál szörnyűbb lesz, mert az önmagát emelő víztükör helyzeti energiája évről-évre, napról-napra jobban feszül. A Tisza szabályozásának a

legfőbb feladata nem az ármentesítés, hanem az, hogy az ár vizének gyors lefolyást kell adni, hogy magával sodorja az iszapot is. Tehát a Tiszát nem a gátak, hanem csupán szűk töltések közé kell fogni és a kanyarulatait átvágásokkal győzni le. Ami a folyót megrövidíti, tehát a folyását gyorsabbá, meredekebbé teszi.

Vásárhelyi így készítette el a szabályozás tervét. Szűk gátakkal és százegy átvágással, amivel a Tisza mai hosszát a kétharmadára csökkenthette volna vissza. És úgy tervezte, hogy a töltéseket felülről lefelé kezdjék el, az átvágásokat meg alulról fölfelé. És teljesen készen volt a terve és ezernyolcszáznegyvenhat április nyolcadikán eléje terjesztette a Tiszavölgyi Társulat értekezletének. És magyarázta a tervét és az asztalra kiterített tervezeteire szenvedelmes erővel ütött rá az öklével, azután pedig arccal borult rá a rajzaira és ott halt meg, prófétához illő nagyszerűséggel, mint ahogyan Illés költözött a mennybe - vagy az izgatottságtól túldobogó szíve, vagy a gondolattól túlfeszült agya ölte meg szerencsésen pillanatnyi halállal.

Miért nem támadt még Shakespeare, aki ezt a tragédiát is megírhatná? És megírhatná, hogy Vásárhelyi halála után jött a sírásó. A Tisza sírásója. El ne felejtétek: Pietro Paleocapa volt a neve. Teljes olasz akadémiai műveltséggel bíró és felsőbbbséggel való úr volt, hivatalos tudós, mert hiszen ő volt az akkor még osztrák Lombardiának a császári főépítési igazgatója. Aki tudott mindent, amit csak iskolában meg lehet tanulni, de távol állott lelkétől minden úgynevezett ostoba, poétai intuición. És aki föléje szabályozta a Pót az egész Lombardiának.

Jött a Paleocapa, reá bízta a Tisza-szabályozást és ő nagy elismeréssel nyilatkozott a Vásárhelyi terveiről. Csupán csak kettőt kifogásolt bennük: a szűk árvíz-gátakat, meg az átvágásokat. És megszabályozta ő a Tiszát. Így, ahogyan most van és ahogyan évről-évre növekedik a hatalma mindaddig, amíg újabb katasztrófában nem csendesítheti le a kedvét. Mert a Tisza, ez egészen bizonyos, új nagyobb pusztítást okoz majd nemsokára.

Egyik olyan tavaszon, amelyiken elvitte Szegedet, de amelyik szülte Vásárhelyi Pált, revelálta Petőfi Sándort - bolond az ember így tavasz kezdetén, ebben a márciusi levegőben, hogy így egyszerre és együtt látja a magyar tavasz három nagy szimbolumát...

A reichstadti herceg

Ennek a történetnek, mint minden igazán szomorú történetnek, két kezdete és két vége van. És a kezdet látszik végnek és a vég látszik kezdetnek. Mert az egyik kezdet a párisi invalidusok templomának a koporsós-csarnokában van, a másik a bécsi kapucinusok szentegyházának a kriptájában. A végzések pedig - no, majd a végről a végén beszélünk.

A reichstadti herceget, másképpen, sőt igazabban római királyt, de a chantecleri ízléssel sasfióknak is nevezett II. Napoleont, most a franciák visszakívánják. A kicsiny és kétségtelenül nagyon degenerált kis herceg vagy király, vagy sasfiók - as you please - tudniillik éppen úgy osztrák főherceggé is lett, mint Rákóczi fiai, tehát korán hunyt el ugyan, de a bécsi kapucinusok kriptájában, a Habsburgok temetkezési helyén van a koporsója. A másik Napoleonivadék, a III. Napoleon fia, a Lulu, az Dél-Afrikában esett el szintén gyerekfővel, még csak annyi idős sem volt, mint Petőfi Sándor, mert a kozák dsida lassabban jár, mint a zulu harcosnak az asszagája, amelyik Izandlhvána mellett járta át a kis felesleges herceg szívét. De ez az angol rendszer, ez tehát most nem tartozik ide.

Ámbár mégis ide tartozik. Mert nemcsak Lajos Fülöpnek, a polgárkirálynak a népszerűségkeresése okozta, hogy a Nagy Napoleonnak is koporsója, vörös kőből faragott koporsója van az invalidusok templomában, hanem hozzájárult ennek az ügynek az elősegítéséhez valamelyest az angol Hudson Lowe is.

(Inter parenthesim: én már többször értesültem a magyar párisvándoroktól és műmontmártélyosoktól arról, hogy a Quatz' arts-ban, vagy pedig a Folies Machloicá-ban milyen abszinttől bőfög a conférencier, de azt még egytől sem voltam képes meg tudni, hogy milyen kőből van faragva a Napoleonnak, a Nagy Napoleonnak a síremléke, porfirból-e, vagy pedig vörös márványból.)

Az angol rendszerű és az osztrák rendszerű Napoleonok tehát most valami sajátságos módon egymáshoz kíváncsoztak. Az brutálisan nagy és jellemzően aránytalan hosszúságú karon függő kéz, amelyik még Borodinónál is véresre tudta festeni az orosz hó halotti fehérségét, most, úgy rémlik, kinyúl a koporsójából is és visszakívánja, oda maga mellé kívánja a fiát. Mert csak a kiirthatatlan és soha el nem múló napoleoni tradíciók, - nem paradoxon a Napoleon név említése a tradíció szóval kapcsolatosan, mert ő maga sóhajtott egyszer, hogy önönmagának az őse szeretne lenni - tehát csak az ő még mindig járó lelke tehette azt, hogy az immár befejezetten, kétségtelenül és végérvényesen republikánus francia közvélemény most a császár koporsója mellé kívánja a római király porait is. Azt akarják kérni a bécsi főudvarmesteri hivataltól, - gondolom Montenuovo herceg most a főudvarmester - hogy adják oda azt a koporsót, azt az egyetlen kis koporsót a sok közül onnan a kapucinusok kriptájából Franciaországnak.

No. Azért nem kell mindjárt elérzékenyedni, mert nemcsak a Napoleon lelke él még, hanem a Metternich Kelemené is kelepel még most is. A francia kívánságra hamar megjött az osztrák felelet. Tessék elolvasni azt az idevágó és feltétlenül félhivatalos bécsi közlést, amelyik kereken és illetékes szájából mondja el, hogy a reichstadti hercegnek a porait nem adják oda Franciaországnak. Mert a fia az anyja révén (gondolom, Montenuovo most a főudvarmester) osztrák főherceg is volt és nagy szeretettel viselte az osztrák hadsereg egyenruháját. És - mert néha az az ügynevezett illetékes forrás sem zárkózik el az irónia elől, még hozzátesszik azt is, hogy: a reichstadti herceg a bécsi kapucinusok sírboltjában is egészen jó társaságban fekszik. Szóról-szóra így van.

Valóban, jó társaságban van a reichstadti herceg. Egészen közel fekszik Károly főherceghez, a nagybátyjához, aki az egyetlen igazi katona-lángelme volt Wallenstein óta az osztrák hadseregben, aki előbb verte meg annak a mellette fekvő koporsónak az apját, mint Wellington és Blücher, aki az igazi és becsületesen szent meggyőződésével volt ellensége Napoleonnak és akit éppen ezért visszarendeltek Asperntől, mert attól féltek, hogy azt a császári koronát, amit ő ütött le tulajdonképpen a korzikai vérebnak is nevezett ügyvédivadéknak a fejéről, majd most már azután olyan nagyon jól meg tudja fogni, hogy éhsége támad a másik császári koronára is.

Azután ott fekszik a kriptában a reichstadti herceg édesanyja is, Mária Lujza. De a világért sem mint császárné, - gondolom, Montenuovo most a főudvarmester - hanem mint pármái hercegnő és osztrák főhercegasszony. De azután ott fekszik a mi sasfiókunk is, Rudolf, akinek még a száradó csontjaiban is ott van az az egy csepp Árpád-vér, amely „zeng hadat álmaihoz” a szomszédos koporsó halottjának. Valóban jó társaságban van a reichstadti herceg és a franciáknak nincsen igazuk, hogy hazakívánják.

Mert hiszen valószínű, hogy maga Napoleon is így akarta és azért írta a bukása után Józsefnek, az öccsének, a nápolyi királynak ezt: „Jobban szeretném, ha fiamat megfojtanák, sem hogy azt tudjam meg róla, hogy Bécsben van és osztrák főhercegnek nevelik. A császárnéről van olyan jó véleményem, hogy ő is így gondolkodik.”

A császárné Mária Lujza volt és gondolom, Montenuovo most a főudvarmester és a nemzetközi viszonylatok nem érzelmi dolgok és a főudvarmesteri hivatalnak semmiféle hivatalos tudomása arról nem lehet, hogy az agyonzaklatott apa csak akkor tud azután igazán és végsőképpen megpihenni, amikor a fia mellett feküldhetik.

Türr tábornok

A Szent Szövetség hatalmas borjubőrlábtyút tudott rákanyarítani Európa rugdalódzásra kapott alsó végtagjaira, de még Metternich Kelemen sem volt az a nagy varga, hogy kitalálta volna azt a csizmát, amelyik örökké tart. Állta a munkája egy darabig, de (vagy három évtized múlva) szétvásította nem az a hibája, amit már munka közben minden varga tud, hogy majd meglazul a varrása, kihull a szege, hanem az a másik, amelyikről olyan szívesen feledkezik meg minden emberi szabad mozgásnak a tok-készítője: hogy megnövekedik alatta a tyúkszem. És ha a csizmát Metternich meg Sándor cár szabják: olyan jó munkát végeznek, hogy a nyomása alatt a tyúkszemből tűzhányó kúpja dagad.

A tizenkilencedik század középső harmadára szétfeszlett a Napoleon után összetákoltt új rend és kikapván azok, akik mindig elsőül kaptak ki, a Bourbonok, elindult a jobb szó híján forradalomnak nevezett valami, hogy lánghangon hirdesse mindannak a szükségét, jöttét és nagy boldogság-igéretét, amiről mi ma már nem is beszélünk, nemhogy kiabálnánk, mert érezzük a szűkösségét, ittlétét és nagy ígéretszegését. A Szabadságot, amely csak addig van, amíg nincsen, amelyért tehát - beszéljek iróniával? - ontanunk kell utolsó csepp vérünket, amelyért - beszéljek a legszentebb szent igazság szerint? - pimasz, vagy beteg, aki ha kell, rabszolgává lenni nem tud. Kortársam a mai, immáron kivívott szabadságban, sőt az előrelátott és megremélt szabadságban is: te Eleutheria istenasszony oltárát csak kétféleképpen tudod látni, vagy úgy, hogy az utolsó csepp vér, vagy pedig úgy, hogy az utolsó garas munkabér hever ott rajta véres áldozatnak.

De: - még az istenasszony is megöregszik, tehát Eleutheria is volt hajdan fiatal. Nem vonszolt feleslegesség, nem lényegeszünt pusztá formá, csak takarításra és zsörtölődésre való, hanem kardnak, cselszövésnek, izmok és elmék gyilkosan vakmerő játékának bére, jutalma, glóriája. Eleutheria is volt fiatal...

Amikor még nem volt *itt* a Szabadság úgy, mint ahogyan most közibénk öregedett már, akkor a szertefoszló arany ruhájáért, amely fényes röptében szakadozott le róla: daliák verekedtek. Ki a ruhájáért, ki az aranyáért, ki meg a teste valóságos mivoltának a sóvárgott megláthatásáért. A tizenkilencedik század középső harmada egy egészen speciális katonatípust termelt: a szabadságharcosét. És ez a tizenkilencedik századbeli szabadságharcos nemcsak külsőségeiben, nemcsak formákban különbözött más idők, más korok szabadságharcosaitól, hanem esszenciális vonásokban is. Nem csupán a kor és nem pusztán a mellékcélok különbözősége választja el ezt a típust más idők szabadsághőseitől, hanem még más valami is: az, amit jobb szó híján kénytelen vagyok „öntudatosság”-nak nevezni, mert cinizmusnak nem nevezhetem. A legújabb kor szabadságharcosainak - egy szál levelet sem akarok elvenni a koszorújokból - az önámítás nagy és nagy alkotásokra alkalmas tehetsége mellett kellett bírni azzal a másik, hidegebb kvalitással is, hogy ne csak érezzék, hanem tudják is, hogy „mitől döglök a légy”. Brutusnak, Cassiusnak lehetett a szabadságharc még tisztább „szent ügy”, hiszek még a Casca naivitásában is, de a condottierek megtanították a világot arra, hogy a háború üzlet is, Vauban és Napoleon pedig papirosra meg emberbőrre pingálták le, hogy a hadviselés mesterség, amihez nem elég az úgynevezett szív és az izom, hanem kell hozzá az értés, a tanulás és a gyakorlás is.

Utánuk tehát a szabadsághős foglalkozása is pusztá alkalomszülte, avagy diszpozíció okozta állapotból mesterséggé finomodott fel, vagy közönségesedett - válassza magának ki-ké azt a szót, amelyik jobban tetszik neki. Lehetetlen a múlt század szabadságharcosain észre nem venni az üzletszerűség vonását, az egy Krapotkin kivételével. Verekesznek Görögországért is,

Moldváért is a török ellen, megtalálhatók Lengyelországban, a cserkeszek között, az olaszoknál, Magyarországon, a délnémet forradalomban, mindenütt. És kétségtelenül mindenütt hevíti őket a világszabadság szent ideálképe, de épp olyan kétségtelenül melengeti őket a megélhetés gondolata is. Egy hajszálnyi hiba ezért nem esik a történelmi nagyságukon. Bem nagy katona, ha először Lengyelországért, azután Magyarországért, végre pedig Törökországért harcolt is. Guyon ideális szabadsághősi mivoltából nem von le egy iótát sem, hogy nem értett a szövöszékhez vagy a rovincsoláshoz és azért mindig ott volt, ahol a mestersége folyt: a háború.

Ezen a perspektíván kell meglátni Türr István tábornokot és akkor, az igazságnak ezen a látótávolságán keresztül mindjárt nyilvánvalóvá lesz, hogy felette állott az átlag-szabadsághősök színvonalának. Katonának nevelkedett, nem intézetben, hanem abban az iskolában, amely a legegyszerűbb: az életben. Semmi másnak nem szánta a sorsa, csak katonának. Olaszországban, a légióban, Badenben, Argentínában, a krími félszigeten és Garibaldi mellett, mindenütt a katona munkájára volt utalva és mégis tudott diplomátává is fejlődni, technikai gondolatok kigondolójává és megalkotójává is erősödni. „Nem sors, nem eset” vitte csupán, mint annyi más társát: Türr vitte maga magát is, olyan értékekkel, amelyek minden más helyzetben is, minden körülmények között értékek maradtak volna és érvényesültek volna is.

Hideg, de igaz és nem tisztességrontó mértékkel mérve nagyobb volt magánál Garibaldinál is abban, hogy míg ez hitt saját magának is és pózolója nem színészkedés volt, hanem fanatizmus, addig Türrnek le kellett győznie a saját maga kétségeit is és érteni ahhoz a művészethez, hogy hitet keltsen olyan eszme iránt, ami őt természetszerűen nem járhatta át a hitnek minden erejével. Ez a megőrzött és rejtett hidegsége tette a marsalaiak diplomatájává, a számítóképességgel ezzel a Garibaldiból hiányzó kvalitásával tudja az orbitelloi parancsnoktól megszerezni a fegyvereket, amelyek nélkül a marsalai partraszállás operetté vált volna. Palermónál, Messinánál a győzelmet az olaszok csak kiverekedték, a terv Türré volt, amikor pedig Garibaldi kinevezte Nápoly kormányzójává, egyszerre revelálódott benne a kormányzó tehetség, a politikus.

Ha hatvanhatban Bismarcknak a szemhatáron is túllátó kegyetlenségén és minden felesleges érzélgést, hálát s efélet kizárni tudó lángelméjén meg nem bukik a magyar felkelés ügye, akkor érkezett volna meg Türr a nagysága tetőpontjára, ott szánt neki sorsa olyan nagy szerepet, ami talán túlragyogta volna a magyar történelemnek sok más ragyogó nevét. De itt a szerencse - minden szabadsághősnek múlhatatlan kelléke - cserben hagyta, a viszonyok megtagadták tőle az érvényesülésnek azt a lehetőségét, amelyre talán egész életében vágyott, - igazán vágyott. Ha tetszik, lehet ezt tragikumnak is tekinteni: hogyan állítja meg a jégember útjában a tűzembert, hogyan kell a számítani mindig tudó Türrnek akkor bukni el, amikor a cél feledteti vele talán még a számítást is és amikor elébe lép a minden számítók legnagyobbja: Bismarck.

De nem. Türr életében még ez sem lehet tragikum, mert a tábornok nem a tragikus hősök nemes, de valljuk be meglehetősen élehetetlen fajtájából való volt. Erős és munkakereső lélek, aki csalódásait talán őrizgeti bús emlékekkel a szívében, de nem csinál belőlük káoszt. A kudarc után új munkát keresett s annak a munkának az eszközét csak olyan keményen megfogta, mint a kardot, amely az ő kezében nemcsak fegyver, hanem szerszám is volt. A munkaszeretet és a kötelességtudás pótolta benne azt, ami talán hiányzott belőle meggyőződéses hévben és lelkesedni tudásban.

Egybevetve élete külsőségeit a belső mivoltával: egyénisége ott áll valahol Garibaldi és III. Napoleon között. Hogy nagyságukat nem érte el, nem rajta múlt, hogy okosabb és hasznosabban kiélt életet élt.

Negyvennyolc évvel ezelőtt, 1860 május hónap 6.-án indult el Génua mellől az a kis hajóhad, amely vitte Garibaldi ezernégy emberét Marsala felé. Amikor megérkeztek, Türr István volt az első, aki partra szállt. És most, negyvennyolc esztendő után, megint május hatodikára érkezett meg egy kicsiny, fekete hajó ismeretlen partokhoz. Vajjon várták-e ott a vörösingesek és felriadt-e az evviva, amikor megérkezett Türr tábornok? Oda, ahonnan emléke mindig sugározni fog felénk.

Jules Verne

Vannak kiválóságok, amelyeknek az a csodálatos sorsa, hogy hamarosan közfőnévvé, locus communissá alakuljanak át az emberiség gondolkozásában. Egyéniségek, amelyeket elegyentelenítünk, egy emberi bőrrel körülhatárolt valakik, akiket nem vagyunk képesek ilyen külön, a többitől való elválságban látni, hanem csak szinte felolvadva, kisbetűvel íródó fogalomjelzővé alakulva át.

Persze ezek nem a legnagyobbak közül valók, de azért mégis nagyobbak, semhogy rászolgálának erre a bizonyos tekintetben hálátlanság számba menő eláltalánosításra. A Jules Verne is, aki most ott van az elmúlás küszöbén, azok közül való volt, akiket semmivel jobban és közelférhetőbben definiálni nem lehetett, mint a saját nevükkel. Ki volt Jules Verne? Hát a Jules Verne volt. Felesleges egy szót is többet hozzámondani. De nem azért, amiért Shakesperenek is elég ez a definíció, amelyik benne van a maga nevében, hanem valami egészen más okból. Körülbelül ugyanabból, ami miatt példabeszéddé - közismert valakivé - lett az a vak tyúk, amelyik búzaszemet talált.

A Verne neve már adaptálódva van minden szájhoz, anélkül, hogy a kiejtésével az eszmék valami megmozdításának a pretenzióját is együtt hordaná. Név, amelyet tudunk s amelyet nem tudni nevetlenség, de amelyen gondolkozóba mégis csak akkor esünk, amikor a tulajdonosa valami életszenzációval szolgál. Mint most, hogy itt az elmúlása.

Jules Verne a prototípusa annak az emberfajtnak, amelyet talán csakugyan lehetne közmondásembereknek nevezni. Semmi komoly intelligenciabeli okom s belső meggyőződési szükségességem nincs arra, hogy kimondjam: „aki másnak vermet ás, maga esik bele”, vagy: „ki korán kel, aranyat lel” - s mégis a számban van s értelmezés nélkül elfogadódik általam mind a két mondás. Semmi olyan kvalitás Jules Vernében nem volt, amely íróvá tette volna, - valamelyes stíluskésztséget kivéve, - s mégis világot megjárta a neve s amit leírt, azt faltuk, élveztük, azon okultunk mindnyájan. Mert ő volt az a vak tyúk, amely megtalálta a búzaszemet.

S ennél a csodálatos egyéniségénél fogva a Jules Verne most elomló alakja csupa ellentéteket mutat. Csupa paradoxonokat. Iskolát csinált a regényírásban, de olyan iskolát, amelyben csak tanár van, tanítványok nincsenek. A fantasztikus regény egy új irányának a bámulatosan bőmondhatnékos megalapítója és - két krajcár ára fantáziája sincs. Soha nem játszik írásaiban az intuición, de mindenütt ott van teljes vonalon érvényesülve a töméntelen tudás. Valahogyan a megfordított magyar ember ő: temérdek a vágott dohánya, de nagyon kicsiny a pipája.

A földön vetette meg a lábát, úgy - nem megostromolta - spekulálta ki, mindig az öreg kétszerkettőből indulva útra, az eget. Cyrano a holdból hullt alá a földre s holdas maradt itt lenni is, Verne Texasból indul neki a holdnak, de oda is magával viszi a föld porát. Sem szárnya, sem szíve, sem pedig epéje nincsen a gondolkozásának. Tréfás alakjai - Maston John Tom, Passepartout, Benedek úr, Paganel, Pencroff, Ardan Mihály, Kin-Fo, Clawbouny doktor - tulajdonképpen mind csak szájalmas sablonok s mégis mindannyi gyönyörűséget szerez az olvasójának.

Amikor pedig neki akarja indítani gondolatai menetét a mogorvább képeknek, nem tud mást alkotni, mint Nemo kapitányt, Ayrton, Negorót és Hakabut Izsákot. Mert soha az agyában semmi igazi izgalom meg nem mozdult, soha az írásnak nem érezte a kényszerét, mindig csak a kellemes és hasznos mivoltát. El nem borult az esze sohasem, idegvonaglást nem érzett alkotásának egy pillanatában sem. A legjellemzőbb paralellát - természetesen öntudatlanul - Jókai vonta meg mellette, amikor „Jules Verne utasításai nyomán” megírta azt a regényét,

amelyet az örültségtől csak az a lépés választ el, amely a sublimet a ridicule-től: a „Mi lett tovább a Tegethoffal” címűt. Galiba Peti naplója, amelynek a formájában ez a regény meg van írva, csodája a tudomány kohóján fehérre izzott fantáziának és - a legfényesebb útbaigazítás Vernének. Akinek az „utasításai nyomán” írta Jókai.

Lehet, hogy igazságtalanok ezek a sorok. De hiszen igazságtalan maga a természettudomány is, amely csak szinte pár esztendő alatt nőtt a fejünkre. Ilyen gyorsan még tőle is igazságtalanság ilyen nagyra növekedni. De a tény maga megvan: akik a természetről való mai tudásunkat mesélő formában adják oda az emberiségnek, régen a fejére nőttek Jules Vernének. Wells, Doyle, - a nem detektív elbeszéléseiben, - Hans Dominik, sőt Kipling is, már más régiókat s más nézőpontokat mutatnak, de mindig a reális tudás alapján. Talán úgy lehetne itt közte és köztük a kvalitás különbségének határát megvonni, hogy ezek a természetnek már az értelmét látják s fejezik ki, a bölcselmet, amely belénk szűrődött a megismeréseken keresztül, Verne meg csak a tényeket, a már tudott dolgok igazságait alkalmazza rá bizonyos csinált helyzetekre, amelyek még nem is nagyon jól vannak megcsinálva.

És mégis nagy és mégis közfőnévvé koptattuk a nevét. Mert ő az a vak tyúk, amelyik megtalálta nem is a búzaszemet, hanem az igazgyöngyöt. Írói hivatottság nélkül, rossz és csak rutinban kifejlődő ellentmondóképeséssel polgári lendülésű fantáziával, egyetlen új gondolat önálló megszülése nélkül újat talált: a természettudományos regényt.

És ezért nagy és ezért kicsiny. Tudta, hogy talál valamit, de nem érezte soha, hogy nagyot talált. Amikor a holdba való utazást írta meg, csak úgy nem segített bennünket közelebb a holdhoz, mint ahogy semmi képét nem adta az amerikai folyamóriások csodás világának a Jangadában. Ellenben pontosan összeszedte minden tudásunkat az északi sarkról Hatteras kapitányban és egészen korrektek az információk, amelyeket a „Három orosz, három angol kalandjai”-ban kapunk.

És hogy még a legutolsó ellentétet is felemlítsem, ami ez írásain keresztül idelátszik a lelkéből hozzánk: nem volt még francia sem, hanem a végső, vagyis inkább a legelső ellentét egy emberben: német alaposság francia semmitmondásban és francia szépirodalomra vágyás német szobatudás kereteiben.

Hibridum és ellentétek egy körön belül valósága Jules Verne. Nem kicsiny, de nem is nagy s éppen ezért a köznek nivóján álló. Az, akinek a neve és tehetsége önként közhellyé válik, mert a mindennapi hasznavehetősége, a kurrens okossága olyanná teszi, mint a lexikon: egyikünk sem kap belőle új gondolatra, de azért mégis mindnyájan forgatjuk. Hiszen kell valaki, akiben nyomtatásban is lássuk mindazt, amit úgyis tudunk - különben magunk sem hinnénk el.

Etruszkok és magyarok

A Collège de France egyik professzora, Martha, aki nem afféle felolvasókönyvtári reklámtudós és ment a doyenizmus melléksaveurjétől is, bejelentette az Académie des Inscriptions legutóbbi ülésén, hogy alighanem sikerült megfejtenie a reánk maradt etruszk feliratokat és ezen a réven valószínűen a nyomára jött az etruszk nyelv mivoltának és hovatartozandóságának. Szándékosan használom itt ezeket a kautélát eláruló kifejezéseket, „alighanem”, „valószínűen”, mert Martha is a legnagyobb és legkörültekintőbb óvatosságot használta az előadásában, a megállapításaiban és ezzel a tudományosan egyedül elfogadható módszerrel jutott rá arra a konzekvenciára, hogy az etruszk nyelv agglutinativ nyelv, nem deklinál, nem prepozíciókkal dolgozik, mint az árja nyelvek, hanem ragoz, mint az altáji, vagy ha jobban tetszik egy a közeli kompromittálódás veszedelmében forgó szóval a meghatározás: mint a turáni. Tehát nagy a valószínűsége annak, hogy rokona a magyar nyelvnek.

Higgadtan kell megállapítani ezeket a dolgokat, mert maga Martha is, ismétlem, a legnagyobb óvatosság higgadt hangján beszélt. Egészen úgy, mintha nem is francia tudós, hanem német filológus volna. Mert hiszen azt mindnyájan tudjuk, hogy a filológia, különösen pedig az összehasonlító nyelvkutatás az a tudomány, amely par excellence és szinte a komikumig példásan német tudomány. Grimmék, Mommsen és az egészen német gondolkozású Müller Miksa voltak az összehasonlító nyelvtudomány megalapítói az árja nyelvekre nézve, de szintén német emberek - a szepességi szász Hunfalvy és a Nagynémetországból ide hozzánk jött Budenz - voltak az altáji, speciálisan a finnugor összehasonlító filológiának a megalapozói. A mi nyelvünk iránt való érdeklődés provenienciája tehát szintén német, de sajátságosképpen Martha most útrakelő feltevésének van francia tudományos előzője is. Az a Bonaparte herceg, aki talán kissé kalandosan, kissé amatőr módon foglalkozott a nyelvtudománnyal, azt a feltevést vitatta, hogy a Pireneusok titokzatos népfajának, az önmagát *eszkualdun*-nak nevező, de átfranciásodottan vascogne-nak, gascognei-nak nevezett baszknak a nyelve rokon a magyar nyelvvel.

Ez a feltevés hamar megdőlt, mert nem a filológia, hanem az etnográfia csakhamar bebizonyította, hogy a baszk kelta faj, tehát valószínűen autochton, ősbenszült európai, éppen úgy mint a három északi kelta, a gáol vagy gaél avagy walesi, avagy celtik, vagy gall - tetszik itt érezni, úgy-e, a névváltozatokon keresztül, hogy tehát a skót, az ír, a walesi és a gallus mind kelta, mind európai ősbenszült, ami már azután nem is csupán filológiai vagy etnográfiai, hanem történeti bizonyosság is. Kicsúcsosodik ennek az igazsága abban, hogy a baszk magát akár spanyol nyelvjárással *escualdus*-nak, akár a francia területen lévő vernacularissal *vasc*-nak nevezi, mindkét esetben azt mondja magáról, hogy ő: férfi. Viszont minden más népet, még azokat is, akikkel idétlen idők óta, talán az alluvium kezdete óta már összeszokott, úgy nevez, hogy *erduálduná: jövevény*. Neki tehát már nemcsak Julius Caesar légiói a parvenük, hanem sokkal kietlenebbül előbbi időkben a nyakára szakadt, talán Afrikából jött és sémi eredetű idegenek is. Veszedelmes tudománybeli baklövés volna összetéveszteni a nyelvet a fajjal. A nyelv csak útbaigazítója - igaz, hogy talán a legfontosabb útbaigazítója - az etnográfának, de olyan óvatosan kell kezelni ezt a részét a kérdésnek, hogy például a tisztán árja perzsának, sőt szinte klasszikusan árjának mondható perzsának a nyelve túl van telítve a szomszédság révén turkomán elemekkel, a vallás révén pedig sémi elemekkel, csakúgy, mint ahogyan befolyásolta a török nyelvet arab, tehát sémi hatásokkal a mohamedánizmus. Végképpen eldöntött tudományos igazság, hogy a finn nyelv, a vogul nyelv édes rokona a magyar nyelvnek. De még mindig kételkednünk lehet azon, hogy a magyar faj szerint melyiknek a

közelebbi rokona, a finn-ugor népeknek-e, vagy pedig a török-tatár népeknek-e. E tekintetben csak egy igazság a megállapítható: mindkettővel kétségtelenül rokon a közös, ősrégi, de már történelmi időkön belül eső mongol ősleszármazásban.

Hogy mégis valahogyan a nyelveken keresztül közeledhessenek a faji kérdésekhez, különösen pedig az ősbenszült európai fajok kérdéséhez, el kell itt azután mondani, hogy az eszkuadunon kívül van még két titokzatos és meg nem fejtett provenienciájú faj és nyelv Európában. Az egyik az *albán*, a másik az *észt*. Szinte kétségtelen, hogy ez is mind a kettő európai ősbenszült. Csakhogy: a Balti-tenger vidékét lakó észtnak a nyelve finn-ugor, sőt a nyelvbeli gondolkozása sokszor meglepően azonos a magyar nyelv eszejárásával, ellenben az Adria vidékét lakó albán nyelv analógiái, gondolkozásbeli formái határozottan a szomszédos Itáliára mutatnak rá. Példákat. Észt nyelven a föld neve: *má*, az észt tehát magát *mámész*-nak, *földi*-nek nevezi, de nemzetségét *má-rhiasz*-nak, *föld népe*-nek, a hazáját pedig *meje má*-nak, *mi földünk*-nek mondja. A gondolkozás itt meglehetősen azonos a magyar paraszt gondolkozásával, a legutóbbi kifejezésben pedig szembeszökő a hasonlatosság az alföldi paraszt eszejárásával, amit azután tetéz az, hogy a jobbfaajtájú észt úgy hívja magát: *tállopoeeg* - a tanyák fia.

Az albán viszont telítve van olyan elemekkel, amelyek ősitáliei, prae-latin hatásokra mutatnak. Ezeknek a túlfejtése már a szójárás határára vinne, ami egyenlő az unalmassággal, ami tehát itt, tudományt csak koptatni akaró, de a világért sem meguntatni óhajtó helyen végzetes hiba volna. Tessék tehát részletezés és szórágás nélkül is elhinni azt, hogy Itáliában éppen az albán nyelv tanuságtétele szerint már a latin, a római, az aeneasi idők előtt is valami egészen nagy, sajátos és valószínűleg egészen önállóan fejlődött kultúra volt. Ami ennek a boldog, tengerlocsolta félszigetnek a klimatikus és geográfiai viszonyait tekintetbe véve, nem is mehet új felfedezés számába, hanem természettudományos szükségszerűség. Európa földjének ezen az ősemlőjén fejlődött ki az első autochton európai kultúra, az etruszk műveltség.

Ennek a legfontosabb és legbiztosabb útbaigazítójára, az etruszk ősfelírások megfejtésére és ezzel az etruszk nyelv mivoltára találta meg most a helyes - mindig minden óvatosságot fentartva - utat Martha. Ha igaznak bizonyul, amit mond, akkor tehát ez annyit jelent, hogy nyelvbeli és fajbeli bizonyítékai is vannak a magyarságnak arra, hogy kietlenül hosszabb idők óta van joga az Európában való exisztenciára, mint akár a legbüszkébb gótnak, vagy normannak.

Mert nagyon mérlegeltem is az tetszik itt fel, hogy a honfoglalás tehát nem *prima aquirentia* volt, hanem csupán csak visszafoglalás, hogy a hun és avar legendáknak most a tudománytól is tettenért alapja van.

Fantasztikumnak látszhatik, de gyönyörű elképzelés, hogy nekünk, az ázsiaiakra stigmatizáltaknak korábbi jogunk van Európára minden árjánál, indogermánál, románál, szlávnál egyaránt. Aminek azután a politikai konzekvencia-levonásai *most még* nem illenek bele ebbe a cikkbe. Mert még teljesen ki nem érett fajpolitikát a szlávok rendszeren Kisinevben szoktak folytatni, az pedig egyenesen román erény, vlachizmus és vladizmus, hogy ősi jogon, Tráján és Decebál révén, nem pedig a felsőbb fizikum és nagyobb kultúrképesség révén vitassuk el egymás alól azt a földet, amelyik - nem én mondom, Martha mondja - alighanem a mi szülőföldünk volt. És ahová Álmos csak visszaálmódott, ahova Árpád csak visszavezetett bennünket, providenciálisan kellemetlen és Európa-foglaló ázsiai fajtát.

Minosz király országa

Nemrég még Kirid volt a hivatalos neve Minosz király országának, de már visszacserélte török nevét újból a klasszikusra, amely így hangzik: Kréta.

Ez az ország az ellentétek földje. Déli tengerben fekszik, de az éghajlata mégis zordon, klasszikus föld s mégis félbarbár nép lakja, rövid megszakításokkal örökös rabság volt a sorsa és mégis a szabadságharcok hazája.

Zeusz szülőföldje, de a krétai ősmithosz szerint Zeusz nem az Ég ura és az istenek apja volt még, hanem a hold istene. Ezért szülte az ezüstsínű kecske s ezért hozta ő maga bika alakjában ide Európát - mindkettő a szarvas-hold szimboluma.

A Holdistenség első alattvalói, akikről megemlékezik a történelem, a daktilok és kuretek voltak, belőlük - megkeveredve északról jött hellén törzsekkel - alakult ki Minosz királynak, az igazságosnak a népe. Ennek a kétségtelenül igen nagy uralkodónak és törvényhozónak az uralkodása jelenti körülbelül az egész hellén kultúra kezdetét, amelynek eszerint Kréta szigete volt a bölcsője. Zeusz csakugyan itt született.

Minosz uralkodása alatt idegen művészek és tudósok, sémiták és babiloniak, meg egyiptomiak jelentek meg a szigeten s átplántálták műveltségüket ide. Csakhamar városok, várak és kastélyok emelkedtek a szigeten, a középpontjuk Minosz király palotája volt, mellette Dedalosznak, a nagy építőmesternek, a repülés feltalálójának remekével, a labirinttal, amelyben a Minotaurusz lakott, a hatalmas bika, amely szintén hold-szimbolum.

A régi krétai építkezés, mint most kiásva is látható, egészen a babiloni építés nyomain indult s csak akkor változott meg, amikor a Babilonból odasereglett művészek észrevették, hogy a kőnek, amely olyan olcsó Krétán, egészen más a technikája, mint a vályogé, amelyből Babilon épült.

Kifejlődtek a tudományok is. Minosz király egyike az első törvényhozóknak s nagy lendületet vett az akkor legfontosabb tudósság: a hadi tudomány. A krétai íjjászok híresek voltak az antikvilágban s hogy egy ideig urai voltak egész Görögországnak, erre vall az a mithosz is, hogy a Minotaurusznak való emberáldozatokat Hellászból szereztek be a krétaiak.

Később ezekből az íjjászokból afféle ókori condottiere-sereg fejlődött ki. Zsoldosai lettek annak, aki jobban fizetett; Mitridátesznek, a pontusi királynak csapatokat küldtek a hellének ellen s amikor Róma kinyújtotta kezét Görögország és Kisázsia felé, a krétai ezredek vele harcoltak testvéreik ellen. Hanem azután, amikor Hellász meghódolása be volt fejezve, a krétaiak igazán condottiere módra ellene fordultak előbbi gazdájuknak s Marcus Antonius prétorát kiverték a földjükről. Ekkor kezdődött meg első szabadságharcuk, három évig viaskodtak a rómaiakkal, míg végre rémséges pusztítás után Octavius Metellus, aki a meghódításukért a Creticus melléknevet kapta, legyűrte őket.

A Hold országában a kilencedik század folyamán bukkant először fel az a másik hold, amely azután olyan hosszú időre rabságba verte s amelyet az izlám vall a jelképének.

A török nyomása alatt a kereszténnyé vált és vadul szabadságszerető nép a tengerpart vidékéről a hegyek közé menekült s valószínűen akkor vetette meg az alapját Szfákia szabadállamnak, amely később a középpontjává lett a folytonos szabadságharcoknak.

Ekkor azonban a török még nem tudta végleg megvetni a lábát Krétán, amely névleg Bizáncé, tényleg pedig egészen független volt, mindaddig, míg Montferrati Bonifác a tizenharmadik

század elején el nem adta Velencének. A krétaiak, akik abban az időben leginkább kalózkodásból éltek, ekkor azután megtanulták, hogy van náluk is nagyobb kalóz. A velencések felosztották maguk közt a szigetet s egyszerűen kirabolták úgy a népet, mint a földjét. Csak délnyugaton nem boldogult, ott a szfakióták Ghadanole Giorgiosz törzsfőnök alatt szabad és független államot alkottak.

De Velencének nemcsak nyers ereje volt, hatalmasabb fegyvere volt neki az ármány. Ghadanole fia beleszeretett egy Olikanuban lakó előkelő velencésnek, Molininak a leányába s megerőszakolta. A kérelmet az olaszok színleg a legnagyobb örömmel fogadták, a lakodalomra meghívták a Ghadanolek egész rokonságát s a vőlegény ötszáz főnyi kísérettel, országa előkelőségével jelent meg menyasszonyánál. Éjjelre, - olyan gyakran megismétlődik ez a gaztett a középkor történetében! - amikor a szfakiótákat a bortól elnyomta az álom, Molini Káneából hozott hétezer katonájával rajtuk tört s részben agyonverette, részben bilincsre verve vitette haza az országukba s ott akasztatta fel őket. Cavalli proveditore volt a vérbíró. Így sikerült Velencének ötszáz éves uralmát megalapítani Krétán.

1645-ben jött a török megint és végét vetette Velence uralmának. Bevette Káneát, huszonöt évvel később pedig Kandíát. Csak a szfakióták álltak még ellent, őket csak több mint száz év múlva, 1770-ben tudta meghódítani a török, akkor is csak árulás révén.

A múlt század huszadik évében, amikor kitört a görög szabadságharc, természetesen újból felkeltek a krétaiak is. A szfakióták előtörték hegyeik közül, megrohanták a tengerparti városok török helyőrségét és sikerült volna lerázni magukról az idegen igát, ha ekkor fel nem üti fejét köztük a görög nép régi átka, a visszavonás. A szfakióták vezére Russzosz volt, a síkon lakó krétaiaké pedig Melidónisz tábornok. A két vezér folyton vetélkedett egymás között s civódásuknak a vége az lett, hogy egy valóban homéri jelenetben Russzosz a törével ledöfte Melidóniszt. Ez megtörte az ellenállást és a török fővezér, Mehemed Ali, a későbbi egyiptomi alkirály diadalmaskodott. De csak négy évig tartó harc után, amelyben ötvenezernél több krétai elesett s virágzó ország helyett sivatag került a szultán uralma alá.

1866-ban újra kitört a forradalom a törökök ellen. Az igazságtalan adóztatás és a közigazgatás teljes elhanyagolása tette a krétaiak helyzetét tűrhetetlenné. A hegyi lakosság, az antik ijjászoknak a puskát is csalhatatlan biztossággal kezelő utódai, fegyverbe állt s ismét három évi véröntésbe telt, míg Omér basa újra le tudta verni a forradalmat.

1896-ban, amikor a krétaiak harmadszor is fellázadtak a török uralom ellen, végre közbeszólt Európa is. Véres harcok után közbevetette magát s négy hatalmat: Angliát, Franciaországot, Oroszországot és Olaszországot megbízva a protektorátussal, a sziget főbiztosává megtette György herceget, a görög király második fiát.

Ez az az időpont, amelytől kezdve a Hold országának a tragédiája kezdett operettszerű fordulatot venni: ismeretes az a házalás, amelyet György herceg időközönként végezni szokott az európai udvaroknál egy kis koronáért.

Most azonban az operett megint komolyra fordult. A félhold lehanyatlott és az ősi Holdisten újra felragyogott. Nem lehetetlen, hogy korunkban fog megtörténni a csoda: Minosz király országának feltámadása az évezredek óta elvesztett szabadságra.

Csokonai

Vitéz Mihály, az őszinteségnek és nemszámításnak a kollégiummal való összeveszésig és csavargásig hűséges híve, ravasz volt egyszer mégis és számító. Akkor, amikor harmincegy éves korában meghalt. Mert ravaszkodott és számított ezzel, debreceni agyafúrtsággal ki-eszelte, hogy így lesz nemcsak halhatatlanná, hanem örökre fiatallá is. Becsukta maga előtt a férfikor ajtaját, mert sehogy sem akaródzott belépni neki oda, ahol véget ér a múlt és a jövő, amiből összeszüremkedik mindnyájunkban a fiatalság s elkezdődik az a nagy szürkesség, aminek jelen a neve s ami a gondot jelenti, azt a levirágzottságot, melynek a magyar nyelv Tacitusnál tömörebb kifejezőül adta meg a kettős értelmű aggság szót.

Éppen ezért kissé paradox dolog, hogy Csokonai halálának a százéves fordulóját alkalomnak használják arra, hogy beszéljenek róla. Nála csak úgy nem tudom elképzelni kapcsolódva a száz év fogalmát, mint ahogy nem tudnám megjeleníteni magamnak a nagy Napoleont ősz hajjal és kihullott foggal. Mind a kettő par excellence a fiatalság kifejezője a gondolkozásban és a cselekvésben, törvényszerű engedelmesség tehát az időtől is, hogy a kettőjük jubileuma úgy összeesik. Az egyik „tavaly” lépett trónra, a másik pedig az „idén” ment bele a halhatatlanságba, amely - tudvalevően - a meghalásnál kezdődik.

Más hasonlatosság nincs is közöttük, sem kvalitásban, sem pedig kvantitásban. Amennyire tisztán olasz és zsarnok az egyik, annyira teljesen európaközi és forradalmár a másik.

Mert - és azt hiszem, ezt kellene a legjobban hangsúlyozni akkor, amikor Vitéz Mihályról beszélünk - Csokonai volt az első, aki mint poéta tette európaivá a magyarságot. A politikánkban akkor már rég jelentkezett az internacionalizmus, a Pálffy-féle németes, a Rákóczi-féle franciás és a Thököly-féle törökös gondolkozást felváltotta a Martinovics egyetemes európaisága, de az irodalmunk, az más országi előzményekből kiokoskodott kaptafákhoz ragaszkodott. Virág Benedek latin volt, Kazinczy és Kölcsey német, Kisfaludy Sándor olasz, a mondolatosok magyarok. Csokonai írt először egyetemes európai nyelven - már hogy gondolat nyelven - s bizonyos, hogy amint a magyar nyelv ismeretesebb és barátságosabb lesz Európa előtt, Petőfi után őt fogják leginkább fordítani.

Oka ennek az is, hogy egészen „modern”. És modern is marad az idők végéig, mert mindig azok a gondolatok háborgatják, amelyek folyton újnak tűnnek fel előttünk, mivel folyton régiek és a felemlítésükhöz csak az a bátorság kell, amely egyúttal azután a forradalmiság vádjába is belekeveri a konstatálójukat.

Csokonai maga is tudja, - dehogy tudja, csak érzi - hogy hatásának köre nem pusztán Magyarország, hanem egész Európa. A gondolatvilága teljességét állítja elénk, amikor az időméretes verset összehasonlítva a népies lüktetésével, azt írja: „Nem láthatom által, miért lehetne a magyar nyelvnek gyalázatjára az, hogy mind a régi, dicsőségesen elhunyt, mind *a mai, felette igen csinos Európának* mértékét, harmóniáját és ízlését egyedül ő, aki követheti.” Ez a mondat a teljes Csokonai: imádja a hazája nyelvét, híve és növendéke a klasszikus világnak, de tudja és megmondja, hogy a mai Európa „felette igen csinos”.

Abban a taktusra és iskolára gondolkozó, irodalmi dogmákat valló korban nem volt szabadabb szellem Magyarországon az övénel. De az ő szelleme nem is az enciklopédisták által propagált szabadságfogalom szerint volt szabad, - bár vallani természetesen a szerint vallotta magát - hanem egészen modern értelemben. Mintha már Lassale és Renan, Darwin és Haeckel, sőt Nietzsche után élt volna. Szinte érzik az írásaiból, hogy csak meg kellett volna neki mondani ezt a szót: „ideális anarkizmus”, hogy egyszerre átértse saját magát és megderüljön a lelkében,

hogy egy elkövetkezendő új világrendnek a messze előre küldött prófétája. Lilláért való kesergésében csodálatos természetességgel - mint ahogy abban a mesterként korban egyáltalán minden sorában csodálatos a természetessége - kiált fel: „Jaj, Lillám is a tiránn törvénynek s a szokásnak meghódolt.” Neki már fájt az és annyira fájt, hogy axiomás kerekességgel tudta kifejezni, ami egy későbbi kor gondolata: milyen barbár és igazságtalan bilincs néha az emberi törvény és a nyárspolgári rend.

A tekintélyt egyáltalán nem ismerte sem magában, sem másban. Mint professzor összeült beszélgetni a diákjaival és amikor ezért a tekintélyértéért megfeddették, a szemébe kacagott a vaskalaposoknak s elhagyva a katedróját, elment - szabad embernek. Kisfaludy Sándort imádták; „ő az, aki engem mindannyiszor arra kényszerített, hogy scythia származással kevélykedjem”; de még őt sem ismeri el tekintélynek és keményen és frappánsul igazságosan megbírája a Himfy-strófákat: „Az elme ráunatkozik az egyforma tenzióra, ráunatkozik arra, hogy a strófának tagsoraiból, a ritmusnak fordulásából előre tudja, mikor lesz kénytelen a poeta érezni megszűnni.” Petrarca, a tizenkilencedik században szinte isteninek tartott Petrarca ellen is megvan a kifogása, amely csak sokkal később lett általános értékűvé: nem tartja igazi poétának azt az író, aki száz és száz szonettben mindig az utolsó sorban tudja epigrammá pattantani az érzését.

A fantáziája is egészen modern. Valami szecessziós tárlatról való képnek a hatásával hat, ahogy alig pár szóval lefesti az Időt: „Ah! Egy vén tölgynek aljában, Láttam a sápadt Időt, Sereg szű pezsgett markában.”

Érezte, hogy a korabeli magyar nyelv nem elég a gondolatai kifejezésére, érezte a nyelvbővítés szükségét s mégis a leghevesebb ellenzője volt a Kazinczyék irányának. S velük szemben is megtalálta a modern álláspontot: „úgy kell új szavakat csinálni, hogy a nyelvnek szokott rendi és országos törvényei szerint származzanak”, vagyis nem idegen nyelv törvényeit kell ráalkalmazni a magyarra, hanem a saját törvényeit használni olyan helyeken, ahol még használva nem voltak. Szavai, amelyeket csinált, kifogástalanok is.

Költészete, hogy végre a költőről is beszéljek, azért véghetetlenül kedves és folyton friss, mert sehol semmi erőltettség nincs benne. Amiért költőtársai lenézték és afféle Arkádiába tola-kodott parasztnak nézték, hogy soha nem fűrt-faragott, soha nem csiszolt, hanem úgy írt, ahogyan beszélt és gondolkozott: ez az, ami soha el nem avulóvá teszi. Kazinczy kötetéből dől a veritékszag, Berzsenyin is megérzik az erőlködés, a csinálás nehézsége; ő, az Istentől megáldott, egyszerre szülte meg a gondolatot a formával, az érzést a rímmel és a szavak lejtésével. Akkor ezt parlamentiasságnak mondták, ma mint természetességben, mint rászülettségben, benne látjuk a költő igazi lényegét.

A debreceni tógátus diák, a kórhely professzor, a világcsavargó így csinálta meg az idők csodáját. Ma, száz évvel a halála után, egészen fiatal, a korában pedig, amikor harmincegy esztendősen korában elhallgattatta a tüdőgyulladás, nagyon öreg volt, száz évvel öregebb a társainál.

Valami nagyon együgyű virágokból, kankalinból, kakukfűből, harangvirágból való koszorút kellene letenni a sírjára...

A Napoleon-mithosz

1904 a századik évforduló zománcával vonta be a XIX. század egyik legnagyobb eseményét: Nagy Napoleon trónralépését.

Száz esztendő már akkora távolság, hogy köde kioltja a kisebb fényforrásokat, a nagyobbaknak fényét pedig fantasztikus, irreális körvonalakra veti szét; misztikus, mithológikus fátyolt borít az eseményekre és a hősökre.

Nem tudom, hogy a Lombroso-féle genie-elméletnek - amely szerint a lángelme nem egyéb, mint eltorzult agyvelő, - a titokzatos és megmagyarázhatatlan cáfolata-e, vagy pedig csak az ember gyarlóságának és stilizáló mivoltának a bizonyítéka, hogy az igazán nagy ember körül csakhamar megterem a mithosz. Az igazi hőöket az utókor mindig kapcsolatba hozza az istenfogalommal, leginkább a pantheisztikus világnézet szerint valami természeti erő, vagy jelenség megszemélyesítőjének tekinti s a cselekedetei rendkívüliségét az emberfelettségével magyarázza.

Nagy Napoleont már a kortársai körülvették misztikus, szimbolikus jelentőségű dolgokkal, mithológiája már az életében megkezdődött. A nevéhez fűződő sok kabbala közül egyike a legérdekesebbeknek és a legkevésbé ismerteknek ez az u. n. „mágikus háromszög”:

1. NAPOLEON
2. APOLEON
3. POLEON
4. OLEON
5. LEON
6. EON
7. ON

Ha ennek a háromszögnek a sorait az 1., 7., 5., 4., 2., 6., 3. sorrendjében összerakjuk, ez jön ki: Napoleon on leon oleon, apoleon eon poleon, - ami hibátlan görög mondat s ez az értelme: Napoleon oroszánja volt a népeknek s feldulta városaikat.

De a Herodotosza Napoleonnak csak a halála született meg. A múlt század negyvenes éveiben élt valami Perez abbé, aki rendszerbe foglalta a császár mithológiáját s valóságosan megdönbentő logikával és világossággal bizonyította, hogy Napoleon nem volt más, mint Appolónak, a napistennek újból való megtestesülése, az Új Apolló.

Ezt bizonyítja úgy a vezetékneve, mint a keresztnéve. Ez utóbbi nem egyéb, mint a görög Neo-Apolleon (új Apolló-istenség) szónak az összevonása, míg vezetékneve nyilván a nappalt jelenti. A nap ugyanis két részből áll: a jó részből (olaszul buona parte), amely a nappal, s a rossz részből (mala parte), amely az éjszaka. Tudjuk, hogy a Bonaparték neve eredetileg csakugyan Buonaparte volt.

Napleonnak minden családi vonatkozása is beleillik a Nap mithológiájába. Anyjának, Ramolini Leticiának a keresztnéve vigasságot, örömet jelent. Minden nép hitregéjében ez a neve a napot szülő hajnalnak. Negyedmagával volt fitestvér Napoleon, mindegyikük az esztendő egy-egy szakát jelenti; ő maga a nyár, amikor a nap császári fénnel diadalmaskodik. Két testvéréből király lett, ezek az ősz és a tavasz, amikor a nap még hatalmas ugyan, de fénye mégis csökkentebb. Legifjabb testvérének ez volt a címe: Canino hercege. A caninus szó,

amely egy gyökből ered a candidus-szal, az ó-latin nyelvben annyit jelentett: féhéren csillogó. Vajjon lehet-e szebb, mitológikusabb nevet adni ennél a télnek?

Napoleon története pontról-pontra megegyezik a nap életével. Mint első konzul és mint császár összesen tizenkét évig volt Franciaország ura: ez a napév tizenkét hónapját jelenti. A tengerből merült fel, Korzikán, mint a nap s a tengerbe süllyedt alá, Elbán, Szent-Ilonán, mint a nap.

Délien, ahol a nap ereje hatalmas, mindig diadalmaskodott, Egyiptomban, Olaszországban vereség nem érte, de elhagyta a szerencséje északon, a Berezinánál, Waterloonál, ahol a nap hatalma is megtörik.

Még a „száz nap”-nak is megvan az analógiája a nap életében. Amikor nyári alkonyatot nézünk, egyszerre azt vesszük észre, hogy a lángoló, sziporkázó tűzgomolyag, amint odaért a szemhatár peremének széléhez, egyszerre vörösfényű, erősen körülhatárolt gömbbé lesz, amely lassan csúszik alá. Ez a vörös gömb az úgynevezett napfantóm; nem a nap maga többé, csak a képe, amely a lég tükröződésének a szárnyán még egyszer visszatér tengeren túlról.

Ilyen volt a Napoleon visszatérése Elba-szigetéről, ilyen fantóm a száznapos uralkodás, amelyet azután az igazi alkonyat követett Szent-Ilonán.

Ezek a Napoleonnak a legmeglepőbb, legfrappánsabb adatai. De nem kevésbé érdekesek azok a részei sem, amelyekben Perez valóságos statisztikai kimutatásokat ad egyes pogányvallások napisteneiről s ezeket az adatokat hasonlítja össze a Napoleon családja tagjainak a számával, csatáival, élete korával s a többivel. Az egybehangzás itt olyan bámulatos, hogy az olvasó szinte kábultan teszi le a könyvet s nem tudja, hogy higgye-e, hogy Napoleon csakugyan soha sem élt a világon, vagy pedig azt, hogy valóban mithológiai hős, a nap megtestesülése volt.

Száz esztendő nagy távolság, köde a nagyok tényét fantasztikus, irreális körvonalakká veti szét, misztikus, mithológikus fátyolt borít az eseményekre és a hősökre. De Napoleont már harminc esztendővel a halála után besorozta a hitregés hősök közé az emberi képzelem. Nem annak a tanúsága-e ez, hogy óriás voltában háromszorta távolabb állt tőlünk a többinél, hogy felhők közé érő alakja háromszoros gyorsasággal tűnt el oda, ahol már csak fantáziánk szeme képes utólélni.

A konyháról

Akármilyen száraz is az a marhahús, amit a mi egyeduraink, a leereszkedő és rugalmas lépésű budapesti mészárosok mérnek: a vele való foglalkozás egyáltalán nem száraz téma, sőt annyira nedves, hogy nemsokára valószínűen a jó gazdaasszonyok könnyétől lesz még nedvesebb. Ennek ellenére be kell vallanom, hogy a magyar lapok mégis kissé szárazon tárgyalták az ügyet; semmi esetre sem olyan kedvesen précieux modorban, mint annak idején Brillat-Savarin beszélgetett a „Physiologie du goût”-ról.

Ezt a hibát valahogy helyre kell hozni és meg kell magyarázni a legérdekeltebb feleknek is, asszonyoknak, leányoknak egyaránt, népszerű, sőt nőszerű stílusban, hogy mi is az a húskérdés, amely most izgatja a kedélyeket a belgrádi konaktól a pesti vásárcsarnokon keresztül egész a bécsi Ballplatzig.

Brillat-Savarin elméssége - sajnos, - nem áll a rendelkezésemre. De a nők iránt való ismeretes hódolatom és nagyrabecsülésem mégis rákésztet arra, hogy ezúttal ezt a témát nőszerűen tárgyaljam. Végre is a női nem hálás és talán csak kapok ajándékba érte valami körömfaladékot, vagy egy pár hímmzett papucsot. Mind a kettő rám férne.

Tehát: Hölgyeim! Tiszteletreméltó gentleladies!

Önök tudják, hogy Magyarországon sok a nagyúr és kevés a hízott ökör. Ez a látszólagos ellentét nyomban érthető igazsággá válik, amint felvilágosítom önöket arról, hogy a nagybirtokos a földjét nem állattenyésztésre használja, hanem arra, hogy búzát termesszen rajta. Nem a búzavirág és a pipacs ideális szeretete kedvéért, hanem először is azért, mert van elég befektetni való tőkéje a csak legelőnek való talaj gabnatermővé javítására, másodszor azért, mert a baromtenyésztés sokkal több munkával jár, mint a búza kimászatása a földből. A paraszt, a kisbirtokos, dologra szorul, nemcsak a földjével, hanem a maga keze munkájával is keresi az évi betevőjét, tehát barmot is tenyészt. A nagybirtokos azonban, aki helyett maga a föld is eleget dolgozik, nem lát nagyobb hasznot abból, ha barmot nevel, mert azért újabb munkást, bérest, csordást, kondást kell neki tartani.

Eddig van hölgyeim a dolognak az úgynevezett elméleti része. Most jön a gyakorlati. És ez a kétágú, mint az önök harciasan is békés trancsirozóvillája.

Az egyik ág lenyúlik Szerbiába. Miután Magyarországon nincs elég barom, tehát Szerbiából kell az eleven hús nagy részét hozatnunk. Ezt az eleven húst nevezik a napilapok közgazdasági rovatai „szerb marhá”-nak. Mármost: aki nem szerb és nem marha, az már májusban előre láthatta, hogy a nyárra képtelenül meg fog drágulni a hús nemcsak Budapesten, hanem egész Magyarországon. Mert már akkor előrelátható volt, vagy talán már ki is tört a vámháború Szerbiával.

Hölgyeim! Tiszteletreméltó gentleladies, önök nem tudják, hogy mi az a vámháború. De ez egy pár szóval megmagyarázható. Figyeljenek csak ide. Ha a körorvosné szombaton olyan kalapot tesz fel, amelyiken három strucctoll leng, akkor egészen bizonyos, sőt természetes, hogy az adópénztárosné vasárnap délelőtt a tizenegyórai miséről olyan kalapban fog kijönni, amelyen négy szál strucctollat lebegtet a szél. Gírem-górem a vámháború. Ha Szerbia a mi hozzájuk bevinni akart holminkra olyan vámot tűz, hogy fölér három strucctollal, akkor a mi adópénztárosnénk, akit Goluchovszkinak hívnak, feltűzi a negyedik strucctollat is és elrendeli a határzárt, amelyen keresztül azután semmiféle vámmal nem lehet marhát keresztülhozni.

Goluchovszki megmagyarázása alább következik majd, most még a vámháborúról kell felvilágosító szavakat adnom. A vámháború továbbá, hölgyeim, olyan háború, amelyben kettős igazsággá válik a német földrajzi könyvek emez egyszerűre tervezett igazsága: Die Sau fällt bei Belgrad in die Donau. Ha vámháború van, akkor mi itthon így fordítjuk magyarra ezt a geográfiai tényt: A Száva Belgrádnál ömlik bele a Dunába. Ellenben szerbül így értelmezik a mondást: A disznó Belgrádnál beleesett a Dunába. Mert nekünk a Száva mente tilalmi határrá lesz, a szerb disznókereskedő pedig, ha úgy kívánczik is a Sütő-utcában levő megszokott kávéházába, mint az igazhívő Mohamed paradicsomába, akkor sem hozhatja keresztül eleven és rőfögő holmiját a Dunán. És nemcsak a disznó, hanem a vágómarha is beleesik Belgrádnál a Dunába.

Nagy körvonalakban és alapos közgazdasági ismereteim felhasználásával ez a vámháború.

És most térjünk át a dolog másik ágára. Ez a dolog Bécsbe nyúlik és Goluchovszki megmagyarázásával kezdődik. Hölgyeim, Goluchovszki mindenekelőtt szép ember, de - elmúlt hatvan éves; azután jó ember is, de - külügyminiszter. Olyan ember, akinek már csak hivatalból kell szépnnek lenni és olyan miniszter, akinek néha hivatalból haragudni kell. Mert az egyik is, a másik is szükséges arra, hogy bebizonyítsa vele az energiája csökkenetlen voltát.

Már most Goluchovszki, a férfi, minden reggel hódító mosolygással és brillantinnal keni be a csodásan ápolt szakállát, Goluchovszki, a külügyminiszter ellenben minden reggel hódító homlokráncolással tekint körül Európában, hogy kit fenyítsen meg. Néha a gaz macedónoknak mond oda néhány kemény igazságot, olykor-olykor a szultánt inti exposé-formájában csendre, de most a szerbekre jött meg az étvágya. És kitűnő alkalma nyílt rá.

De itt megint egy kis kitérés kell, hölgyeim. El kell mondanom, hogy Szerbia most akar új ágyúkat vásárolni és hogy két ágyútermelő-műhely között tétováz, a francia Creuzot-gyár és az osztrák Skoda-gyár között. Önök bizonyára tudják, hogy mi az ágyú. Az ágyú egy lyuk, amelyet ércel, leginkább bronzacéllal öntenek körül. Némely gyár az egyik alkotórészre, a másik a másikra fordítja a nagyobb gondot. Így például a Creuzot-gyár az acéllal törődik inkább, Skodáéknak azonban a lyuk fontosabb.

A kiviteli ipar pártolása valóban elsőrendű feladata a külügyminiszternek és így egészen érthető, hogy Goluchovszki balkáni tekintélye minden súlyával az osztrák lyukat akarta ráparancsolni Szerbiára. És amikor Szerbia mégis inkább a francia acél mellé szegődött, akkor jupiteri homlokkal megizente neki a vámháborút. Amíg nem megy be a Skoda, addig nem jön ki a marha.

Hölgyeim, tiszteletreméltó gentleladies, ím ezekben magyaráztam meg a politika, konyha-kérdés, ágyúgyártás és közgazdaság összefüggését. Most már nincs egyéb feladatom, mint hogy levonjam a dolgokból az önök számára való egyetlen tanulságot is. De még ezt sem kell tennem, mert megtette már helyettem a „Gasparone” örökéletű podesztája:

- Fiam, tanuld meg, hogy ami egyszer ellopódik, az soha többet vissza nem adódik, - így oktatja fiát a podeszta.

A húsárok a nyáron át a forráspontra felé fognak szállni, mert a mészáros nem bolond, hogy Szerbia, Goluchovszki, vagy a Skoda-gyár miatt kisebb percentre dolgozzék. De a húsárok megmaradnak a forráspontra akkor is, amikor már rég megkötöttük a vámbékét Szerbiával. Mert a mészáros még kevésbé bolond, hogy ne dolgozzék nagyobb percentre, amikor ahhoz már hozzászoktatta a publikumot a külügyminiszter bölcsessége.

Hölgyeim, ami egyszer ellopódik, az soha többet vissza nem adódik. Aminek az ára egyszer felmászott, annak az ára nem bolond, hogy elkezdjen megint lefelé mászni.

Köszönöm a szíves figyelmüket.

A kolera

Megijedni nem kell, mert az oktan ijeleem a legnagyobb ellensége a bölcs félelemnek, de azért jó, ha már most szárazon tartjuk a puskaaporunkat és mentül szorgalmasabban mosogatjuk a kezünket. Nem Pilátussal, hanem valamelyes karbololdat hozzáöntötte vízzel, mert kezd Décsi Imrének, a mi Florestanunknak a klasszikus és minden iskolaosztály falára feltétlenül kifüggesztendő aforizmája kiterjedtebb értelemben is aktuálissá válni: „Akinék tiszta a keze, az nem hül meg”. Úgy kell szétterjeszteni, még általánosabbá tenni ezt az igazságot, hogy: akinék tiszta a keze, arra nem ragad rá semmiféle baktérium okozta betegség. Különösen pedig nem az a sárga rém, amelyik most közeledik kelet felől és - ismétlem, nem kell megijedni - egy hét múlva egészen bizonyosan itt lesz már Budapesten is.

A kolera ellen két egészen biztos védekező módunk van. Az egyik a körömkéfére bőségesen rákent s azután a kezünkről sok vízben leoldódó szappan, a másik pedig a szolgabíró.

Különös, tehát azért igaz, hogy a szélsőségek veszedelemadtán még jobban összetalálkoznak, szinte wildei paradoxonok boszorkánytáncát járják és így bukkanik itt föl az igazság, hogy a szappan nem egészen megbízható kultúramérték, a szolgabíró pedig nem föltétlen szimbóluma az antikulturának. A maori nyugodtan megeszik egy skatulányi szappant is, ellenben a szolgabíró nem evett meg eddig még egy bokányi dezsőt sem.

A szolgabírónak a szappannal való emez eszmetársítása azért jut most az eszembe, mert a legutóbbi koleraveszedelmet Magyarországon egy főszolgabíró csipte nyakon és fojtotta meg már a keletkezésében. A sári pusztán kóbor cigányok ütöttek sátrat, valahonnan a Havasalföldről jöttek és magukkal hozták nemcsak az árja kultúrát, hanem az ázsiai kolerát is. Szerencsére a sári pusztának nagyon intelligens és nagyon energikus birtokosa volt akkor, - Békássyné, a Bezerédj Viktor napaasszonya - ez lovasemberrel beizent Veszprémbe, hogy baj van, orvos kell. Az orvos kiment és konstataulta, hogy a cigányok, ámbár ürgét ettek, mégis rizskását hánynak, meg hogy a bokájukon felül a vastaghúst húzkodja a görcs. Két kétségtelen jelensége a „cholera morbus”-nak. Az orvos jelentést tett a főszolgabírónak, névszerint Kletzár Ferencnek, aki erre magához vett tizenkét csendőrt, harminc kiló szappant és egy olyan lónyíró-ollót. Azután a csendőrökkel körülállatta a cigánytelepet, a birkanyírásban legtapasztaltabb béreessel lenyiratta a cigányok fejéről az összes szőrt, azután pedig friss patak-vízben felhabozva, rájuk kenette mind a harminc kiló szappant. Még két asszony - mert hogy a női nemmel finomabban bántak a csendőrök - belehalt a kolerába, de ezzel vége is lett a veszedelemnek. Ez a brutális szolgabíró a legbarbárabb módon megfosztotta a kolerabacillusokat a szabad gyülekezés jogától és egyszerűen - hogy szép frázist mondjak - csendőrszuronnal tekerte ki a nyakukat.

De miután a kolera éppen úgy tisztára csak az osztálynyomor révén kaphat hatalomra, mint ahogy a tüdővésznek az igazi oka nem a baktérium, hanem a mai társadalmi rend, - tehát ne csináljunk most szociálpolitikát, hanem beszéljünk magáról a tárgyról, krónikás-feladatunk szerint a témáról.

A téma pedig most a muszka veszedelem, amelyik, bármit tegyünk is, feltétlenül ide fog szakadni hozzánk.

Azokban a napokban történt, amikor a Janszky-féle tünetésekre Rudolf királyfi halála öntötte rá a búbánatnak minden hullámot elcsillapító olaját, hogy a lapokban, a „Táviratok”-nak senkitől nem olvasott rovatában megjelent egy kurta, apró betűvel szedett kis hír, hogy Péterváron kitört az influenza-járvány. Ez 1889-ben, azt hiszem februáriusnak az elején volt.

Akkor itt nálunk az influenzának még a nevét is csak az ismerte, aki a nagy oktatómesternek, annak az embernek, aki mindent tudott, éppen úgy mint Rengeteghy Ottó, tehát pont olyan élehetetlen volt mint Rengeteghy Ottó, Jókainak elolvasta a „Névtelen vár” című regényéből azt a fejezetet, amelyben Cambray vicomte-ot megöli az orosz nátha. Az influenzát teljesen Oroszország belügyének tekintettük és még csak annyi ügyet sem vetettünk rá, mint például a krimi háborúra, amelynek okáért - kellemetes viszontszolgálatképpen 1849-ért - megfigyelő hadsereget állítottunk a holicsi határra.

Az influenza elbujt a borgisz kompressz táviratok közé és egy hét múlva fellendült a zseb-kendőipar Budapesten. Elkezdünk tüszőgni, sőt prüszkölni, a bronchusainkba belopózkodott a Szahara homokjánál égetőbb szárazság, a csontjainkba a villámvonaglású fájdalom, amely élesebb mint a tatár nyila. Itt volt és belénk gyökerezett az influenza. Annyiból okos dolog volt tőle, hogy az orvosok még tíz esztendővel ezelőtt is rája tudták kenni, mint vaját a kenyérre, a „letális kimenetelt”, amikor sehogyan sem akart szukcedálni a diagnózis.

Ma már ebben a tekintetben jobban vagyunk, mert itt van a vakbélgyulladás és az ütőérelmeszesedés, akik szintén vannak olyan jó fiúk, hogy a boncolásnál rájuk lehet fogni mindent. Az influenzát divatjamúlttá tette ez a két nemragadós betegség, ellenben a kolera úgy látszik, soha sem megy ki a divatból, olyan, mint a krinolin, amely hol így, hol amúgy, hol acélbordában, hol pedig a szoknyaszorításig igaz természetben mint a feminizmus legkidomborodóbb cáfolata tér vissza.

De ne beszéljünk „quibusdam rebus aliis”, hanem ragaszkodjunk szorosan felvett tárgyunkhoz, a kolerához. Tudniillik, ha az olvasónak is kedve van ehhez.

Fogatlanabb rém ma már a koleránál csak a pestis. A mai eszünkkel, a mai körömkeféinkkel és a víznek, a csodatévő víznek - nem belső használatról beszélek - a mai nagy hozzáférhetőségével el sem tudjuk képzelni, hogy alig pár évszázaddal ezelőtt a pestis olyan országgrázó borzalmakat tudott elkövetni, hogy a legszebb haldoklás-vonalak tablójára ihlette rá azt az olasz piktort, aki miattam lehetett Rafael is, de bizonyosat csak annyit tudok róla, hogy nem tudom bizonyosan, hogy ki volt.

A pestis ma már egy lehetetlen ember, olyan letört hajdanúr, mint akit kigolyóztak a kaszinóból. Triesztben is, Hevisevóbóban is tüstént nyakoncsípi és lokalizálják, mert csak a testi érintkezés révén terjed. Az influenzát, a tüdővétszt, a bronchusok hurutját, sőt talán még a margueritnek is nevezett trachomát is maga a levegő szíveskedik közvetíteni, de a pestistől is, a kolerától is megvonja a szabad postai szállításnak eme jogát. Ezek a bogarak, már hogy a bacillusok, akik gombák ugyan, de akiket lamarcki panteizmussal bogárnak érez, vagy sejt a ma emberének az átlaggondolkozása, nem tudnak mászni a levegőn. Csak a szilárd matériának, főképpen pedig az emberi testnek az érintkezésével terjedhetnek tovább.

Azért a székesfővárosunkba matematikai bizonyossággal ellátogatandó kolera ellen könnyű a védekezés. Csak két jó szokásról kell leszokni és két rossz szokásra kell rászokni. A jó szokások egyike a kézfogás, a másik pedig a csókolódzás. Mind a kettő az eszkimó orrösszedörgölésnek még ma is közöttünk élő csökevénye. Különösen a gyermekcsókolás az, amire nem is lehet ma már igazabb szót mondani, mint: büntény.

A két rossz szokás közül pedig, amelyekre rá kell szoknunk, az egyik az, hogy evés előtt is, evés után is mindig megmossuk a kezünket, a másik pedig az, hogy ne együnk semmiféle olyan ételt, ami a megehetősége előtt ki nem állta azt a melegségfokot, amelyet Réaumur - csak a francia tudományész logikája tudja, hogy miért - éppen nyolcvan fokban határozott meg. És akkor lecáfolódik a berhidai költő, aki ezernyolcszázharminckettőben, a nagy kolera-

járvány idején ekként énekelt: „Mit vigyorogsz, te bohó, por fedi testedet ó, téged is elseper a lengedező kolera”.

A kolera nem lengedez, hanem mászik. Rablóbarlangja az emberi köröm apró bolthajtása alatt van, majálist pedig a nyers, vagy félig főtt ételeken tart.

De azért nem kell mindjárt az egész világot szanatóriumnak nézni. Egy kocka Gervais imperial, egy pohár pincehidegségű csopaki, egy-egy az előszoba bizalmas félhomályában ellopott kézcsoók meg nem árt akkor sem, amikor már az összes járványkórházak riportertársaim helyes beszéde szerint színültig telve vannak kolerás beteggel.

A hidegvér és a tiszta köröm egészen biztos két védekező mód a kolera ellen.

A tifusz

Megijedni sohasem szabad, de félni mindig tanácsos. Mert csak a hősök kiváltsága az, hogy sohasem félnek, de azután az életük fordulópontján halálosan megijednek. Tankréd a klostrom kapujánál felbukkanó csontváztól, Richárd a mécsnek kísértetjárást jelentő kék fényétől, Macbeth a Banquótól, mert nem volt rajta Pranger úrnak az aláírása. A hősi póz nem illik hozzánk hétköznapi földi halandókhoz, azért tehát a kiütéses tifusztól, amely most már csak-ugyan abdéri mértékben kezd uralkodni Budapesten, megijedni semmi esetre sem szabad, de félni tőle tanácsos lesz. Aki bölcsen él, azt megkíméli az oktalan ijedelem és nem a vitézség, hanem az óvatosság a bátorságnak az igazi öregapja.

Ez a bölcs félelem azonban ezúttal, úgy látszik éppen ott maradt el, ahol a legnagyobb szükség lett volna rá. Mert a különféle neveken nevezett földi gondviselésnek nem pusztán csak az a feladata, hogy aktákat intézzenek el, ügyfeleket várakoztassanak meg az előszobákban, stemplit ragasszanak és nemzeti színű spagétból kössenek vitézkötést a jó, finom osztrák írópapiros bordáira, hanem az is, hogy magukra vegyék a félelem feladatát a polgárságról, amely nem hős, hogy ijedelmeknek állítsák elébe a sorsintézők és amelynek az ijedelme - lévén tömeg - már nem is rémületet, hanem pánikot jelent. Az egyszeri prókátor ilyen három tételt is beleírt az expenznótájába: „a hétszemélyes táblánál jártam informálni, 20 ft.; a szeptemvir rám rőffent, 10 ft., bosszúságomat lenyeltem, 10 ft.” Ez, úgy-e prókátorfurfang? Mert hiszen a kliens nemcsak azért fizeti az ügyvédet, hogy a blankettákat kitöltse, vagy a keresetlevél sablonját megírja, hanem éppen azért, hogy helyette a fiskálisára rőffenjenek rá és ő kímélje meg a lenyelni való bosszúságtól. Ezeknek a dolgoknak az ára már benne van a kulimászbán, vagyis a perköltségben és ezeket a maga idején való kellemetlenségelhárításokat joggal megvárhatja az adófizető, vagy pedig adóhátralékos polgár a tisztviselőitől is.

Mindezzel természetesen nem azt akarom mondani, hogy a kiütéses tifuszt ki kellett volna osztani a főváros különböző ügyosztályai között, azzal, hogy: ebben az ügyosztályban ennyi ember betegszik meg, ebből ennyi kerül megfigyelés alá, emeből pedig ennyi bocsáttatik el gyógyultán, emennyi pedig kap dízsírhelyet, hanem csupán csak azt, hogy amit ma már minden laikus tud, azt hivatalból eggyel előbb kellett volna tudni. Tudniillik a magisztrátusnak mindent előbb illik tudni, mint a gondjára bízottaknak. Ezzel azután most már megint nem arra a pfalzi közmondásra akarok kilyukadni, ami így szól: „Gott weesz viel, doch mehr en Professer, Gott weesz Alles, doch en Professer Alles besser”. A magisztrátusnak nem kell mindent *jobban* tudni, mert attól terem meg a vaskalap, de előrelátást, régen meglévő tények ismeretét, okok és okozatok ha nem is bölcs, de legalább higgadt egybevetését mindenki joggal megvárhatja tőle.

A kiütéses tifusz, a patikai nevén „typus exanthematicus” régi és nem is nagyon titokban tartott tapasztalatok szerint a nagy nyomorúságok, nagy csatavesztések, nagy kipusztítások nyomán kullog. Mint csatamezőn a farkas, vagy a dögkeselyű, hogy végérvényesen is kivágja a koponyájából a szemet és kirágja a csizmájából a lábszárcsontot azoknak, akik már úgyis elesettek. A nagy elnyomorodásokat kísérteties pontossággal követi nyomon a kiütéses tifusz, vagy pedig az unokaöcscse, az éhtifusz. A magyarországi törökuralomnak is ez volt a végső kihangzása, talán a legnagyobb átka. Mert amikor a felszabadított Budavára alól a külföld minden nemzetségéből összesereglett had megint szerte széledt, nemcsak dicsőséget és prédát vitt magával haza, hanem a letarolt ország átkát, a kiütéses tifuszt is. Ezért is nevezték el azután akkor Európaszerte „morbus hungaricus”-nak, magyar betegségnek. És még Berlinben is csaknem úgy féltek tőle, mint Hadik generálistól, vagy Lengyel Menyhérttől. Mert ez volt az exportunk, amiben semmi külföld velünk konkurrálni nem tudott.

Ezek tehát innen-onnan kétszázötven esztendőös megismerések és tapasztalatok lesznek. És kétszázötven esztendőnek, sőt - miután már koronaértékben beszélünk és kétszer olyan gyorsan öregsünk, mint az elődeink - ötszáz esztendőnek a tapasztalatai és nagy szomorúságai sem voltak elégségesek arra, hogy megtanítsák a félelemre és óvatosságra mindazokat, akiket illet az előrelátás.

Igy történhetett meg azután az a dolog, hogy a nagy csatavesztések és nagy lenyomorodások réme lecsapott Budapestre. Csoda-e? Éppen annyira nem csoda, mint ahogyan egészen természetes dolog, hogy a mai magyar irodalomnak a legőszintébb hangja a szatíra és hogy a tót napszámos hús helyett a sokkal olcsóbb pálinkával fűti a gyomrát. Mert a nyomorúság kitör nemcsak az irodalomban, nemcsak a deliriumban, hanem előbb-utóbb - és ezt nem tudták azok, akiknek rég a hajukat kellett volna tépni a gondtól? - járvány, pestis, dögvész alakjában is. Most szaladnak a kiütéses tifusz forró lábanyomát ütni, amikor az már szárnyra kapott? És azt hiszik, hogy a förtelmes nyomorúságnak ez a kórsága az Alföldi-utca 6-8. számú menedékhelyén kezdődött el? „Óriási tévedés a Városházán!” - kiabálhatnak a szenzációlapok rikkancsai. A kiütéses tifusz a csomádi tejfőlnél, meg a tejhamisításokra ötven korona bírságot szabó törvény paragrafusánál, meg a téglakartellnél, meg a tizenennyolc személyre berendezett - majd azt mondtam tizenhatalmú - pinceszobáknál kezdődik el. Meg ott, hogy mivel még nem is kell jég, mert csak most kezdődik el majd az a jó magyar tavasz, amelyik mindig meghozza a fagyot, tehát a jéghiány miatt a húsvágók - t. i. a mi húsunkat vágók - már most, jövő vasárnapra felemelik nyolc fillérrel a hús árát. No meg ott, hogy köszönet ma már Budapesten a szegény ember - és ki nem szegény? - valóban csak lopva kap, úgy hogy kétségbe eshetik azon a minden Wildet és Shawot megcsúfoló paradoxonon, hogy mi hát itt a drágább: a szén vagy a jég? A fekete, vagy a fehér? A meleg, vagy a hideg?

És az orvosságot, a prophylaxist - hahaha, prophylaxis! - keresik a karbolsavban, lizofórmában, szublimátban. Kapkodva fertőtlenítenek és a szegény, csupán a természet rendelte jogukkal élni akaró baktériumokat fogják fülön ahelyett, hogy a svábbogarat dagasztó péket szegeznék oda a fülénél fogva a boltja ajtajához, a tej gyanánt a sziktól lemállott fal avult meszével fehérített vizet áruló sváb banyát raknak kalodába, ahelyett, hogy az angyalöldi véreshurkást akasztanák hurokra s a metilalkoholt mérő gazembert öntenék tele a saját patkánymérgével.

Kissé középkoriaknak látszanak ezek a fertőtlenítő eszközök, amelyeket itt ajánlok, de középkori helyzeteken csak középkori eszközökkel lehet segíteni, akármit mondott is Kálmán király. *Neki* már nem volt boszorkány, de nekünk itt van a nyakunkon a strix is, meg a striga is. És olyasféle modern eszközt ajánlani, hogy például ingyen fürdöket, ingyen gyógyszert adjanak, az utcák keresztezőjénél mindenkinek rendelkezésére álló mosakodó helyeket állítsanak fel (nem írván ki bennük azt a minden barbarizmust eláruló tilalmat, ami úgy végződik, hogy „...a lábakkal lépni tilos”), valóban ábrándos törekvés. Arról azután még csak beszélni sem lehet, hogy például minden egyes lakásnak a hetenként egyszer vacuum cleanerrel való tisztogatását éppen olyan kötelezővé tegyék, mint teszem azt a cselédbejelentő lapot, vagy a házmeesterpénzt.

Ezek bizony nem nagyon kellemes dolgok, amik itt elmondódtak. De az igazság rendesen kellemetlen formában jelentkezik és ahogy ma a közegészség dolga áll Budapesten, az embernek feltétlenül Petőfinek az a kellemetlen verse jut az eszébe, ami így kezdődik „Dicsőséges nagy urak, hát hogy vagytok?” Mert most már nemcsak az Alföldi-utcában, meg az Örömvölgy-utcában kezdenek viszketni a nyakak, hanem városszerte mindenfelé kezdünk vakaródzni, - igaz, hogy egyelőre csak a fülünk tövéénél.

De mindennek ellenére, amint mondtam, megijedni felesleges. Hanem végre egyszer becsületesen és okosan félni már mégis tanácsos volna. Mert különben, Szent Gellért ucsce, baj lesz.

Morbus hungaricus

Kár, hogy a fantáziánk fél évvel ezelőtt nem igazolódott be ebbe az irányba, mert ha csak egy kicsit felcsillanik emlékezetünkben a pusztulások képe, Herkules úgyse könnyű szerrel juthattunk volna hozzá a próféta dicsőségéhez és megjövendölhattük volna, hogy ezt az ideai téli hadjáratot nyomon fogja követni a morbus hungaricus.

Valahányszor az ember nekiveszekedett, hogy farkasává legyen embertársának, valahányszor felemelkedett a gyilkolás véres ösztöne a kitörés forráspontjáig: a halálosztásnak nekiinduló embertömegeket mindig alattomos vigyorgással követte valami járvány, hogy segítsen az öldöklésben, mindig odacsapódott a véres tömegekhez valami sötéten sápadt árnyék: maga a Pallida Mors.

A keresztes hadak a vérbajt hozták be ajándékba Kis-Ázsiából Európának, meg állítólag valami hiszterikus természetű idegjárványt, a tatárdúlás után pedig egész Közép-Európát ellepte a pestis. A kivonuló horda ott hagyta az átkát, a szennyét az elpusztított országban, s amikor az erdőkben, barlangokban rejtőző emberek előbújtak, hogy eltakarítsák a rombolást és ha lehet, új életet kezdenek: szédelő fejjel hullottak el és kínos vonaglás közt vette életüket a tatár hozta nyavalya.

Napoleon seregei a Nilus mellől elhozták magukkal az egyiptomi szembetegséget, amelynek ma sokkal kevésbé költői neve van, trachoma, mint akkor volt: marguerite. És ugyancsak Napoleon hada hozta le az orosz hadjárat után ide, a napsütöttebb Európába is a köd nyavalyáját, az influenzát. Negyvennyolcban pedig a kolera Paskievicsnek hihetetlen mennyiségű kozákjait bukfenceztette ki a nyeregből.

A törökdúlás idejében, amikor a nemzetek csataterévé vált Magyarország, amikor dúlt a török, pusztított a német, portyázott a tatár és martalóckodott kuruc, labanc egyaránt, amikor lengyel, bajor, rác és oláh eljöttek ide verekedni: az elpusztult, kizsarolt, agyontépett országban, a koldusra csigázott lakosság között egyszerre véres vigyorgással ütötte fel a fejét valami új, addig ritka járvány. Forró láz, amit kiütések követtek s amely hamar végzett az áldozatával.

Amikor azután 1686 után, Buda várának a visszavívása után kezdtek innen szerte hazaáradni a zsoldoshadak, meg a passzióból verekedők: vitték szerte rá egész Európára magukkal a betegséget és mivel Magyarországról eredt, az akkori orvosok, ha már tenni úgy sem tudtak vele semmit, legalább elnevezték erre a névre: morbus hungaricus, magyar betegség.

Ez a betegség a kiütéses tifusz volt s a török időkben csak úgy az ujjasánál fogva rángatta le a katonákat a ló hátáról. És amikor elcsillapodott a háború, amikor helyre állt a rend, a rém is visszahúzódott rejtekébe, valahova a mocsarak, a lápok közé, dacos álmodni. De mindig felneszelt és vagy alattomosan előbújt, vagy diadalmasan előrontott, valahányszor háború, inség, nyomorúság látogatta meg ezt az országot. Mindig sietett segítségére az elnyomóknak, mindig az elnyomottakba vágta bele a karmát. A nyomorultakba, az elcsigázottakba, a kiéheztettekbe, - ezért a neve éhtifusz. Éppen olyan par excellence szegény-betegség, mint Olaszországban a pellagra, és mulhatatlanul megjelenik ott, ahol az emberelnyomás kezd véres mértéket ölteni. Oroszországban, ahol a bojár állandóan a nyakán ül a muzsiknak, az éhtifusz is állandó, s Galiciában, Bukovinában, ahol a lengyel slachcic nyúzza a rutén parasztot, szintén meghonosodott. Mindig együtt küzd az elnyomókkal, hátba támadja a letiprottakat s megadja nekik a kegyelemdöfést.

Nem kellett volna tehát hozzá nagy prófécia, csak egy kis ráemlékezés, ha a múlt nyár hajlásán valaki megjövendölte volna, hogy a tél végére itt lesz Budapesten a morbus hungaricus. Hiszen már akkor tudhatta mindenki, akinek szeme van és lát is vele, ez a nagy város véres téli hadjárat elé indul. Már akkor felvonulóban voltak a seregek, már akkor lehetett látni, hogyan sorakoznak a nagy ütközetre.

Ha képet akarnék rajzolni róla, elmondanám, hogy először rugtattak a csatába a fürge bacillusvitézek, azok a patent hamisítványok, amelyek elveszik a szegény ember gyomrának minden ellenálló erejét. A tej, amelyik gipszből van, a vaj, amelynek az ő neve margarin, a kenyér, amely krumpliból készül és a kolbász, amelybe viszont hús helyett áztatott kenyérbetét tömköd a hentes. Szinte még mulatságos is elgondolni, hogy a szegény ember akár kenyeret vesz, akár kolbászt vásárol, mindenféleképpen csak - krumplit eszik.

Azután jött a gyalogság rohamja: mindennek képtelenül, hirtelenül való megdrágulása. Ezt a pokoli rohamot a legfeketébb tűzéség bombázása fedezte: a szeneseké. Rettenetes tűzérpark, amely azzal öl, hogy nem ad tüzet és azzal gyilkol, hogy nem dobálja meg fekete bombáival az embereket. Végül következett a nehézlovasság rohamja, a tél derekán a semmipénzüéken, az ürestenyverüéken, az éhenkórászokon keresztül vágatott a házbérusora bivalybőrös, vértess lovassága. Dolgoztak a marodeurök is: sztrájk, munkakizárás tömérdek pénzt vont el a szegény embertől.

Február derekára ki volt víva a csata, le volt gázolva minden és ekkor felütötte a fejét a morbus hungaricus. Honnan jött? Galiciából-e a Kárpátokon át, mint a Gogol kísértetlovasa, vagy Bukovinából lappangó vánszorgással? Avagy valahol az orosz síkságon hallotta meg kísértettársaitól, hogy szükség van már rá, elérkezett már az ideje és kócos krimeai lóra kapva vágatott ide? Avagy pedig itt emelte fel alvó fejét mocsárból, szennyes talajból, abból a hajdani nagy szemétdombból, amelyre ráépült Budapestnek egy nagy része? Mindegy, akárhonnan jött, itt van. A csata megvan víva, az ellenség a földre teperve: vigyorogva veti rá magát a morbus hungaricus.

Vajjon nem jó lenne-e most már abbahagyni az ankétezéseket, a bizottságozásokat és a többi olyan hivatalos gondolkozóbaesést, aminek csak eleje van valahogy, de vége nincs sehogyan sem? Vagy ha van vége, az: adóemelés. Vajjon nem kellene-e már hozzálátni legalább a romok eltakarításához és a férgek elpusztításához?

Urak! Itt van a csataterék betegsége, az éhség cinkostársa, a pusztulás után kullogó pokolkutya. És hiába tetszik elnevezni typhus exanthematicusnak, nem az az ő neve. Ő a Morbus Hungaricus, a Magyar Betegség.

Vándormadarak

A tudományt nem lehet népszerűsíteni, de talán lehet a félbelletrisztika ujjának is rámutatni a nagy, egyetemes élet olyan jelenségeire, amelyek mutató nélkül egész hétköznapiak s csak akkor lesznek érdekessé, sokszor döbbenetessé, ha kipécézzük őket, ha megragadjuk, kissé ide-oda forgatjuk, azután megint eleresztjük, amikor kiadták magukból a gondolatokat, amelyeket minden végső következtetés nélkül kifacsarhatunk belőlük. Vagyis: nem szabad ebben a cikkben semmit az elején kezdeni és nem szabad a végső konzekvenciáig vinni. Az a pápaszemes tudomány dolga, nem ezé a vékony ösvényé, amely a nagy tudás mélységei és az elszórakozás virágos mezei között halad mesgye gyanánt. Itt csak a dolgok közepe a miénk; az elejét bízunk az olvasó iskolai tudására, a végét az olvasó iskolát, korlátot nem ismerő fantáziájára.

Az iskolában tanuljuk, hogy vannak madarak, amelyek nem élnek ki egy helyen, hanem ahogy az évszak változik, változtatják a lakóhelyüket. A mindennapos megszokás egészen érthetővé teszi előttünk, hogy a fecske, a daru, a gólya ősszel útnak indul, tavasszal visszatér hozzánk. Sőt azt is tudjuk, hogy ennek a három népdalbeli madárnak az igazi hazája mégis csak nálunk van, mert Afrikába csak nyaralni, hogy úgy mondjam, „orvosi tanácsra” mennek, mint ahogy Kairóban és Asszuánban tel a gazdag ember, ha Antwerpenben van is az üzlete. Hogy a fecske, a daru és a gólya is itt nálunk végzik el az üzleti ügyeiket s Afrikába csak annyit visznek el magukkal a tőkéjükből, - ösztöneikből - amennyi a telelésükre szükséges. A létért való küzdelmet, azt itt vívják meg nálunk, Afrikában csak a spleenes urat játsszák, aki válogat még a bogárcsemegében is és nem épít magának házat, hanem lomb- és faág-hoteljében lakik.

De már kevesen érzéktik meg maguknak azt a tényt, hogy a vándormadár drágább áron veszi meg az egyiptomi telelést, mint mi, akik pár száz forint s még legfeljebb egy kis tengeri betegség révén hozzájuthatunk. A vándormadár a fajbeli összessége nagy százaléka árán jut csak ahhoz, hogy kitelelhessen. Azon a csodálatos úton, amely Európában sokszor 8000 méter magasságban vezet keresztül a levegőn Afrika zöld partjáig, százezrek esnek áldozatul a vándormadarak közül annak a csodálatos ösztönnek, amely készíteti őket, hogy az északnyugati szél első lehelletére csoportba verődjenek s elinduljanak tenger felett, levegőégben oda, ahol télen is van bogár s ahol békával, hallal tele a Nilus zöld vize.

Mert például a fecskék vándorútja gyakran *nyolc kilométer magasságban* van fenn a levegőben. A fecske, amely, míg itthon van Európában, ezer méter magasságra sem száll fel a levegőbe, amikor elindul nagy útjára, olyan kietlen magasságban halad, ahol már dermesztő a hideg s alig elég az oxigén a tüdő táplálására. Élő lény mozdulatlanul abban a régióban meg nem maradhatna. De a madár ösztöne kitalálta, hogy a mozgó - még pedig a gyorsvonatnál sokkal nagyobb sebességgel mozgó - állati testnek az a magasság való. A levegő ritkasága megcsökkenti az ellenállást, amelyet le kell küzdeni, az enormis hidegség felemészti a kábító nagyságú mechanikai munka által előállított hőnek azt a feleslegét, amely ártalmas lehetne az élő organizmusra, az oxigén ritkasága pedig egyenesen az elégéstől menti meg az apró - csak abszolúte apró, relatíve óriási nagy - madártüdőket, amelyek sűrűbb oxigénbetódulásra egyenesen megfojtanak a tulajdonosukat.

Nevezetes és mással, mint az évezredek gyakorlata meg nem magyarázható az az elhelyezkedés, amelyet a nehezebb súlyú madarak csoportja vesz a levegőben, amikor vándorútjára kel. A darvak ismeretes V betűjét a repülőgép feltalálója sem számíthatná ki annyira a mechanika törvényei szerint, mint ahogy behelyezkednek az ösztön hajtására ezek az egyébként

nem nagyon intelligens madarak. Sokáig azt hitték, hogy ennek a V betűnek az egyetlen magyarázata az, hogy mint ék fűrődik bele a levegőbe s könnyebben szeli. Egy ausztriai ornitológus, Holewa Hugó mutatta ki, hogy a mechanika törvényének a legteljesebb kihasználása ez a V betű. A csapat élére a leghatalmasabb szárnyú madár áll s elkezdi verni a levegőt. A lég hullámok mint a hajó kielwasser-je (nincs rá magyar szó) ék alakban terjednek tovább, emelkedő irányzattal, úgy hogy a vonalába helyezkedő madarak fele erejükénél többet elvonhatnak a maguk fenttartásától és teljes mértékben az előrenyomulásra használhatják. *Egyetlen* madárnak a mozgása százaknak erőt ad a levegőben való megmaradásra. Ha emberi mechanika így tudna dolgozni, régen nem volna egy mechanikai probléma sem probléma.

Csak egyet, talán nem is a legérdekesebbet ragadtam ki a madárvándorlás sok csodálatosságai közül. A többivel együtt ez is egyik magyarázata annak az irtózatos sebességnek, amellyel a vándormadár a helyét tudja változtatni. A fecske tizennyolc óra alatt repül át Magyarországból Afrikába, a vadlúd Németországból húsz óra alatt teszi meg ugyanezt az utat. Kábító számok, ha elgondoljuk, hogy hasonló távolságot a postagalamb harmincnyolc, a varjú pedig hatvanhat óra alatt repül át. Ellenben rendkívül idővesztések, ha tudjuk azt, hogy az albatrosz hat óra alatt, a sólyom pedig tizenegy óra alatt tudná megütni ezt a rekordot, - ha vándormadár volna.

Itt kezdődik az olvasó fantáziájának a tér.

Új embertípus

A komoly tudomány az emberiség folytonos faji, vagy testi, vagy ha úgy tetszik: fiziológiai továbbfejlődésére a mai napokból alighanem csak egy bizonyító adatot tud felhozni. Ez pedig az, hogy Ázsia közepében, körülbelül azon a vidéken, amelyet északról a szibériai tundravidék, délről meg sivatagok és a világ legnagyobb hegyei határolnak, most van kifejlődőben egy egészen sajátos, specifikus népfaj, amelyet a tudósok *faut de mieux* elneveztek a „szibiriákok” névének.

Ezek a szibiriákok azután azzal, hogy most itt, a szemünk előtt születnek meg új fajjává, még eddig nem volt emberspéciessé, a tanúbizonyságai annak, hogy Ázsiának ez a része volt mindig a népek szülőföldje. Vakmerőség volna azt tenni fel, hogy hajdanában a Paradicsom is itt volt, de hogy egyes nagy árja törzsek - minden valószínűség szerint a hinduk is - innen indultak világhódításra, hogy a hunok, az avarok és a magyarok szintén innen lepték el Európát és hogy végül a mongol áradatot is ennek a földnek a megmozdulása zúdította rá Európára, az kétségtelen.

Ázsia tehát valóban népszülő föld és a szibiriákok szemünk előtt folyó kialakulásán tapasztalhatják a tudósok, hogy hogyan *lesz*, hogyan születik csupán természeti erők behatása alatt egy új népfaj, tehát egy új embertípus is. Obruchev, Patkanov, Przsevalszkij erre nézve igen fontos és érdekes adatokat adtak az antropológia tudományának.

Fel kell tennünk, mert az ellenkezője még nincsen bizonyítva, hogy az az amerikai Sergeant doktor, aki a „testgyakorlatok felügyelője”-nek kissé amerikai ízű címét viseli, éppen olyan komoly tudós, mint a fentebb említett három orosz. Fel kell ezt tenni, ismétlem, mert Sergeant megfigyelései valóban kvadrálnak igen sok tapasztalati ténnyel is és akkor Sergeant doktor igazságának a végső eredményét levonva, ebben foglalhatjuk össze az igazságait: nemcsak természetes úton, hanem mesterséges módon is alakulhatnak ki új embertípusok, az emberiség testi evolúciójához tehát valószínűen már régebben is a természetes okokon túl mesterséges okok is hozzájárultak.

Sergeant az amerikai sport-ladyk testének az átalakulását figyelte meg és konstatálja, hogy a szabadban való túlhajtott tornának, sportnak már most tapasztalható az átalakító hatása az amerikai nőre. A csipeje szemlátomást megkeskenyedik, a vállá elvesztve gömbölydedségét, elszögletesedik, kéz és láb megnövekedik. Tízezer amerikai leányon tett mérései bizonyítják, hogy Amerikában új embertípus van kialakulóban. Olyan típus, amelyet anatómiai nézőpontból még nőnek kell ugyan mondani, de amely már nagyon közel áll a férfihoz. Szóval, Amerikában közeledik a „harmadik nem”-nek az ideje.

A megfigyelések igazi következtéseit Sergeant, aki tehát mégis csak afféle amerikai reklámtudós lehet, nem vonja le. Pedig nyilvánvaló, hogy a kérdésnek az antropológiailag és biológiailag fontos része az, hogy vajon ez a harmadik nem, amelyik azonban az anatómiai lényegben való meg nem változottság miatt mégis csak nő, tehát újabb nemzedék adására hivatott, milyen ivadékkal fogja ellátni a jövőt? Ez a fontos. Mert hiszen még laikus ésszel nézve is kétségtelennek látszik, hogy az elférfiasodott asszony aligha tud majd olyan tökéletesen felelni meg a feladatának, amely Schopenhauer szerint minden asszonynak az egyetlen igazi feladata, mint az a mai asszony, akinek a testét évmilliók egyenesen ennek a feladatnak a lehető legjobb gyakorlására idomították ki. Ha tehát várható csakugyan új embertípus kifejlődése Amerikában, ez majd csak a második, esetleg harmadik generációban nyilvánul meg.

Mert hiszen kétségtelennek látszik, hogy a szűkcsípejű, erősebben csontrendszerrel rendelkező nő más feltételek között fog életet adni új teremtménynek, mint a mai, hogy megint csak Schopenhauerrel beszéljek, tisztán erre a célra berendezett. A gyermek mivolta függ ugyan az apától is, de természetesen sokkal inkább és sokkal fokozottabb mértékben az anyától.

Sergentnek az amerikai sport-lady teste átalakulására vonatkozó megfigyelései tehát kétségtelenül érdekesek, de egyelőre csak afféle kuriózum érdekességével bírnak, letagadhatatlan amerikai mellékízzel. Mert hiszen, hogy a foglalkozás átalakítja a testet, ezt Sergent nélkül is régen tudtuk már. Hogy a háztetőn járó bádogosnak meg a matrónak a járása itt lent, vagy itt a szárazföldön bizonytalanná, esetlenné válik, ez közismeretes dolog. Hogy a szabó háta meg-görbül, a csizmadiáé meg kiegyenesedik, mert az egyik befelé ölt, a másik meg kifelé, ezt is tudjuk. A suszter jobbkezének a középső ujjja lassankint használaton kívül helyeződik és mint merev, mozdulatlan, hogy úgy mondjam: skartba tett testrész szerepel evés és ivás közben is azért, mert munka közben azzal keni a csirizt, azzal tehát nem nyúl hozzá máshoz semmihez, ez olyan köztudomású, hogy még anekdota is van róla. A Berufskrankheitenről, a tanító rövidlátásáról, a hivatalnok bélpangásáról, a lovastiszt dongalábáról és aranyeréről nem is beszélek itt.

Más mesterségesen okozott és faji jellemzőkké vált testi változásokról is tudunk. Az azték nők azért szültek mind csúcsosfejű, cukorsüvegre emlékeztető koponyájú gyermekeket, mert az őszített az újszülött fiú lány koponyacsontját két deszka közé szorította, hogy ékalakra növekedjék. Náluk ez volt az előkelő születés jele és nem is nagyon sokban különbözik a raccsolástól.

Mesterséges fajváltozásokat, sőt típusváltozásokat tehát ismert az antropológia története. És ezért csupán csak érdekes ujjmutatás számába mehet a Sergent doktor tapasztalata. Az amerikai félférfi-nő még aligha új típus, az esetleges új típus kialakulása csak ivadékokon túl várható. Nem valószínűtlen, de kísértetképpen ott jár mögötte a meddőség gondolata is, a bölcs természet magvaszakasztó közbelépése a mesterséges, egyoldalú túlhajtással szemben.

És már most azután, akár igaz, akár nem igaz, hogy új embertípus van kialakulóban akár a szibériai tundrák alatt, akár Amerikában - az egyik helyen aligha igaz, a másik helyen csaknem bizonyos - az az egy azután kétségtelen, hogy az a neandervölgyi ásatag koponya, az ősembernek ez a példánya már akkor is nagyot nézne, ha bennünket látna és összezsapva a kezét, - ha volna neki - azt mondaná: „Nini, hát ezek az én ivadékaim?” És talán még vigyorgna is hozzá, ha a fogak is megmaradtak volna az ínycsontjában.

Fajok kongresszusa 1911

A gondolat, amelynek a megvalósításáról itt szó lesz, úgy látszik, egészen angol, mert valóban praktikus és mert az egész világot átfogó. A jövő év júliusának a végén kongresszusra fognak összeülni a világ minden emberfajtajának a képviselői. Az európai kultúrnemzetek képviselői mellett ott lesz ezen a kongresszuson a török, az arab, a perzsa, a kínai, a japáni, az egyiptomi, a hindu, az amerikai indián és a délamerikai keverékfajok egy-egy képviselője, de ott lesz a haiti-i rabszolgából felszabadult néger és a délafrikai szabad néger is, meg a zulukafferek külön képvisellel. Ahogyan a program jogos dicsekvéssel mondja, több mint húsz külön kultúra fog összetalálkozni ezen a kongresszuson. És a résztvevők névsorának a tekintélyesen hosszú betűfolyamából lehetetlen itt ki nem ragadnom egy pár érdekesebb nevet. Kinát például Vu-Ting-Fang, a volt washingtoni nagykövet fogja előadással is képviselni. A hinduk egyik képviselője és egyúttal a kongresszus legelső előadója - valószínűen a korára való tekintettel - Braszendranat Szil lesz, aki a kucsbehári maharadzsza által a fővárosban fentartott egyetemnek a rektora. A délafrikai benszülötteket egy Tengó Jabavó nevű úr fogja képviselni, aki természetesen fernolendtfekete, de amellel - lapszerkesztő is. Az egyetlen bantu nyelven megjelenő újságnak, az „Imvo Zabancsundu”-nak a szerkesztője. A másik nagy afrikai népet pedig, a zulukaffereket, egy kikeresztelkedett zulu fogja képviselni, névszerint Mangena Alfréd, aki meg szintén meglepetésszerűen, ügyvéd Londonban. Az indiánok képviselője szintén érdekes ember lesz: dr. Eastman Charles, író.

Ezek mellett a valóban emberi szélsőségek mellett felesleges a kongresszus többi exotikus érdekességét is felsorolni még. Igazán a világnak a legtarkább gyülekezete lesz ez a kongresszus, amelynek célja az, hogy: a modern tudás és a mai ismeretek fénye mellett vitassa meg azokat a vonatkozásokat, amelyek fennállanak Nyugat és Kelet népei között, az úgynevezett fehér és az úgynevezett színes fajok között, azzal a kifejezett céllal, hogy elősegítse köztük a jobb megértést, a barátságos érzületet és a szívből való együttműködést.

Nem lehet eltagadni, hogy minden csak kissé elgondolkozó ember előtt is szédületes perspektívát nyit ez a program és ez a névsor. Talán Chavez a már fönt, a levegő jégrégióiban haladók látott csak ilyen szemhatárt, talán csak ő, a tudományt és a haladást vérrel megpecsételő érezte meg ott fenn, a semmiség borzalmi között, hogy az egész földgömb csakugyan olyan nevetségesen kicsiny, hogy nem érdemes érte civakodni, mert hiszen van olyan nagy, hogy mindnyájan elférünk rajta.

Igen, ő bizonyosan meglátta, mert a halála előtti órákban minden hős látja a jövő vízióit, talán olyan képeket lát, aminőket csak lassan, nehézkesen tud kispekulálni előre a fontolgató emberi elme. De ennek a soha meg nem szűnő fontolgatásnak kétségtelenül egyik legérdekesebb eredménye lesz a londoni „fajok kongresszusa”.

Persze, a céljaikon is, a módszerükön is mosolyogni is lehet. Hiszen az interparlamentáris konferenciák, meg az öreg „tehetetlenek tanácsa”, a hágai békebíróság még éktelenül kisebb nemzetközi vonatkozásokban is kétségtelenül mosolygásra indítják az embert és egyelőre csak arra jók, hogy a világbéke megvalósításáról kétséget oltsanak a lelkekbe. Éppen úgy, mint ahogyan ma már köztudomású tény, hogy az uralkodó-találkozásokon mindig a békéről van szó és mi nép mégis folyton fegyverkezünk. Ők a békéről beszélnek, nekünk pedig golyó van a hasunkban. Még pedig annál súlyosabb golyó, mert nem is úgy lőtték bele, hanem magunk

vesszük meg a magunk ritka kis pénze árán, akár a Krupptól, akár a Skodáéktól, az már mindegy, mert még a patikában sincsen drágább pirula a ki *nem* lőtt ágyúgolyónál.

De azután lehet a dolognak mosolyogni a másik oldalról is. Mert például én egész komolyan elhiszem, hogy his excellency Vu-Ting-Fang egész érthetően meg tudja magyarázni a right honourable lord Weardalnak, hogy a felvilágosodottabb kínaiak részéről semmiféle sárga veszedelem nem fenyegeti Európát. Azt is elhiszem, hogy Eastman Charles úr, a híres Guggonülő Bölény egyenes leszármazottja érthetővé teszi például dr. Ferdinand Tönnies kiel egyetemi professzor előtt, hogy a rézbőrűek éppen olyan kultúrára képes emberfaj, mint akár a kaukázusiak. De azt nem igen akarom elhinni, hogy a kingwilliamstowni fekete lapszerkesztő, Tengó Jabavó meg tudná értetni Arenberg Prosper herceggel, hogy felesleges fáradság a négernek a halántékán szűrni keresztül a puskavesszőt s úgy keverni fel az agyvelejét, mert az már úgy is mozog. Aziránt is táplálók kétségeket, hogy Zangwill Izrael, a kongresszuson a zsidó faj képviselője, bele tudja beszélni a „Jerikói Kürt” szerkesztőjének a fejébe azt a kép-telen badarságot és rosszhiszemű ferdítést, hogy Solymosy Esztert nem a zsidók használták fel rántásnak a laskába, valamint aziránt is táplálók valamelyes kétségeket, hogy a magyar kongresszusi tagok (eddig nyolcan vannak felvéve a névsorba) valamelyike arra a meggyőződésre terelhetné prof. Valerian Ursianut, a szenátort és a bukaresti egyetem fakultásának a dékánját, hogy ma már Magyarországon, tekintettel a tűrhetetlen húsdrágaságra, nem esznek oláh gyereket a csendőrök.

Hogy a zulu meg a kanadai sziuindián-utód tökéletesen meg fogják egymást érteni, csak olyan természetes dolog, mint hogy a finn is, meg ma már a török is édes testvére a lovagias magyar nemzetnek. Persze hogy az, mert nincsen a fene közük sem egymáshoz. Akkor lett volna a török testvérünk, amikor Zrinyi Miklós megírta a török áfium ellen való orvosságról szóló csodaszép dolgát. Könnyű az örményt arra kapacitálni, hogy ne legyen antiszemita, de tessék a pózeni lengyelt bírni rá arra, hogy szeresse a porosz junkert. És te, olvasóm, a délafrikai háború idején bizonyára a búrok mellett lelkesedté, a keletázsiai háború idején pedig a nemes sárga faj mellett gyulladtál lánggra. De kérdezd csak meg a hottentottát, hogy miféle ember is tulajdonképpen az a búr, váratlanul szenzációs feleletet kapsz rá és kérdezd meg a san-franciscói yankeetól, hogy mi a véleménye az odaözönlő kinairól, ott is furcsa feleletet fogsz kapni. Csakúgy, mint akkor, ha a texasi angolt kérdezed meg a felszabadított néger rabszolgák utódairól. Az bizony vissza fogja őket kívánni a Beecher-Stove kisasszony kunyhójába.

Amíg érdekellentét nincs, amíg súrlódó felületek földrajzi, avagy gazdasági okokból nem támadhatnak, addig mindnyájan testvérei vagyunk egymásnak. Az etnográfia szerint való szélsőségek ölelkezésben találkoznak mindaddig, amíg a közös koncon, az érdekellentétén nem találkoznak össze. Az ugandai néger teljesen meg van elégedve a délamerikai kvarteron viselkedésével, ellenben a jövő nagy - talán legnagyobb - világállamában, Argentínában már is kész az ellentét a portugál, a kreol és a legújabbban, de irtózatos szaporasággal bevándorló német között.

Ezeket az egészen természetes úton-módon keletkező ellentéteket aligha fogja elsimítani csak valaha is akármiféle kongresszusnak a mesterkedése. De ennek ellenére is tiszteletreméltó gondolat a fajok kongresszusa, mert valami ködlően távoli jövő perspektíváját tárja fel, valami nagyon pislá reménységet mégis csak élesztget. Hiszen ha nem hinnénk mindnyájan az egy akol és egy pásztor ígéjében, akkor csakugyan jobb volna, ha megint Petőfinek lenne igaza és leásna valaki a föld közepébe.

Forradalom a pezsgőért 1911

Olvasva az Epernayból, Haute Villiersből, Chateau Thierryből és a Champagne egyéb kitünően jóízű nevű városából érkező híreket, eszembe jut egy meglehetősen kopott igazság és ennek az igazságnak a révén összetársul fejemben a két eszme: valóban, Franciaország nemcsak Dantonnak és Maratnak volt a szülőhazája, hanem szülőföldje Grimaud de la Reynièrenek és Brillat Savarinnek is. Kopott az igazság, hogy Franciaország a forradalmárok és a gourmandok anyaföldje, de íme, a régi igazságra most új aranyat vernek nemes ragyogásul a legnemesebb szőlő levének aranyából a champagnei vincerétek. Kitört rajtuk az ősi gall vér láza, a forradalom; amely ezúttal valóban megint fejedelmi prédára vágyakozik, pezsgős üvegeknek Marie Antoinetteénél karcsúbb nyakára.

Mondják, hogy ennek a forradalomnak - ámbár a farsang-íze eltagadhatatlan - nagy közgazdasági jelentősége is van, mert importtal, agrárérdekekkel és egyéb ilyen történelmi materializmusokkal (vagy ezek nem azok? én bizony nem tudom) függ össze. Lehet. De a dolognak ehhez az oldalához nem értek, azért beszélek inkább most a kitünő és tiszteletreméltó Tickletooth Tabitha asszonyságról, aki éppen fél évszázaddal ezelőtt, tehát 1860-ban írta meg „The Dinner Question” címetű könyvét. A culinológia tudományába igazán beavatottak pedig tudják, hogy az inyesmesterségnek az igazi bibliája ez a könyv, nem pedig a Brillat Savarin unalomig emlegetett és felületes lelkek által agyoncsépett könyve, a „Physiologie du gout”. Brillat Savarin egy felületes és elmés francia, de Tabitha asszonyság szász alapossággal és körültekintéssel írta meg a könyvét.

Igy például az ő könyvéből lehet megtudni azt a dolgot is, hogy hogyan terem a champignon nevű gomba. És ez a gomba most szorosán a tárgyra tartozik, nem csupán azért, mert hogy ő reá is kitünően ízlik a pezsgő, hanem azért is, mert a champignon volt az a tárgy, vagy téma, vagy cél, vagy nem is tudom, hogyan mondjam, amely miatt először fenyegette meg Franciaországot egy gasztronómiai jellegű forradalom veszedelme. Ez nem régen történt, Tickletooth mistress tehát nem is tudhatott még róla, de mégis az ő könyvében lelhető meg a magyarázata. Mert ismétlem, az ő könyvéből lehet megtudni, hogy hogyan terem a champignon és az ő könyve nyomán fogom most én is elmondani ezt a culinarico-economiai titkot. Mert magamtól a champignon-gombáról bizony csak annyit tudnék, hogy budapesti franciasággal *champion*-nak írják, túladunai magyarsággal pedig cseperkegombának mondják a nevét.

De Tabitha asszony felvilágosít bennünket a továbbiakra nézve is. Így főképpen - most már harmadszor mondom, de nem lehet ezt elégszer mondani - arra, hogy hogyan terem a champignon. Ez a paraszt nevű, de úri természetű cseperkegomba. Ez magától, vadon bizony meg nem terem. Azaz, hogy megteremni megterem ugyan, de a vadcseperke valóban csak kulinárisan teljesen műveletlen gyomrok számára való rostos, rágós, kevésízű gomba. Hanem az a champignon, amit a hozzáértő kertész tenyészt, az azután felséges valami. Egészen speciális, egyéni zamata van, amely két külön ízből tevődik össze. Az egyik íz az finom kesernyesség, amely jellemző például a vézna gyermekeknek adott zabkenyérre is, a másik íz pedig az illatösszesség, amelyet a legétheribb gyümölcs, a citrom egyesít magában. Ebből a két ízből differenciálja ki magának a champignon a maga sajátos harmadik ízét.

És a champignon - nem hiába nagy és kopasz a feje - a gombák bölcse. Ő a csalhatatlan a gombák között. Erre Tickletooth Tabitha már fél évszázaddal ezelőtt bukkant rá elméleti úton, a francia gombakertészek pedig pár évvel ezelőtt jutottak rá gyakorlati módon. Hiába, lehet a teória szürke, de azért mindig előtte jár sokkal a legvörösebb praxisnak is. Pár évvel ezelőtt

történt, hogy a francia hadügyminiszterre valami élelmes élelmező rászózott egy melasse nevű mesterséges lótlaplálékot, amely állítólag kitűnően és nagyon gazdaságosan pótolta a zabot. No, nem hiszem, hogy maga a hadügyminiszter is megkóstolta volna a melasset, de az bizonyos, hogy a lovak megették, a szállító pedig meghízott tőle.

Ellenben a gombák! A bölcs champignonok! Attól fogva, hogy a francia hadsereg lovai zab helyett melasset kezdtek enni, egyszerre elízetlenedtek, elvesztették a zamatjukat és rostos, rágós, fanyar öreg urakká alakultak át. Mert mondom, a champignon a gombák bölcse, azt még egy hadseregszállító sem tudta lóvá tenni. Mi több, még maga Liebig Juszusz sem, a szerves kémiának ez a dicső apja és a műtrágyagyár ekként még dicsőbb öregapja sem. A champignon neki sem hitt, nem engedte az ágyát kálisálétromból vetni meg és nem nyújtózkodott odáig, ameddig a különféle foszfátokból készített takarója ért. Nem. Mert rosszul mondtam az előbb a dolgot. A champignon lehet ugyan bölcs is, de egyúttal megmarad szelíd, szende cseperkének is, ő a Mignon is a gombák között. Ő köti magát a zabhoz és „Kennst du das Land...” sóvárog a melasse alól. És pszichológiai igazság, hogy az epekedés korán vénít, a francia cseperkék elkezdtek az új ágyból mint megannyi apró, rostos, ízetlen spongea világra kelni.

És ez a kikelésük volt az első francia agrárforradalomnak a kezdőpontja. Mert a francia gombakertészek is kikeltek, de nem a melasseból, hanem a saját képükből és deputációvá verődve rohantak fel a hadügyminiszterhez. A követelésük rövid volt, de valóban tartalmas: adja meg a miniszter a lónak azt, ami a gombáé. És mivel Franciaországban rendesen a hadügyminiszter is francia szokott lenni, tehát ért nemcsak az ágyúhoz, hanem a veteményes ágyakhoz is és mivel közben a szállító is kellő módon meggazdagodott már, tehát száműzték újra a francia hadseregből a melasset, átvette újra csendes birodalmát a zab, visszanyerték illatukat a gombák és elmaradt a francia bolgárkertészek forradalma.

Már most azonban nagy kérdés az, hogy a most kitört pezsgőforradalom is ilyen gyors, hogy úgy mondjam egy abrakolásnyi tempóban fog-e lefolyni. Mert a champignon elől ugyan összerímél a champagneivel, az is kétségtelen, hogy a kettő nagyon összetart, de kérdés, hogy lesz-e Briandban annyi savoir de Brillat, hogy a két lázadó jótétlelket a végén is egybe tudja rímeltetni. Amikor, ha jól emlékszem rá, két vagy három évvel ezelőtt az első vincellérforradalom kitört Franciaországban, akkor könnyű volt erőt venni rajta. Igaz, hogy akkor is nyolcszázézer szőlősgazda pezsdült fel és csaknem kikiáltotta Provence helyett a „plutarchia”-t, de azok végre is provençei legények voltak, unokatestvérei a gascogneiaknak, És a plutarchia kiszemelt fővárosa Tarascon volt és a forradalmárok vezére Albert Marcel, akivel úgy vagyok, mint a peleskei nótárius volt Victor Hugóval, ma sem tudom, hogy melyik a keresztnéve.

De a Champagne népe nem „gémlábú sasok, csodalények” összessége, a vérük erősen meg van keveredve az auvergnatvérral. Az auvergnei paraszt pedig nem kelta eredetű gallus, nem is gót maradvány, mint a provánszál, hanem frank, vagyis sváb, avagy is tökfes. És neki ugyan beszélhet a gasztronómia Milánói Jánoson kezdve Brillat Savarin és Grimaud lovagon át egészen Johnston Jamesig, neki az tökéletesen mindegy. Mert az ő gyomra, nem finom vegykonyha, mint a gaélé, hanem vaskos emésztő-kazán, amely nem a minőségre, hanem a mennyiségre ád. És az ő prófétája Weil doktor - halljátok? Vakard meg a svábot és jelentkezik a doktor! - aki megírta a „Diätetische Kochkunst”-ot. Tehát akinek az evés nem művészet, hanem tudomány.

Hogy ezekkel bír-e majd Briand, az már nehéz kérdés. Nem az import, meg az agrárérdekek, meg a sabotage nézőpontjából, mert ezekről mondtam már egyszer, hogy ezek történelmi materializmusok, tehát annyit értek hozzájuk, mint a hajdú az ábécéhez, avagy pedig a tyúk a harangöntéshez. Hanem tisztán csak a pezsgő nézőpontjából, amihez azután meg már - a frank paraszt nem ért.

Egy rejtelmes országból

Younghusband ezredesnek expedíciója, miután Giangcenél szinte játékszámba menő könnyűséggel megverte az ellenállásra kísérletet tevő tibetieket, belépett a buddhizmus szent földjére s elindult a világ legtitokzatosabb városa, a dalaj láma székhelye: Lassza felé.

S ezzel megtörtént az első lépés arra, hogy Tibet feltáruljon a tudománynak, a kultúrának és a - politikának. Mert tudvalevő dolog, hogy Tibet nemcsak a titkok országa, nemcsak a lámák világa, hanem egyszersmind a leghatalmasabb és tökéletesen megvívhatatlan védőbástyája is Indiának. S ez a tény a magyarázata annak, hogy miért indított Anglia expedíció neve alatt hadsereget Tibetbe s miért tette ezt éppen akkor, amikor Tibet északi szomszédja, Oroszország, Ázsia más mezein volt kénytelen lekötve tartani az erejét.

Anglia egész ázsiai politikája ebben a négy szóban foglalható össze: India megvédése Oroszország ellen. Ezért kerítette hatalmába a Vörös-tengert, ezért keresi az afgán emir s a perzsaszah barátságát, ezért nyújtott segítséget Japánnak az orosz hatalom megtörésére Kelet-Ázsiában s ennek a politikának tett fel a fejére koronát akkor, amikor expedíciót küldött Tibetbe.

Tibet az egész földnek a legnagyobb fensíkja, amelyet mindenfelől ormótlan hegyóriások vesznek körül; délről a Himalája, keletről a Szecsuan, nyugotról pedig a Kavakorum és Kuen Lün hegyei. Az egész kétmillió négyszögkilométernyi, tehát nyolc Magyarország nagyságával felérő terület 3500 és 5000 méternyi magasság közt változó fensíkokból áll, amelyek fölé 6000-7500 méter magas hegyek emelkednek. Rettenetes sziklasivatag ez, a legnagyobb részében terméketlen s mégis, mintha kincset rejtegető ország volna, mindenünnen szinte járhatatlan hegyi utak, hágók, szurdokok, sziklasikátorok visznek csak bele s ezeken a hegyi utakon a kontinentális klíma minden kellemetlensége mellett meg kell küzdeni az utasnak még azokkal a bajokkal is, amelyeket e kietlen magasságokban a levegő ritkasága s megcsökkenő súlya okoz: nehézlélegzés, szívdobogás, ájulás, orr- és fülvérzés.

Az egész országot nem lakja egészen másfél millió ember. Leginkább apró kunyhókból összeverődött falvakban laknak s magának a buddhizmus fővárosának, Buddha Rómájának, Lasszának lakosságát is mindössze 70.000-re becsüli az az egyetlen - majd azt mondtam európai - idegen tudós, *Kavagucsi* Ekái japáni pap, aki bejutott ebbe a városba.

Az első európai, aki eljutott Tibet földjére, tudvalevően magyar ember volt: Kőrösi Csoma Sándor, aki az első tibeti nyelvtant is megírta és 1834-ben adta ki Kalkuttában. Utána 1856-ban a Schlagintweit testvérek, a hatvanas és hetvenes években angolok, Hayward és Forsyth, a nyolcvanas és kilencvenes években oroszok, Grombcssevszkij, Bogdanovics és Przsevalszkij jártak Tibetben - a politika, amely visszatükröződik a tudomány tükreben. A legújabb kutatói voltak ennek az ismeretlen területnek Hedin Szven, részben Stein Aurél (szintén magyar ember) és Landor, aki borzalmas szenvedéseket élt át a tibetiek fogságában.

Mind e tudósok és utazók közül azonban egy sem tudott eljutni utazása főcéljához, Lassza városához. Japáni tudósunk, Kavagucsi Ekáinak köszönjük mindazt, amit erről a városról tudunk.

Kavagucsi, aki japáni buddhista pap, 1897 júniusában hagyta el Japánt, hogy Tibetbe utazzék. Utjának igazi célja tulajdonképpen vallástudományi volt, a buddhista szent könyveket eredeti tibeti szövegükben akarta tanulmányozni, mert a kínai fordítások nem pontosak és sok félreértés is van bennük. Ebből a célból Kavagucsi először a tibeti nyelvet akarta teljesen elsajátítani s azért a Himalája-hegységben lévő Dardsilingbe utazott, ahol már általános a tibeti

nyelv használata. Tovább mint egy esztendeig tartózkodott ott s ezalatt eléggé megtanulta a tibeti nyelvet.

Vessük itt közbe, hogy a japáni embernek egy cseppel sem könnyebb a tibeti nyelvet megtanulni, mint akár a magyarnak vagy a töröknek. Rendes szokás a japáni nyelvet csak úgy egy kalap alá venni a kinaival, pedig igen nagy a különbség a kettő között. A nyelvbeli atyafiság köztünk mongolok között így áll: feloszlunk két nagy törzsre, a többszótagúak s az egyszótagúak törzsére. Az első törzsben négy család van: az uráliak, az altájiak, a japániak és a kóreaiak. Az uráliak feloszlának a szamojédekre és a finn-ugorokra, vagyis mi magyarok is közéjük tartozunk, az altájiak állnak törökökből, tulajdonképpen mongolokból és tunguzokból. A japáni családban csak nyelvjárási eltérések vannak, a kóreaiban szintén. A másik törzs, az egyszótagúak törzse csak két családra oszlik, egyiknek egyike annámi, a másik pedig az indokinai: ebbe a legutóbbiba tartoznak a következő nyelvindividuumok: tibeti, birmai, lohita, san és kínai nyelv. Vagyis míg a japáni nekünk unokatestvérünk, addig a kínai csak igen messziről atyámfia. S körülbelül ugyanez a távolság van a japáni és a tibeti között.

Kavagucsi Ekáinak tehát nem volt könnyű mesterség a tibeti nyelv megtanulása, nem csoda tehát, hogy egy évnél több időt töltött el Dardsilingben. Innen 1898-ban indult el a kínai diáknak adva ki magát s kínai álöltözetet öltve érkezett meg a következő esztendő februárjában Rahmanduba, Nepál fővárosába, ahol egy hónapig tartózkodott, hogy kitudakoljon valami titkos és biztos utat Tibetbe. De hiába volt minden iparkodása, nem tudott útra találni. Még egy esztendőt kellett eltöltenie a tibeti határon, egy kis falucskában, ahol a szerencséje összehozta egy buddhista tudóssal, aki a lasszai Széra-egyetemen nyerte el a doktori rangot. Az „egyetem” és a „doktor” szó ugyancsak furcsán hangzik ebben az exotikus miliőben, de nincs más szavunk, amellyel visszaadjuk a buddhista tudomány mesterszavait.

Ebben a kis faluban szerzett magának Kavagucsi olyan barátokat, akik végre elárultak neki egy titkos hágót, amely csak a nyári hónapokban volt járható. A japáni tudós nekiindult az útnak egymagában s amiket elmond, az szinte a mesék országába való. De lelke rajta, mondjuk el utána. A hegyi hágó egyes pontjain hétezer méter magasságra emelkedett a tenger színe fölé s Kavagucsi jéghideg szélben, hóesésben viaskodta magát keresztül rajta. A szilaj hegyi patakok s a glecserek alárohanó vize, amelyeken keresztül kellett gázolnia, többször magukkal ragadták; egyszer éjjel a hó csaknem egészen eltemette, rablók háromszor támadták meg s nem hagyták meg egyebét, csak a könyveit. A hó folytonos fehérségétől szemgyulladást kapott, egyszer pedig megtámadták vadkutyák s csunyául megtépték.

De mégis eljutott Lasszába. Az egyetemen szerencsésen letette a vizsgálatokat „széra i amhi” (a Széra orvosa) lett s orvosi gyakorlatot kezdve csakhamar megismerkedett a város legelőkelőbb családjaival, sőt szoros barátságot kötött Kamba Kó Szannal, aki előbb pénzügyminisztere volt Tibetnek s annak a házába ment lakni.

Egy napon azután kiderült róla, hogy japáni ember. Szerencséire még idején neszét vette a dolognak, megszökött a városból s szerencsésen indiai területre jutott. De a barátai ugyancsak rosszul jártak; mindet elfogták, a volt minisztert tömlőre vetették, az egyetem egy részét pedig bezárták.

Kavagucsi Lassza lakóinak a számát, mint már említettem, 70.000 főre becsüli, ezek között 1617.000 lehet a pap. Maga a város véghetetlenül piszkos. A középpontján van Buddhának mint Szákia Muninak a temploma, benne az istenség aranyozott szobrával, amelyet 643-ban Krisztus születése előtt hoztak ide Kinából. A papok itt gong, csengetyű és valami cimbalom-féle hangszer kísérete mellett karban énekelnek, a szent szobor előtt lévő lámpásokban pedig szakadatlanul ég a vaj.

A templom előtt húzódik el a Balkor, a főút, amelyen a miniszteriumok s egyéb nyilvános épületek állnak. Itt vannak a boltok is. A város körül húzódik el a Ringkor, ahol a zárándokok vezeklenek, hangosan sorolva fel bűneiket, kezüket a fejük fölé emelve, majd a szájukhoz és mellükhöz értetve, azután pedig kitárt karral a földre vetve magukat. Amikor megint felállnak, a lábukkal tiporják szét a port ott, ahova a kezük ért. S gyakran hallani itt ilyenforma vezeklést is:

- Ó, Kalimbó Tia Szákia Muni Buddha, vezeklem itt azokért a gyilkosságokért és lopásokért is, amelyeket még csak a jövőben fogok elkövetni...

Kavagucsi látta a buddhista pápát, a dalaj lámát is. Az udvari orvos segédorvosnak akarta szerződtetni az udvarhoz s a dalaj láma látni kívánta.

A palotának, amelyben lakik, Ce Potala a neve s a város északnyugoti részében fekszik egy dombon. A japáni tudóst kínai stílusban díszített falak és kerítések labirintusán át vezették a láma elé, aki fiatal, huszonnyolc éves ember volt, intelligens arccal. Széken ült, sárga selyemből és vörös posztóból készült ruha fedte a testét, a fején sárga, hegyes tatársüveg. A balkezében a bó-fa gyümölcséből faragott egyszerű olvasót tartott. Bár mérhetetlen kincsei vannak, nem hord soha semmiféle ékszert. Kavagucsinak teát adatott a szolgáljaival, megáldotta s azt mondta neki:

- A tudományoddal segítségére kell lenned a papjaimnak.

Amint látható, mindabban, amit Kavagucsi magával hozott Lasszából, nagyon kevés olyan dolog van, ami titokzatosságot lehelne, ami a misztikum érzetét keltené fel. Pedig valószínű, hogy Lasszának vannak titkai. De a Kavagucsi furfangja nem volt képes beléjük hatolni.

A bányaré

Valamikor a mammutok idejében, amikor az örökké roncsoló, Angliát, Hollandiát és Franciaország északi partjait lassan befaló tenger még nem morzsolta le Európa testéről a világ legbüszkébb nemzetének kettős szigetországát, amikor még nem ette magát keresztül a La-Manche-csatornán: óriási, ma már lehetetlen méretű erdőség húzódott végig keresztbe Európán, mint valami ragyogó virulású smaragd-öv. Elkezdődött ez az öv fenn a mai Anglia területén valahol a Devonshire hegyek között és végighúzódva ott is, ahol ma a világ legviharosabb tengerfoltja van, keresztülágott Franciaország északi részén, a mai Belgium területén és harántosan le Németország földjén keresztül, Csehországon át egyetlen irtózatoss kompexumban húzódott egész addig a tengerig, amely akkor a mai Magyarország területéről már visszahúzódóban volt s amelyből a Kárpátok, a Bakony és a Királyhágó még csak mint szigetek meredtek ki. Az erdő állt, mert nem volt még emberi barbarizmus, amely pusztítani tudja. A mammut cserjetipró lépése, az őstapir fanyűvő dulakodása a masztodonnal, az óriás-lajhár rőfös körme csak szálfákat tudott tönkretenni, az egész erdő arcúlatát nem változtatta meg, mert ahhoz fejsze és emberi kapzsiság kellett volna.

És a végzet kegyelmes volt az erdők ez öregapjához: világfelforgató kataklizmával elsüllyesztette mélyen a föld alá, még mielőtt világra termett volna a legkártékonyabb fereg - az ember. Képzeljétek el ezer Mont Pelée és Krakatau kitörését, képzeljétek el, hogy a mai Norvégia partjairól az öngyilkosság örületével kacagó, sustergő tenger óceáni tömegben rohant rá a tűzben aláomló, önmagát felfaló föld tüzére és még akkor sem lesz fogalmatok arról, hogy minő lehetett az a katasztrófa, amely megalkotta a ma fázó és gyámoltalan emberiség számára a beraktározott napsugarat, a kamarába eltett hőséget: a köszenét.

Devonshiretől a cseh hegységekig, sőt a Duna folyásáig széles sávban tele van a föld köszénnel. A mammutok hazája, az elsüllyedt ősengeteg elszenesedett rostjai adják ma az embernek a meleget, a világosságot, az erőt, a technika minden csodáját.

*

Nincs irtózatossabb bánya, mint a szénbánya. Minden bánya pokol, de a szénbánya a pokolnak az a legbensőbb, legirtózatossabb köre, amelyről Dante elfeledt énekelni. A szénbányász ridegebb aszkéta, mint a kartauzi barát, mert az esténként csak a saját koporsójába fekszik aludni, de amaz a saját sírjába megy minden reggel - dolgozni.

A normandiai halászfalvak temetőiben nincsenek férfisírok, mert a normandiai halász mind Izland mellett temetkezik a tengerbe, mikor a halvonulás idején elkapja dióhéj-hajójukat a fergeteg. De a normandiai halász mégis mindig az élet reményével kel útra és tudja, hogy van a visszatérésnek lehetősége.

A szénbányász minden hajnalban a halálraítélt kétségbeesésével búcsúzik el családjától, mert tudja, hogy lenn, a pokol legbensőbb örvényében a bányaré két alakban is várakozik rá. Mint szénoxid lassan, alattomosan jön és felkúszva a szájáig csendesén fojtja meg, mint bányalég irtózatoss dühvel robban fel és tűzbe, omlásba, romhalomba öl bele mindent, ami élő.

És a bányalég ellen nincs orvosság, nincs védekezés. Hiába találta ki Davy drótszövedékes lámpását, amely kékre-lobbanásával és lánggal való eltelésével jelzi a viheder közeledtét. Nincs szénbánya, amelyben vagy magától a föld melegétől, vagy véletlenül támadt tüztől ne fejlődne a bányalég, amely előbb-utóbb alkalmat talál arra, hogy tüzet fogva robbanjon. A megterhelt lór és a sín dörzsölésének a melegéből származó hő, a vontató ló patkójából, vagy

a véletlenül kőbe vágó bányászcsákányból kiugró szikra elég arra, hogy alattomos tüzet gyújtson, amelyet senki sem vesz észre.

A világ szénbányáinak felében állandó a tűzvész. Devonshire egyik bányája kétszáz esztendő óta ég, Courrièresben pedig, ahol ezerháromszáz embert nyelt el a pokol, szintén évek óta ég az egyik tárna. A mérnökök csak úgy tudtak segíteni a dolgon, hogy az égő tárnát elfalaztatták.

*

De el lehet-e falazni a poklot és lehet-e kőből meg vakolatból gátat emelni a kísérteteknek akkor, amikor - levegőből vannak? Kövön és malteren keresztülszivárgott a láthatatlan gyilkos és tüzet fogva megszólalt.

Szavára összeomlottak a bánya kőszénoszlopai, beroskadtak a lejárók, lobogó lánggá és emésztő füstté vált a tárnák levegője. Courrièresben ezerháromszáz család - egy egész mezőváros lakossága! - maradt férj és apa nélkül. A legpéldátlanabb, irtózatban, tömeggyilkosságban és rémhalálban eddig páratlan bányaszerencsétlenség megtörtént.

...És ekkor megszólalt az őserdő. Mert az elsülyedt rengetegnek nemcsak mérges lehellete és gyilkos tüze van, hanem őrzi még most is a lombok halk suttogásának hangját, a madárdal poézisét, az árnyék és menedékadás kötelességét. A drüádok a föld alatt sem halnak meg, az erdő még ha megkövesült is, a szeretet berkeinek és a megnyugvás pagonyainak otthona marad.

Vesztfáliában, Németország széntermő vidékének a földalatti mélyein, megszólalt az erdő és elfeketedett fatörzsei elmondták a német bányászoknak, hogy valahol messze, de *még abban az erdőben*, szerencsétlenül járt ezerháromszáz ember. Nem ember: testvér. Még ha francia is, akkor is testvér.

És Vesztfália bányáiból útrakeltek a német bányászok és Belgiumon keresztülutazva siettek Courrièresbe, hogy tudásukat, tapasztalatukat, bátorságukat és halálmegvetésüket mind, mind odafordítsák a francia testvérek megmentésére...

*

A szenvedés, a nyomor és a halál tanít meg bennünket, embereket arra, hogy mindnyájan testvérek vagyunk. Courrièresben ezerháromszáz vértanunak kellett a láng és a fulladás irtózatos halálát halni azért, hogy minden Algeziras ellenére, minden marokkói kérdéssel dacolva megbizonyosodjék, hogy a német nép testvérének érzi a franciát és kilométerek százain keresztül is a segítségére siet.

Az az ezerháromszáz halott talán százezrek halálának volt a megakadályozója, a courrières-i rettenés katasztrófa talán egy még rettenetesebb keservet hárított el rólunk: az európai háború nagy veszedelmét.

Mert az erdő, amely hajdan smaragd övével átölelte egész Közép-Európát, most is egybeöleli a népeket és most is beszél. Szava nemcsak a széngáz fojtó hangja, nemcsak a viheder egetverő ordítása, hanem lombsuttogás, madárdal, szellőenyelgés is.

A drüádok még a föld alatt is élnek...

Ex occidente...

Egyelőre úgy áll a dolog, hogy minden gyanus, ami Amerikából jön. Akár milliárdos-kalandok híre, akár ötszáz halottas szerencsétlenség, akár visszavándorló, akár mágnásmenyasszony, akár új találmány. Ex occidente ez idő szerint csak olyan világosságok jönnek, amelyek csupán arra alkalmasak, hogy az európai börzést bolondítsák meg és ami felénk a határtalan lehetőségek országából leggyakrabban kisugárzik, az bizony a határtalan hazugság. Tessék csak elolvasni a Mark Twain-anekdótákat, a Teddy-kalandokat és a Tesla-féle kísérletek híreit. Üvölt belőlük az a hazugság, amely magából a szövegből nyakonfogható.

Hanem azért Amerika is jobb a hírénel. Még ő sem a határtalan hazugságok országa és belőle is érkezhetik olyan hír, amely valóban határtalan lehetőségről beszél. Különösen ha ezt a hírt egy olyan nem tammany-értelemben vett, hanem valóban szinte az Old England korrektségével való gentleman szignálja, mint amilyen Edison Alva Tamás. Mert az Edison találmányairól eddig érkezett hírek leginkább mindig megálltak a sarat. Igaz, hogy hosszabb idő óta csak apróbb értékekkel gyarapította a technikát és a tudományt.

Hanem azok után ítélve, amit mostani találmányáról beszélnek, ezúttal alighanem valami nagy dologról van szó. Persze nem akkoráról, mint amekkorát a riporter-fantázia tüstént beleálmodik a tudományos találmányok híreibe, de mindenesetre korszakosról, olyan valamiről, ami alighanem átalakítja a mai közlekedést és - ha gazdasági tekintetben is beválik - az elektromosságot teszi úrrá a már majdnem világhódító benzin fölött, az öreg, feledésbe menő gőzről nem is beszélve.

Hogy mi az Edison találmányának az igazi titka, azt természetesen itt most nem tudjuk megmondani. Az most még valóban hétepcsétes titok és hét pecsétje csak akkor fog lehullani, ha már a világ összes államainak a szabadalmi hivatalai - ráütötték a pecsétjüket. De azt a hírekből és a rendelkezésünkre álló egyéb adatokból ki lehet kombinálni csaknem egészen bizonyosra, hogy mi fajtájú, milyen irányú az Edison új találmánya.

Miután Edison csak elektrotechnikával foglalkozik, egészen bizonyos, hogy találmánya elektromos természetű, a villámot hajtja még jobban emberi rabigába. A hírekből megállapítható, hogy az új találmány a közlekedést fejleszti, tehát villamos motor. Miután azonban a közlekedés fejlesztéséről ma már, a benzin-motorok diadala idején, nem lehet még beszélni másképp, mint csak úgy, ha hordozható motorokról van szó, tehát egészen bizonyos, hogy az Edison találmánya a lényegében valami új villamos akkumulátor.

Az elektrotechnika nagyon sokáig nem tudta más mozgás előidézésére felhasználni a villamos áramot, mint olyan gépek táplálására, amelyek helyben mozognak. Például cséplőgépek, szövőgépek, szellőztető készülékek, órák mozgatására. A villamos közlekedés problémája megfejthetetlennek látszott, mert a nagy dinamógépek, amelyekkel kellő áramot lehet előidézni, olyan irtózatos súlyúak, hogy gondolni sem lehet arra, hogy egy ilyen gépet valami jármű gazdaságosan cipelhessen magával, arra pláne nem, hogy így konkurráljon a gőzzel.

Az első lépés volt a villamos közlekedés megindulására a villamos vasút, ez az egyáltalán nem ideális közlekedő eszköz, amely csak a szegény lóvasutat tudta elgázolni, a gőzzel, nem is beszélve a túlhevített gőzről, sehogy sem mérkőzhetik. Pályához és vezetékhez van kötve, kényes és amellet nagy távolságokat nem tud legyőzni.

Az ideális közlekedő eszköz ma már az a járómű, amely magával hordja a mozgató erejét s így szabad előtte minden út, ami egyáltalán emberi hozzáférhetőségnek szabad. Ezért ideális

az automobil, amely magával hordja a mozgatóját, a robbanó mótort. Hogy ugyanezt a villamossággal is elérhessük, arra ki kellett találni a villamos erőnek felhalmozását, beraktározását mentül kisebb helyre. Ezt lehet - ma még csak úgy ahogy - elérnünk az akkumulátorral, amelyet Gaston Planté talált fel 1879-ben és két évvel később Faure tökéletesített.

Röviden így lehet megmondani, hogy mi az az akkumulátor: olyan készülék, amelyben a beléje fektetett villamos áram kémiai átalakulásokat okoz, de olyan feltételek között, hogy ezek az átalakulások visszafejlődhetnek és visszafejlődésük meghatározható időben újra villamos áramot gerjeszt.

A legegyszerűbb, de már tökéletesen működő ilyen készülék az ólomlapos akkumulátor, ha ennek a munkáját elmondjuk, az olvasó tiszta képet kap a többiről is, a bonyolultabbakról.

Tessék elképzelni egy zárható edényt, amelybe kénsavval megkevert vizet öntenek. Ebbe a folyadékba azután, egymástól kis távolságra két rozsdás ólomlapot helyeznek el. Tetszik tudni, hogy mi az ólomrozsdá? Ólomnak és a levegő oxigénjének a vegyülete. Azt is tetszik tudni, hogy mi a víz? Hidrogénnek és oxigénnek a vegyülete. De míg az ólomrozsdában a két elem úgy van egyesülve, hogy egy részecske oxigénre szintén egy részecske ólom esik, addig a víz oxigénjének minden egyes részecskéjére két részecske hidrogén esik. A kénsav nem tartozik hozzá az akkumulátor lényegéhez, csupán arra való, hogy a segítségével az elektromos áram bontani tudja a vizet.

Igy ezekkel tisztába lévén, most már megindulhat a harc az ólom és a hidrogén közt - az oxigénért. A két ólomlapba elektromos áramot eresztenek, amitől annak egyik lapja pozitív, a másik negatív villamosságot kap és mindkettő elkezd elemeire bontani a vizet. Apró buborékok alakjában a pozitív lap mellett fejlődik az oxigén, a negatív mellett a hidrogén. Az oxigén lecsapódik az ólomra s mivel abban már van egy rész oxigén, többé nem rozsdát alkot vele, hanem olyan vegyületet, amelyben egy rész ólomra két rész oxigén esik. Ez az úgynevezett ólomszuperoxid. Viszont az éhes hidrogén mohón lecsap az ólomra és elrabol tőle minden oxigént és visszaalakul vele vízzé. Az ólom marad tisztán, rozsdátlanul, mint úgynevezett szivacsos ólom, mert a rozsdavesztés ripacsossá teszi. Az akkumulátor meg van töltve, a villamos áramot megszüntetik.

Már most ott van az akkumulátorban a felhalmozott energia, a két ellenséges elem, amely azonban kénytelen tétlenül farkasszemet nézni egymással mindaddig, amíg az akkumulátorra szükség nincs. A harc megindításához a két ólomlapot vezetékkel kell egymáshoz kapcsolni. Amint ez megtörtént, megindul az elektromos áram és elkezd újra bontani a vizet. De ez az áram ellentétes keringésű azzal, mint amivel az akkumulátort megtöltöttük. A két elektromos sarok most megfordul, amelyik addig negatív volt, az lesz pozitívvá, amelyik pozitív volt, az válik negatívvá. És így a felbomló vízből az oxigén az előbb negatív lapra, a hidrogén az előbb pozitív lapra csapódik le. Aminek a következtése az, hogy a szivacsos ólom visszakapja a rozsdáját, az ólomszuperoxid pedig elveszti felesleges oxigénjét, amely a hidrogénnel vízzé egyesül. A két ólomlap visszaalakul azzá, ami volt, rozsdás ólommal. Csakhogy az egyik azzá oxidálódott, a másik azzá redukálódott. Az akkumulátor pedig kisült, megdőglött.

Ezt a készüléket már nagyon sokan tökéletesítették, így a többi közt két magyar ember is, Schenk és Farbaky selmecbányai professzorok. Az ólom helyett használnak más anyagokat, így szénlapot, horgonyt, rezt, vagy palládiumot. De minden tökéletesítés mellett is, az akkumulátorok ma még gyenge legények. Az eredeti áramnak csak kilencven százalékát adják vissza. Azonkívül az elektródoknak egy-egy kilogrammjára eddig a legjobb esetben nyolc ampère-óra esett.

Minden valószínűség arra vall, hogy Edison ezen a készüléken tudott csinálni valami korszakos javítást. Ami - ha hihetünk a híreknek - annyit jelent, hogy igen kicsiny helyen és aránylag kevés súly mellett nagy villamos erőt vagyunk képesek magunkkal vinni. Ami a mai közlekedő eszközök csődjét jelentené, detronizálná a benzint és új, esetleg ideálissá fejlődhető közlekedésnek a korát nyitná meg. Ha igaz a felfedezés híre tehát, akkor a világosság most csakugyan nyugatról jött.

A földgáz 1911

A földgáz, még ha Kissármáson terem is, akkor sem sorozható be a nagyon fiatal geológiai alakulatok közé. Nem tíz évvel, nem is száz évvel, de még ezer, sőt tízezer esztendővel sem lehet mérni a korát és ahol rábukkannak, ott kétségtelenül valami nagy kataklizma nyomán támadt tömegtemetője van az ősvilág szerves élete egy részének. A kőszén termő őserdők és a petróleumot meg földi gyantát termő masztodon-hullák, ahol a föld alatt találkoznak, ott erjed ki lassan a földgáz is és hogy micsoda rettenetes temetők lehetnek ezek ott lenn a föld alatt, annak bizonyossága a bakui naftabányák kifogyhatatlansága és az a tény, hogy Amerikában vannak földgázforrások, amelyek immár körülbelül harminc esztendő óta szolgálnak világító, fűtő és mozgató erőforrásul nem is csak egy, hanem három, sőt több népes városnak, anélkül, hogy a teljesítőképességük csak egy milliliterrel is megcsappant volna.

Mindez ma már a tudniillikek közé tartozik. Tudniillik ma már a laikusnak is illik tudni mindezt, annál inkább megkövetelhető volna tehát a gázbeli, világításbeli, nagyvárosokat energiával kötelelességszerűen ellátásbeli mindenféle szakembernek, hogy tudják ezt és egészen au fait legyenek az ilyen elementáris igazságaival a geológiának és a paleontológiának. Annál is inkább, mert nekem magánembernek ez a tudásom csupán csak magamnak haszon, tehát kvázi csak úri kedvtelés és tiszteletreméltó amatőrködés tőlem. Ellenben a világítás szakférfiainak nem nobile officiuma ez, hanem, hogy egy másik szép latin kifejezéssel éljek: kutyakötelessége. Mert amit mi csak a magunk úri passziójának a kielégítéséért tudunk, annak a tudásáért nekik fizetés, még pedig horrendus fizetés jár. Értve horrendus fizetés alatt mindig azt a fizetést, ami tulajdonképpen nem a fizikai munkával érdemlődik meg, hanem az új gondolat termelésével, a tömeg orránál való előbbrelátással, az értésnek a zsenialitás határát súroló fejlődöttségével. Schwab, az acéltröszt volt igazgatója nem azért kapott évenként egy millió dollár fizetést, mert mindennap félórával pontban előbb volt ott hivatalos szobájában, nem is azért, mert tudta még másnál is jobban, hogy mi a különbség a tégelyacél meg a hengerelt acél között, hanem azért, mert megérezte, intuitive, üzleti divinálóképességgel látta meg előre, hogy mi lesz az adott pillanatban az adott vagy kínálkozó alkalmak közül a leghasznosabb és leginkább jövedelmező a gondjaira bízott vállalkozás számára.

No, amikor a kitűnő magyar geológusok egyik legkitűnőbbje, a fiatal Papp Károly megtalálta Kissármáson a földgáz forrásait és amikor olyan európai kapacitások, mint aminő a többi között Lóczy Lajos doktor is, konstátálta róluk, hogy szinte kiapadhatatlanul gazdagok és csaknem az egész világon páratlanul kihasználhatók, akkor már viszont Budapesten a legutolsó lakatoslegény és Teleki-téri ószeres is tudta, hogy a trieszti gázgyárnak itthagyzandó felszerelése és egész mivolta nem ér többet, mint amennyit a vasrészei „bruch”-ban érnek. Már akkor nyilvánvaló volt, hogy a gázométerek elaggott, valóban a mammutok korszakából való öreg és kehes fújtatók, a csővezetéseket pontosan akkor rakták le, amikor a sármási mezők alatt a masztodonok elhatározták, hogy bevesznek egy jó csomó carminativumot és gázzá alakulnak át tőle, az Auer-harisnyák akkor már úgy pislogtak, mintha előbb már hetek óta viselte volna őket a város tiszteletreméltó gyepmestere, a gáz szinte füllel hallhatóan és szemmel semmiféleképpen sem láthatóan csepegett ki lassú, rossz szódásüveget mímelő cseppentésekkel a lámpáscsapok sárcányain, sőt Horoviczenyi, az acetilén-gróf már hegyezte a kalciumkarbidjait, hogy íme, mégis van igazság a világon, annyi robbanás után végre Budapestre is bekövetkezik az ő korszaka is.

Mindnyájan tudtuk ezt és mindnyájan tisztában voltunk ezzel. A József-körút sarkán a kávéház előtt Dóra, a költő, erről beszélgetett Fischerrel, a messenger boyok legengesztelhetlenebb ellenségével. A verebek többé nem mignoni megelégedettséggel konstatálták az utca közepén, hogy a főváros íme házi kezelésbe vette át a szemetet, hanem erről füttyörsztek, a Csepregy-utcában a „simán” a gyermekek nem csigát kergettek, hanem arról beszélgettek, hogy a főváros a szemétipar után ócskavaskereskedővé is lesz. Mondom, amikor a föld sármási hasznos haragja és igába fogható dühe feltört a földből, akkor már mindnyájan tudtuk mindezt. Nyolcszázezernél több ember tudta ezt, csak éppen két ember nem tudta egész Budapesten. Fatális akcidenst, hogy ez a két ember éppen ez a két ember volt, aki az új, immár városi gázgyár igazgatásának és aligazgatásának az ellátására volt részben kiszemelve, részben önfelalkotva.

És nyilván csak a mi kultúrabeli elmaradottságunknak köszönhető, hogy sem Heltai Ferenc, sem pedig Ripka Ferenc nem tudtak semmit arról, hogy Kissármáson kitört a földgáz és maga az édesnek is nevezett anyaföld üvölti bele az ország fülébe, hogy: itt vagyok, ingyen vagyok, azért jöttem, hogy segítek, ha mással már tehát egyáltalán nem lehet, a dinoszauruszok bél-működésével a főváros gazdálkodásán és adminisztrációján. Ingyen gáz van ott és haszontalanul pöfög el a levegőbe, mert Kissármáson még ma is öntött faggyúgyertyával világítanak, mert csupán egy pár bádogosmester kereshetett volna jóra való pénzt négyszáz kilométeres csővezetéknek a megkezdésével és mert az ingyengázból nem telik formás szinekura.

Ikerváron a Batthyányiak nagy vízduzzasztó munkával olyan turbinás villamtelepet állítottak fel, amely világítja és munkaerővel látja el Szombathelyt, Sárospályát és Ikervárt is. Ha jól tudom, a Rába vizét duzzasztották úgy meg nagy költségszerű zsilipekkel és annak a vizét pergetik még költségesebb turbinákon azért, hogy három községnek legyen világossága, melege, munkaköreje a földadta forrás hatalmából. De ez magyar vidéki közigazgatás. Tehát elmaradt dolog, középkori dolog, ócska dolog, mert nem tudja, hogy a modern városigazgatásnak nem ez a módszer a madara. Not the lark but the nightingale. Nem a pacsirta, hanem a fülemile, amely, ha akarod neked is szól, ha akarom, nekem szól. De mindig nekik füttyül és mindig reánk füttyül.

A Patrie

Lassan, a világesemények megértetlenségének csöndjében elkészült Franciaországban az álmok álma, a fantasztikus agyvelőktől hajsztolt, tudósoktól vágyott, költő lelkétől megsejtett csoda: a kormányozható léghajó. És ugyanaz a jó párisi nép, amely vagy másfél évszázaddal ezelőtt tízezzrel tódult ki a Mars-mezőre, hogy megnézze a két Mongolfier meleg levegővel töltött, otromba gömbjének az égre szállását: most, július tizennegyedikén, a Bastille lerombolásának évforduló nemzeti ünnepén, a díszszemle zajában, a fegyverek villogásában, alig hogy észre vette azt a fekete, felkantározott szivart, amely Meudon felől szállt fel az égre, cirkált egy darabig a csapatok feje fölött, azután megfordulva, határozott vonalban, céljatudóan tűnt el megint pontosan ott, ahonnan fölemelkedett.

Az az égi szivar a Lebaudy léghajója volt, a Patrie és az ünneplő franciák nem tudták, hogy abban az órában, az igazi gloire nem a katonák panganétjának a hegyén csillog, hanem ott lebeg fenn a fejük felett és óriási ív-útjával megkoronázza Parist és egész Franciaországot.

Csaknem matematikai bizonyosság, hogy a Lebaudy léghajója valóban úrrá lett a levegőben és vele az ember majdnem ugyanannyi cselekvőképességgel mozoghat fenn a légkörben, mint a propeller segítségével a tenger hullámain. Július tizennegyediké óta Clemenceau miniszterelnök is felszállt a Patrien és a levegő ég e legújabb, diadalmas vándora akkor is úgy engedelmeskedett Lebaudy kezének, mint a szilaj automobil a soffőr mozdulatainak. Még talán simábban, alázatosabban.

És ezzel az emberi repülés problémájának megoldása egyelőre a léghajó dicsősége, nem a repülőgépe. Ez annyit jelent, hogy ezúttal megint az utolsó lett elsővé, mert tudvalevően a tudósok, hozzáértők és velük együtt az egész világ az úgynevezett dinamikus repülőgéptől várták a sikert, nem a nehézkes, nagytérforogató, különyszerű léghajótól.

Nem volt igazunk. Ellenére annak, hogy a dinamikus röpkedés hívei két különböző és matematikailag igazolható, csak még fizikailag meg nem oldott irányban is dolgoznak: az első diadalt az úgynevezett statikai repülés hívei aratták. A statikai repülés jelenti a léghajóval való szállást, amely a levegőben való mozgás függőleges részét úgy intézi el, hogy a levegőnél könnyebb anyaggal, hidrogénnel, vagy világító-gázzal töltött zsák alá köti a járóművét.

A másik felekezett a függőleges felszállást is gépmunkával, motorral erőlteti és erre a törekvésre, amelyben mindmostanig jobban hittek a tudósok és hozzáértők, az első csapást Helmholtz mérte. Ő élettani kísérletekkel mutatta ki, hogy tisztán emberi izomerővel repülőgépet mozgatni lehetetlenség. Az ő kísérletei vetették végét annak a fantazmagóriának, amely minden idegen erő segítségül vétele nélkül mintegy madárrá akarta tenni az embert és azóta bizonyos, hogy a dinamikus repülés csupán motor segítségével lehet.

Itt két iskola alakult ki.

Elvetette mind a kettő a madárszárny utánzását és az egyik propeller-csavarokkal akar belefúródni a levegőbe, úgy felfelé, mint előre, a másik pedig a sárkány-elmélet híve és a lég ellen feszített ferde, sík felülettel dolgozik.

Az előbbiek eddig sikert csak - regényben értek el. Jules Verne hódító Roburja ilyen, a gyermekjátékokból is ismeretes négyszárnyú csavarral emelte a levegőbe repülőgépét. Ellenben a sárkány-elmélet hívei, akik szintén propeller-csavarral feszítik neki harántsíkjukat a levegőnek, már mutathatnak eredményeket. Négy évvel ezelőtt a Wright-testvérek ilyen szerkezetű géppel huszonhárom percig lebegtek a levegőben s másodpercenként tizenkét méter sebes-

séggel tudtak előre haladni, ami óránként több volna 43 kilométernél, tehát a tehervonat, sőt a vicinális személyvonat sebességével felérne.

Azonban minden dinamikus elven készült repülőgépnek van egy óriási hibája. A magasba való emelkedés feladatát is kétségtelenül meg lehet oldani velük, az előrehaladás lehetősége is kétszerkettő, de a dinamikus repülőgép teljesen tehetetlen az oldalról jövő légáramlatokkal szemben, amelyek menthetetlenül felbillenthetik. Ilyen katasztrófának lett az áldozatává vagy tíz évvel ezelőtt a geniális berlini mérnök, Lilienthal.

A felborulással szemben az egyetlen biztosságot a léggömb adja, amelynek a hajója nem úszik a levegő különböző rétegein, hanem fel van függesztve a levegőben. Lóg, kötélén, tehát nem borulhat föl.

Az már elintézett kérdés, hogy a léghajót nem lehet célszerűen másképpen mozgatni a levegőben, mint csavarszárnyak segítségével. A problémának itt két része maradt megoldatlanul egészen Lebaudyig. Az egyik az a nagy ellenállás, amelyiket éppen a levegőben lebegő óriási test, a motort és hajót emelő léggömb fejt ki a levegővel szemben. Ez a nagy felület mintegy ellen-vitorla, akasztja, nehezíti a mozgást.

A biciklista, amikor nagyon gyorsan akar haladni, előre hajol, leszegi a fejét, hogy a melle párhuzamos legyen a földdel és ne adjon támasztékot a levegő ellenállásának. Ugyanez a megismerés vezette rá a hajdan árkolójnak, ma tüzértudománynak nevezett mesterséget arra, hogy többé ne gömbölyű golyót öntsenek, hanem hengeralakút, hegyben végződőt, amely könnyebben szeli a levegőt. És ugyanez az elv szülte meg a hajdan csakugyan gömb- vagy körtealakú léggömbök helyett a modern „gömb”-öket, a levegőben sikló britannikákat és trabukkókat. A mai léggömb szivaralakú.

Ezzel magának a ballonnak a kérdése meg is oldódott már. A levegő ellenállása a lehető legkisebbre van redukálva. Maradt még csak egy probléma, a legnagyobb, a legnehezebb, a röptülés Száisa: a motornak, a mozgató erőnek a kérdése. Vagy tizenöt évvel ezelőtt két francia, Renard és Krebs, még a villamos motorokkal kísérleteztek és olyan motort szerkesztettek, amely ötven kiló súlyú volt és egy lóerőt tudott kifejteni. Miután a HP-ből, a lóerőben kifejezett erőegységből százaknak kell a rendelkezésünkre állani arra a célra, hogy a levegőben csak meg is mozdulhassunk, tehát természetes, hogy a kísérletezésük kudarcot vallott. Mert a kellő erejű motort nem bírta volna levegőbe emelni sem hidrogén, sem világítógáz. Amennyit pedig fel bírt emelni, az nem volt elég a léghajó előre vagy hátra való mozgására.

A kudarcairól híres Zeppelin gróf volt tudtommal az első, aki a legmodernebb mozgató szerszámmal, a robbanó-motorral kezdett el kísérletezni. Az akaratosan és hasznos korlátok között felrobbantott benzín már megadta a lehetőséget a gyalog röptülésre, vagyis az automobilra, de azok a Daimler-motorok, amelyekkel Zeppelin dolgozott, még mindig csak úgy tudtak kiadni magukból egy lóerőt, hogy maradtak mellette húsz kiló súlyúak.

Ma azonban vannak már olyan robbanó-motorok, amelyek mindössze hat kiló súlyúak és mégis kidolgozzák az egy lóerőt. Nem tudom, - a titkok titka ez, - hogy Lebaudy ilyen motorokkal dolgozik-e a léghajóján és a levegő ellenállását tudta valami új furfanggal még diadalmasabban legyőzni, vagy pedig fölfedezte azt a motort, amely még hat kilónál is kisebb súlyú és mégis kiadja magából a lóerő egységét. De az bizonyos, hogy a sikerének matematikára fejtett magyarázata ez: megtalálta azt a lehetőséget, amely szerint a motor súlya olyan viszonyban van az erejével, mint amilyen viszonyban áll a motor ereje és a léggömb térfogata között lévő arány a levegő ellenállásával. Ez magarra fordítva annyit jelent, hogy Lebaudy valószínűen megtalálta azt a motort, amely olyan könnyű, hogy megengedi a lég-

gömbnek olyan kicsiny formáját is, ami már igen nagy ellenállással - széllel - szemben is, keresztül erőszakolható a levegőn.

Nem tudjuk, csak úgy spekulációval közelíthetjük meg a Lebaudy mérhetetlen következésű sikerének a titkát. De annyi bizonyosnak látszik, hogy az ember ma már valóban képes a repülésre. És ez a gloire. Nem a Napoleon dicsősége.

Vámpirok

Decebál utódainak, akik - nem én mondom, ők dicsekszenek vele - nagy büszkeséggel viszik fel a leszármazásukat egészen Trajánus császár táncos huszáraiig, tehát a dákórománoknak is nevezett oláhoknak kétségkívül van egy páratlan és senkitől utól nem ért érdeme az emberi kultúra, az árja fajoktól elválaszthatatlannak mondott civilizáció és a par excellence a latin fajokra ráfogott felvilágosodottság terén. Ez az érdemük pedig az, hogy mindmáig ők érezték meg legszűziesebb tisztaságában, legérintetlenebb ősi mivoltában a babonának ama förtelem-tetőpontját, amelynek *vámpirhit* a neve. Minden más babona szinte csak ártatlan gyermekjáték számába megy emellett a superstitio-vá átirtóztatósított vespertilio-hit mellett. A középkornak boszorkánypörkölő hite, a Valpurgisz-éjszaka szörnyűségei, az ó-egyiptomi misztériumok máig megfejthetetlen emberáldozatai, sőt az újkor derekán, tehát már úgynevezett felvilágosodottabb időkben dívó megifjító vérfürdők csejthevári borzalmi is csak szelíd pénteki baleset-hit, vagy tizenhármastul való rettegés számba mennek a vámpirról való babona szörnyűségéhez hasonlítva. Sőt a lelki világ aberrációinak a sötétségeiből is csak a legsötétebb folt, a nekrofilia nevéen ismeretes rémség hasonlítható hozzá.

Rövidesen okát lehet adni, hogy miért a legborzalmasabb az összes babonák között a vámpirhit. Felesleges magyarázni, hogy minden babona végső elemzésében a földi világ egy földön túl való léttel meglévő kapcsolatának a feltevésén alapul. A Halál és annak apró banditacselei, a balesetek, a kellemetlenségek és az előlük való menekülés vágya igazi mozgatója minden babonának, a horoszkóptól kezdve a tizenhármastul való rettegésig, a metempszhóizistól kezdve a spiritizmusig, vagy - ahogyan ők ma már a maguk mesterségét tudományosabb ízű szóval nevezik - spiritualizmusig, avagy teozófiáig. A Halállal való örök emberi meg nem békülhetés az oka minden babonának, de nincs az a hogarthi, vagy burgkmairi fantázia, amelyik felvehetné a versenyt az oláh parasztnak a vámpirhitével. Hogarth, Burgkmair Hans, Bruegel Pieter legszörnyűbb elrévedésében is csak csontváznak tudta látni a Halált, a csontembernek néha groteszkül komikussá is váló figurája volt előttük a kapcsolat a lét és a nemlét között. De aki a vámpirban hisz, az a holttesttel szimbolizálja magának ezt a kapcsolatot. Vigyázzunk. A halott a babonának új életet jelent de a tetem, a hulla, a dögtest maga, mint életszimbólum, mint valami túlvilággal való kapcsolat kézzel fogható jele egy és ugyanaz a fogalom a vámpir babonájával. A vámpirhívő nem valami transcendentális cselekvőképességben hisz, nem a holtak *lelkének* a visszatérésétől fél, tehát nem kísértettől retteg, hanem az a hite és az a hitének a kimondhatatlanul borzalmas volta, hogy maga a *hulla*, a rothadó test él még mindig és cselekvésre képes.

Ezért tesz túl a vámpirhit sötétsége minden babonán és ezért szertartása neki a sírdúlás és a hullacsonkítás. Alig két héten belül - hiszen tavaszfélen erősödik minden fantázia rémületté - három helyről is érkezett a híre, hogy oláh parasztok felásták az alig eltemetett halottak sírját, a hullákat megcsonkították és (ami állandóan jelentkező cselekedet a vámpirhit krónikáiban) karót vertek keresztül a szívére. Most, május hatodikán pedig Karánsebes mellett, Óbézsán egy Kaprisz nevű ember hulláját ásták fel a parasztok és amulétnak osztzkodtak meg a részein. Kinek a tüdejéből jutott egy-egy darab, kinek a májából egy-egy cafat, aki a szívéből téphetett magának rongyot, az alighanem még ma is biztosnak hiszi magát minden rontás ellen.

És ezek az esetek nem is olyan sporadikusak, mint aminőnek a kiderültükből lehetne gondolni őket. De a túlnyomóan nagy részük titokban marad, mert maga a falu bírása, meg esetleg a dászkál, sőt a pópa is hisz a vámpirban és eltitkolja a sírháborgatást, a hullamarcangolást. Nem az emberevés, nem is az éhenhaló, vagy családirtásra kényszerülő szerencsétlen a leg-

nagyobb szégyene a huszadik századnak, hanem ezek az éjszakai és örökre titokban maradó temetői rettenetességek.

Hogy a vámpirban való hit hol kezdődik el, azt még meg nem tudja fejteni egyetlen folklorista sem. Az esszenciája ez: a hullák - tehát nem a halottak - visszatérnek és gonosz indulattal rontanak, leginkább állatokat, úgy, hogy a tehén véres tejet ad az érintésükre, a sertés kondaszámra hull, de néha maga az ember is érzi a hulla hatalmát, mert az éjjelenként csomót köt a belére, vagy kelevényt húz a bőrén. Mentség és védelem ellene csak egy van, ki kell ásni a sírjából a gonosztevőt és karót verni keresztül a szívére, hogy meghaljon másodszor is és igazán.

Hogy a vámpirhívó leginkább az állatok megrontásától fél, ez talán valami ó-egyiptomi eredetűre utalhatna a babonának. Valami nagyon elmosódott, nagyon torzzá vált formájára a lélekvándorlás hitének. Hiszen a macskák, krokodilok, íbiszek múmiái arról tanuskodnak, hogy valami titokzatos összefüggést éreztek halál, romlás és állat között az egyiptomiak is. De a különbség az ő hitük és a vámpirbabona között az első pillanatban szembeötlő, bár az sem lehetetlen, hogy közös ősforrásból differenciálódott a kettő így szét.

A klasszikus mitológiában az állat és a hulla között való kapcsolat alighanem csak a lámiák és a lemurok hitében él, ebből keletkezhetett talán a középkori szakállas farkas, a wehrwolf vagy ogre regéje. De itt meg már éppen fordul a viszony: az állat lesz gonosztevővé, aki megzavarja a sírbeliek nyugalmát.

Egy német tudós, Breysig Kurt szerint a *félelem* nemcsak primitív korban vezet politeizmusra, hanem sokkal későbbiekben és sokkal fejlettebbnek látszóknak is. Az amulét, a házi istenek, a családi istenségek, mind ennek az ősfélelem szerezte politeizmusnak a - sit venia verbo - csökevényei.

Az ősember pedig az első félelmet nem a mennydörgéstől, nem is a tél fagyától érezte - erre már csak több tapasztalat szerezte nagyobb intelligencia vezethette rá - hanem az állatoktól. Az ősmajom, amelyik elragadja a gyermekét, meg az asszonyát, a masztodon és mammut, amelyek kigázolják a menedéket és élelmet adó cserjét, a kígyó, amelyik megöl egy harapásával, az őshüllők rettenetes ereje volt az, amittől a fegyvertelen, gyámoltalan ember legelőbb megijedt. Az első istenek tehát az állatok voltak.

Azt azután már igazán felesleges volna, de hosszadalmas is volna megmagyarázni, hogy ez az állatimádás hogyan jut át minden koron, Egyiptomon. Asszírián, Indián, Krétán, klasszikus mitológián és hogy nyomai ott vannak még ma is sok pogány vallásban.

Van azonban az ősi politeizmusnak még egy másik fele is.

A kőkorszak embere rájön, hogy nemcsak gonosz, kártékony állatok vannak, hanem vannak olyanok is, amelyeknek hasznát látja, amelyek tehát jó istenek.

Az ápisztehén, az ember szolgálatába szegődött mammut-utód legdicsőbb példánya, a fehér elefánt, a táltos ló, a germán mitológia kutyája (amely inter parenthesis még ma is évenként átlag háromszor hal éhen innen-onnan vett tanuságok szerint a gazdája sírján), a méh és a Kapitólium megmentésében megdicsőült lúdlegenda hősei tulajdonképpen mind ilyen politeisztikus látás szerint való jó állatistenek. A behemót (viziló), a leviatán (krokodil), az áspis (kígyó), a sárkány (sas), a griff (keselyű) így lettek lassanként ördögfogalommá, olyan gonosztevőkké, akik ellen az embernek védekezni kell.

De az ember védekezésének a feladata nem merül ki pusztán abban, hogy saját magát megvédelmezze. Meg kell védeni a jó isteneit is és innen már azután csak egy gondolatfejlődésnyire van a folytatás: nemcsak a gonosz istenektől, hanem a gonosz emberektől is. Az

egyiptomi tehát még csak az enyészet ellen konzerválta a házi állatait, a hasznos isteneit, a macskát, az ikhneumont, az ibiszt és az apiszt (NB. ennél a szónál megint nagyot lehetne megállni és elgondolkozni azon, hogy hogyan lett az ápisz tehénből Szerapisz isten, a Zeusz ősfogalma, azé az istené, aki azután mint bika hozza át Európát a tengeren és akit szintén mint ökröt tiszteltek a szülőföldjén, Kréta szigetén, Minosz király országában, Minotaurusz néven, lévén ő ott a másik hasznos házi állatnak, az Amaltheia kecskének a fogadott fia), - de most erre nem érünk rá, mert jön a kor, amikor az ősemlék is észreveszi már az igazságot, hogy: homo homini lupus. És ahogyan az állatból lesz csupán csak jó isten lassanként, úgy válik az ellenség, az a *másik* ember a halála után gonosz istenséggé. Az ártóvá, a megrontóvá lesz az ember valami irtózatossá gondolatfordulás révén az állatokra.

Itt nyílnak meg azután éjnek évadján a sírok, hogy a már egészen gonosznak látszott - nem ember, csak emberi hulla feleljen a szívével azért a vérért, amit tej helyett ad a tehén tőgye, azért a pusztulásért, ami kondaszámra viszi a disznót, karámra öli a csikót...

Hiszen, ha még az élő embert tenné meg gonosz istennek ez a babona, talán nem is kellene éppen oláh bocskorban járni a hitéért, ha a visszatérő lélek irtózatossá zaklatásáról volna csak szó, aligha volna szükség a Pojána-Ruszkai hegyeinek a sötét árnyékára. De a vámpirbabona nem halottról, nem lélekről szól, hanem hulláról. Nem a megfinomodottabb, átéterizálódottabb ember visszatérését hiszi, hanem a föld ronda férgei elől eszi el teljes hautgoutban pokoláldozatra a pecsenyét.

És ez a babona egészen és kizáróan oláh babona ma már. Egyik nevezetes családjuk, a Brankován-nemzetség mint ősi családi hagyományt őrzi azt a hitet, hogy belőlük haláluk után vámpir lesz. És akkor mégis csak jobb a Fidsi-szigetekre tévedni a pápuák közé, mert azok az embert csak megeszik, istennek pedig dugóhúzót imádnak, amelyiknek az acéljával tüzet tudnak csiholni az obszidiánból. Kicsiny kis tűz, de mégis fény és meleg. Az oláh hegyek között pedig még a sírból is a sír sötétjénél is sötétebb, a sír hidegénél is dermesztőbb babonát ássa ki a paraszt. Az utolsó és kifordított ködmönös politeista.

No, de majd kapnak választójogot és akkor minden jó lesz.

Caniculis orion...

1912

...tristesque Hyades. Augusztusi csillagképekre billent az ég harangja, a peremén ott ragyognak a derék nyár csillagzatai, a Kiskutya, a Pásztorbot és a római költő által szomorúnak látott Fiastyúk képe. Réaumurnek, Celsiusnak, sőt a hideg és aprólékos osztatú Fahrenheitnek is most kellene legjobban feszülni a keskeny üvegcső prokruszeszi ágyában, most kellene jönni Amerikából, a határtalan lehetőségek és még határtalanabb hazugságok országából a híreknek, hogy akkora a hőség, hogy valamelyik milliárdos, mondjuk Van der Tartarin, külön nap-szűrő-szanatóriumot rendezett be szerencsétlen s ezúttal nem trösztben, hanem napsugárban szédelgő honfitársai számára.

Itt a kánikula és - a Vampeticsnél melegített tányért adnak a sült kacsá alá, nehogy megfagyjon rajta a zsír, Jaeger-ingbe bujtatják a koppasztott kovászos ugorkát, nehogy reumát kapjon, melegítő kis vascsövet dugnak a spriccerbe, amit előbb jégbehűtöttek, mert jegesen kívánja a magyar, amikor a kalendárium augusztust mutat.

Egészen bizonyosra veszem, nyájas, vagy dühös olvasóm, hogy ezeket a sorokat tikkasztó melegben fogod olvasni, igazi, hamisítatlan mérsékelt égövi napdühöngésben. Mert időjósokról akarok beszélni és nem termett még e világra időjós, akár Falbnak hívták legyen, akár tyúkszemnek hívják, akivel maga az időjárás el ne követte volna azt a tréfát, hogy meghazudtolja.

De mindegy. Akár a homlokodat törölnöd, akár a kabátodat gombolod, jó olvasó, azt bizony velem együtt konstatálnod kell, hogy az idei nyár cudar rossz volt idáig és bele kell nyugodnod abba, hogy „váltakozóan felhős idő várható, nyugatról zivataros esőkkel” továbbra is, egészen szeptember végéig és októberig, ezekig a drága szép napokig, amelyeket valami nagyon bájos, hervatagon kedves poézis nevezett el vén asszonyok nyarának.

Ugynevezett rossz nyarunk van. A hűsítő fürdőhelyekről, az Északi- meg a Keleti-tenger partvidékeiről, úgy mondják a bús berlini táviratok, ezrével menekül a vendég hazafelé, a Tátra elnéptelenedik.

Mindenekelőtt konstatálnom kell azt a nem nagyon hazafias igazságot, hogy egész Európában nekünk magyaroknak sikerült legjobban kiválasztanunk azt a részt, amely a legjobban el van zárva minden tengertől. Mi a világútnak, a tengernek, vajmi kis hasznát élvezzük, velünk a tenger nem ott törődik, ahol jó volna, ha törődne, a föld és a víz érintkezőpontjain, hanem máshol: fenn a levegőben.

Európa olyan kicsiny és annyira tagolt, szakadozott partú világrész, hogy ha határain nem is mindenütt, a levegőjében mindenhol úr a tenger. Európa klímája egyáltalán nem kontinentális, hanem még a belsejében, a Duna-Tisza közén és a nagy orosz alföldön is tengeri klíma. Ami annyit jelent, hogy nekünk nem a föld az urunk, mint például a tagolatlan, kompakt Afrika Szaharájának, vagy Középázsia Góbi-sivatagának, a rettenetes Sámónak. Itt, még itt, a tenger-telen Magyarországon is az Átlászi-óceán az úr. A mi világrészünket ő látja el a tenger melegével, a tenger párájával, a tenger hűsésével. Telünknek, nyarunknak a mivoltát az Átlászi-óceán határozza meg, az a nagy sósvíz, amit egészen felesleges latinizmussal nevezünk Atlanti-óceánnak.

Persze időjárást nem pusztán egy úr dönt el, még akkor sem, ha azt az urat óceánnak hívják. De a mi időjárásunkat ha nem is kormányozza, feltétlen felhatalmazással közvetíti legalább az

óceán. Telünk mivoltát a Golf-áram melege dönti el, tavaszunk attól függ, hogy mennyi jéghegy jut vagy nem jut alá felülről csaknem Erie zöld partjáig, nyáron pedig az óceán a kályhánk. Nem a fűtőszerünk, csak a kályhánk, mert a fűtőszer maga az örök Nap, amely ura az óceánnak épp úgy, mint a fűszálon rezgő harmatcseppnek.

Beszéljünk a napról. Aliquando dormitat etiam bonus Homerus. Néha a nap is megengedi magának azt a kényelmet, hogy behunyja a fél szemét. Nem is a fél szemét, hanem csak néhány ezret abból a sok millióból, amikkel alátekint ránk. A napnak vannak foltjai s néha ezek a foltok megsokasodnak rajta. Neki is pihenőre van szüksége, a mérhetetlen nagyságú kitörések, amelyek a lángját adják, néha hol itt, hol ott szünetet tartanak arculatán. Nagy sötétségek támadnak a korongján, amely akkor azután nemcsak kevesebb fényt, - annak a csökkenése még csak számításba sem jöhet, csak műszerekkel mérhető, - hanem kevesebb hőt is lövel felénk.

Már most: úgy-e egészen logikus a feltevés, hogy a földön akkor meleg a nyár, amikor a napon nagyon kevés a folt és akkor hideg, amikor a nap elfoltosodik, mint valami égi párduc. Igen, ez a feltevés egészen logikus, tehát éppen az ellenkezője az igaz. És az igaz voltának a megfejtéséhez nem kell jártasnak lenni a kabbala titkaiban, sem az eleuziszi misztériumokban, csupán illik arról a hetedik gimnáziumi igazságról nem feledkezni meg, hogy amit a nap ránk alábocsát, az nem az úgynevezett *vezetett hő*, hanem *sugárzó hő*, amely - nagy a gyanunk ma már erre - alapjában véve csak megnyilvánulásbeli modulációja a fénynek és az elektromosságnak.

A sugárzó hőt pedig a levegő átveszi magán, csak a föld, meg a víz fogja fel és alakítja át vezetett hővé, tovább terjedő melegséggé. Az Ikárusz-rege megfordítva igaz, a levegőben mentül közelebb vagyunk a naphoz, annál hidegebb van, az ember a fölülről jövő hőt mindig alulról kapja. És a föld valóban szoptató édesanyánk: legdrágább táplálékunkat, a meleget ő maga máshonnan veszi, de nekünk ő maga adja.

És most menjünk vissza az óceánra. Ahhoz, hogy Európa csöppnyi kis szárazföldjét akár embergyilkos kohóvá melegítse át, elég volna a nap felületének valami kicsiny kis töredéke is. Ha csupán szárazföldről volna szó, akkor egészen fölösleges volna napfoltokról beszélni, mert nem is volna, aki beszéljen, - a legkiválóbb meteorológusok is megsülnének elevenen.

Hanem az Átlászi-óceán az nagyúr. Ez az irtózatosságtól sós sivatagával és kietlen mélységeivel képvisel akkora erőt, hogy harcra mer kelni a nappal. Amikor a sugárzó hő teljes fegyverzetével veti rá magát, amikor folttalan fénnel küldi le hevét, akkor kapitulál. Kebléből, mintegy pajzsul, óriási gőztömegek szállnak fel, a párolgás okozta hőcsökkenéstől felhővé sűrűsödnek, a felhőréteg alatt lehűlő levegő megsűrűsödik, elkezd a szárazföld melegebb, tehát ritkább levegőjébe áramlani: állandó lesz a nyugoti szél és esőt hoz. Rossz lesz a nyár.

De amikor a nap fényében és hevében foltoktól megtörve kel küzdelemre a vízzel, akkor az óceán felölti a télen magába szítt hideg páncélját és nem ad vizet. Párolgása megcsökkenik, elmarad a nyomán keletkező hideg is, a csöppnyi pára nem képes megmaradni, mozogni a levegőben, ha megsűrűsödik is, visszahull a tengerbe. A szárazföld igazán száraz és forró marad.

Az idén alig van napfolt, a sárga, csodálatos korong csaknem teljes erejével löveli ránk alá sugarait. Tehát hideg és esős a nyarunk. Mintha az emberföldről természetben is volna valami emberi: ő is szereti a paradoxonokat.

Az alföldi földrengés

1911

Június hónap huszonötödikére a bécs-budapesti repülőverseny volt a krónikatéma. Akkor a Bier főhadnagy malőrjei után, amelyeket azonban azóta az Umlauff kapitány diadalmas repülésének a tapasztalatai nem megcáfoltak, hanem csupán csak megokoltak, tehát akkor a magyar levegőről és a magyar földről írva csöppent ki abból a szárazlábú kalamárisból, aminek Kohinoor a neve, a következő néhány sor is:

„...az Alföld lassan besülyedőben van és azok a titokzatos földalatti rétegmozgások, lassú berokkanások itt a lábunk alatt teszik, hogy *most már szinte bizonyosra lehet számítani a periodikusan visszatérő földrengésekre* Budapesten is és az Alföld egyéb pontjain is.”

Hogy a minapi cikknek ez a passzusa most itt újra lenyomódik, annak az oka nem valami éretlen hivalkodás, de még messze távolról sem, - mert hiszen ki dicsekednék azzal, hogy bizonyos kutyaerények is mozognak benne? - hanem csupán és kizáróan csak annak a megállapítás-törekvése, hogy ma már a természettudományos gondolkodás annyira elterjedt, annyira valóban népszerűvé vált, hogy még a laikusok leglaikusabbja, az újságíró is tud néha hozzá sejteni. Mert annyi kétségtelen, hogy anélkül a geofizikai és geológiai beidegzettség nélkül, amelyben ma a magyar tudományosság az elismerten legelső az egész világon, aligha lehetett volna így csak két hétre is előbbre írni meg a bekövetkezendőket, mint ahogyan bekövetkeztek. Mert a tudós, a professzor a felelőssége teljes érzetében természetesen nem vállalkozhatik arra, hogy ilyen rizikókijelentésekkel azonosítsa magát. De az újságíró, az felelősségtelen úgy a szomszédja becsülete dolgában, mint természeti tűnemények magyarázása tekintetében is. Ha a szava netán beüt, akkor azután következik vagy Geszti Andor a kitünően megfogalmazott vádbeszédjével, vagy pedig még esetleg a föld is megmozdul, nemcsak a királyi ügyész.

Az újabb konstatálni való azonban mindezekből csak az, hogy az Alföld roskadásának a hatását mi itt Budapesten effektíve kevesebb rémülettel éreztük, mint például egy-egy újabb házbéremelést, ellenben Kecskeméten, ha talán nem is olyan tetszetős formában, aminőt például a művelt nyugaton szokott elérni, a földrengés kétségtelenül - hogy óvatos szóval éljünk - jelentékenyen nagyobb méretű volt a közepesnél.

Kár volna agyonírt dolgokat itt újra tárgyalni, hiszen ma már az Erzsébet-tér verebei utólag is csiripelik, hogy ez a földindulás tektonikai természetű volt, tisztában vagyunk az egész mivoltával, tudjuk azt is és immár bele is nyugszunk, hogy előbb-utóbb meg fog ismétlődni, de még ma is megragadóan frissen írásra kényszerítő téma az, hogy Kecskemét városa hogyan viselkedett ez után a nagy csapás után, amely azonban kétségtelenül nem volt olyan nagy, mint amilyennek a jóindulatú optikai csalódás elragadottsága látta.

Ez az a momentum, amelyik még ma is kiemelhető a földrengés tanulságaiból. Kecskemétet, a kétségtelenül súlyosan meglátogatott Kecskemétet ezek után a földrengés után való dolgok után egészen oktalanság volna magyar Messzinának nevezni el, de valóban nem jog nélkül és nem szertelenkedés nélkül illeti meg az a név, hogy Magyarországnak talán a Firenzéje. Jókai egypár örökké élő novellájában írja meg, hogy milyen volt és *ki* volt tulajdonképpen a másik nagy alföldi város, Debrecen, a török hódoltság idején. Abban az irtózatosan szertezüllött Magyarországon, amely részben Törökországból állott, részben császári megtartottságokból, részben pedig az ide-oda ingadozó Erdélyből, csak egy pont maradt rendületlen: Debrecen. Megmaradt a magyarnak, de - átalakult köztársasággá. A török hódoltság idején Debrecen

egészen, bizonyosan nyers, nyakas, sem jobbra, sem balra nem engedő magyar köztársaság volt és a bírása egészen túlzás nélkül viselhette volna akár a doge nevet is.

Ez a rossz időkből is rendületlenül maradt Debrecen jut most az eszembe a megrendült Kecskemét rossz ideje kapcsán. Ime egy magyar város, amelyik még a csapásban, a szerencsétlenségben is tud büszke és önálló maradni. Nem kér segítséget az országos koldulásokról ebben a klasszikus hazájában sehonnan, marad a megmozgatottsága után is az, aki volt és talpára áll a maga emberségéből megint. Ime egy város, amelyiket olyan szívesen nevez félázsiai kultúrájának a most már tűrhetetlenné váló gyűlölködés, legelőször is arra gondol, hogy a városházát, amelyiknél szebb és magyarabb és megérzettebb épület a tizenkilencedik században aligha is épült Magyarországon, megmentse, visszaállítsa az eredeti mivoltába, megóvja drága arányait, gyönyörű műremekeit, amiket architektúrában, szobrászatban és festésben szánt dicsőségül a maga büszkeségének a hirdetésére. Ime egy város, amelyikről egyszerre csak nem szabad azt az undorig leröfögött közhelyet írni le, hogy „híres város”, mert most lehet csak látni, hogy van magyar város is, amelyik egészen önálló, nagy, szép kultúrával él, középületei felérnek akár melyik külföldi hozzá mérhető városnak az épületeivel, tudományos és egyéb kulturális intézményeknek a maga erejéből épített hajlékot és most, hogy a csapás érte, vállalja maga a terhét annak is, hogy ezeket a hajlékokat újjáépíttesse. Ez reneszánsz dolog és lám, csak most, a csapás nyomán réved föl előttünk, hogy nekünk is vannak olyan városaink, amelyek a városépítő boldog századok és erős népek korára emlékeztetők.

Akinek csak egy kis lelke, egy kis megértése van, az most egyszerre belátja, hogy mi nekünk magyaroknak Kecskemét, hogy ezt a várost legalább is illik úgy szeretni és úgy tisztelni, mint Firenzét, vagy Ferrarát, vagy a többi hozzá hasonlatos olasz reneszánsz városnak a tőlünk idegen köveit. És *Kada Elek*, a polgármester, nem egészen bizonyosan úgy hat-e a csapás után, mint valami kicsiny, erős, zárt, arisztokratikus köztársaságnak a dogeja? Aki mindenhol ott van, aki mindent meglát, aki mindenben segít s akinek a lelkében a művész emelkedettsége egyesül a tökéletes tisztviselő el nem apadó energiájával.

Még a csapásokban is van vigasztalás és most, hogy a megmozduló föld tett bennünket figyelmessé Kecskemétre, látjuk, hogy ez a város milyen előkelő, milyen arisztokratikus, milyen kultúrával él. Mint a boldog megújulásnak valamelyik kisebb olasz városa. És hogy Kecskemétnek is lesz a földrengés után reneszánsza, arra biztosíték ennek a városnak a teljes önérzetű polgársága, amelynek a dogeja *Kada Elek*.

A szén

Ide, ebbe a szobába, ahol a mindennapi megírnivalók sorsa intéződik el, kétféle világításnak vezetőke is szolgál. A mennyezetről elektromos fény körtéje világít, az asztalon gázlámpás ég. És sokszor örvendezve nézzük el - megfigyelésre hajlandóbb ember a kettős világítású kávéházakban is talán - hogy íme, milyen felséges az ember elme, a haladás, az a technika, amelyről ma már szerencsére mindenütt csiripelik meg a verebek is, hogy „legújabb vívmányai” vannak: kétféle fénycsővel is pótolni tudjuk ma már az ősfényforrást, a napot és este szinte nagyobb világosság-effektusokat tudunk produkálni, mint maga a divatból veszedelmesen kimenő Főbusz-isten, aki nemcsak a poétáknak volt a fővezére, hanem a nappal csillagzatának is. Olyanok vagyunk, mint a fanatikus hívő mohamedán, aki két őrző angyalt is hisz: fejünk felett Uriel, oldalunkon Izrafil. Fejünk felett az elektromos fény, oldalunkon a gázharisnya hófehér izzása.

Valóban igaza van Szofoklésznek: „sok nagyszerű van a földön, köztük az ember legnagyobb”. De mit szólnál hozzá olvasóm, ha most azt mondanám, hogy igaza van egy másik drámaírónak is, annak, aki a holdat megpillantó Peturral így kiáltott fel: lopott fény! Mit szólsz hozzá, ha megderül előtted az igazság (vagy, hogy a tárgynál maradjunk: felmegy neked a gyertya), hogy ez a kétféle, egymástól egészen idegennek látszó világítás mind a kettő ugyanaz a prometeuszi hatalommal ellopott fény, mind a kettő csak a nap maga, szülöttje annak a csodálatosan mogorva, vaskos és rosszszagúan kellemetlen legénynek, amelyiknek a hétköznapi neve köszén, de az igazi, az ünnepi neve ez: beraktározott napsugár. Szén ég a gázfény lángjában is, szén az ősforrása és a közvetítője is az elektromos fényforrásnak.

A világító gáz maga közvetlenebb szülötte a szénnek, mint másik társa az éjszaka megderítésében. A kémiaiailag fontosabb alkotó része ugyanaz a metángáz, amely Sármásnál önként fakad a földből s amely egy atom karboniumból és négy atom hidrogénből alakul össze erre a formára: CH_4 . Ez olyan engedelmes és kezes már, hogy csak meg kell gyújtani és - holmi naftalinkalamításokat nem számítva - ég, melegít, sőt robbanik is, különösen annak az iker-testvérének a formájában, amelyben már két atom a szén (C_2H_4) s amelynek acetilén a neve.

Az elektromos fény már körülményesebben kerül elő a szénből, de a kezdete is, a vége is csak szén. Azokat a nagy dinamógépeket, amelyek megindítják az elektromagnetikus áramot, a szén látja el hőségbeli energiával s az a két kicsiny kis rúd, amelyik ott ragyog önmagát emésztve az ívlámpás tejüvege alatt, megint csak szén. Mert az élet nagy szimbólumának, a most hozzá leghasonlatosabb tünetnyeknek, a villamosságnak is a kezdete is, meg a vége is a szén.

A szén, a nap beraktározott ereje, földön túlról átsugárzott éltetője hőben, világosságban, táplálékban egyaránt minden szerves földi életnek. A ma, a kultúra, a haladás, az ember jövője elképzelhetetlen volna a szén nélkül, hiszen a gépeinkben szénnel fűtünk, hogy mozogjanak kattogva rajtuk azok a vasrészek, amelyeket szintén a hozzájuk vegyített szén edzett acéllá. A ceruzád grafitjában, ha írsz, a szén közvetíti a gondolatokat, a szénhidrátok és más szénvegyületek adják a táplálkozásunk dandárját. A kandalló melegéből regét mond a szén, a kettős világosságával glóriát fon az ember munkától izzadó homlokára.

Mert évtízezredek - ki beszél itt ezred évekről? - évmilliók mély álmából, sötét sírjából az emberi munka hozta fel diadalra a szenet. A legkeservesebb emberi munka, mert a szén nemcsak jótéltélek, hanem gonosz fekete ördög is tud lenni. A szénbányák mélyén, mint lappangó bányalég fojtogatásra les, mint viheder felcsattanó lánggal támad rá az emberre, aki elég

vakmerő, hogy ott évmilliók pihenésében zavarja meg a csákányával és visszaerőltesse a napfényre, amelytől az ifjú föld méhén fogantatott.

Embert sokkal megelőző időkben, valamikor a harmadkor kezdetén, mammutoknak, masztodonoknak, őslajhároknak, azután félhüllő-félmadár őszállatoknak a menedékeként a mai Európa területén rengeteg, minden képzelmet megcsúfolóan nagy erdőség bujálkodott. Ott kezdődhetett el a mai Anglia területén, alább húzódott - akkor a tenger még nem szakította el szigetté Angliát a kontinenstől - a mai Franciaország északi részén, Belgiumon és Németországon keresztül le ide, egészen Európa közepére. Csodaerdő volt, amíg nem jött a diluvium és azt mondta a fáknak: „csitt, most menjetek aludni”. A fák, tele napsugártól délceg fák, lefeküdtek, elárasztotta őket az iszap és elkezdtek lent korhadni, megfeketedni, Vitték magukkal síri álmukba azt a napsugarat, amit fiatal szívük örök szerelemmel magához ölelt, így raktározódott be az égi lovag szerelme: a nap sugara és heve.

És most, ahol az őserdők hajdanának a helyén az ember megnyitja a földet, onnan visszaárad rá a nap aranyos sugara. Anglia hatalma a szénbányáitól függ, Belgium és északi Franciaország iparának a hatalmas lendületét az újból felszabadított napsugárnak köszöni, Németország mai világvitató nagysága pedig ott kezdődött, hogy a diadalmas háború ötmilliárdos hadisarca módot adott neki a Ruhrvidék szénbányáinak a feltárására. Csehország ipara mintegy utolsó hullámverése ennek a földalatti fényhullámmzásnak.

És íme, nyomon vagyunk. Ahol a szén, ott az erő, ott a gazdagság, ott a hatalom. A nap nemcsak felülről szór aranyat kalászszerű nyári hévnek, hanem még a föld poklából, a szénbányából is. És aki a szén felszabadította, az tette a világ urává a saját földjét és a saját országa népét. És most megint azt akarják mondani az őserdő fáinak, hogy: csitt, most aludjatok megint. Nem lesz szén. A szénbánya-munkások leteszik a csákányt, meg a lapátot és megbénul az élet. Itt, már a küszöbön van ez a sztrájk és még meglehetősen izgatott fantázia sem tudja elképzelni most sem, hogy mi lesz a következése? Hogyan bénul meg az ipar, hogyan paralizálódik a forgalom, hogyan kezd el majd egyszerre zokogni mindenütt az együttzokogás legbiztosabb értékmérője: a pénz.

Mammuti nagyságú sztrájk készül, a mammutok erdejének az elhallgattatásával. Még egyszer meg akarják fojtani a napfényt visszafordított Prometeuszai, az emberi munka, gondolat és erő kétségbeesettjei. Ki lesz itt a diadalmas? Milyen kort élünk? Beleszólhat-e az ember a természetadta lehetőségek folyamatosságába, vagy pedig megint a természet lesz erős, az erős ember felett? A perspektíva nagyszerű, de a végét, a határait és lehetőségeit még innen a meredek széléről sem lehet szédület nélkül végigtekinteni...

A felszabadított muzsik

Március harmadikán, vagyis hogy inkább stílusosan beszéljünk, a julius caesari kalendárium februárjának ez idei tizenkilencedikén volt ötven esztendeje annak a nagy és nevezetes és a maga idején költöktől és szabadságrajongó idealistáktól ünnepelt eseménynek, hogy II. Sándor eltörölte a jobbágyság intézményét Oroszországban és szabaddá tette az orosz muzsikut.

Nem harc nélkül és nem egyetlen tollvonással ment végbe ez a korszakos intézkedés, mert a bojárság és a hatalmas, szent ortodox egyház papsága valósággal összeesküvésszerűen iparkodott megakadályozni a cár szándékát. Sok tekintetben hasonlatos volt II. Sándor cárnak a helyzete akkor Mahmud szultánéhoz, aki szintén országa javáért határozta el, hogy kiirtja a janicsárokat, de a rettenetes ellenálláson, amellyel találkozott, csaknem megtört a hatalma. Nem sok hiányzott ahhoz sem, hogy Sándor cár a trónjával fizesse meg az új rendet, amelyet - legalább ő azt hitte és azt remélt - teremteni fog Oroszországban. De nem törődött sem a legkapzsisbb főúri ellenállással, sem a legsötétebb kalugyer-szellemmel, amely a szándéka ellen szegült és felszabadította az orosz muzsikut.

És itt a sorsa azután megint egy másik nagy individualitású autokratához, a József császáréhoz kezd hasonlítani a tragikus fordulata szerint. Mert ahogyan József is halálos csalódással a szívében látta be, hogy tévedett, úgy Sándor cár is tragikus szomorúsággal láthatta, hogy élete nagynak vélt alkotása, nemes szándéka és eltökélése kudarcot vallott - nem a bojárok ellenállásán, nem is a papságán, hanem magán az orosz muzsikon.

Ma, félszáz esztendőnek a történelmi távolán keresztül kezdjük már látni és megérteni is az okokat, hogy az orosz nép felszabadítása miért vallott kudarcot éppen magának az orosz parasztnak a pszichéje miatt, de Sándor cár, aki - ezt ne felejtsük el az uralkodóról sem - nemcsak ura, hanem kortársa is volt a saját alattvalóinak, bizonyára aiszkhüloszi sötétséggel, vagy shakespearei kétségbeeséssel láthatta, hogy minden szeretete, amit a népének szánt, minden ideális rajongása az emberek szabad voltáért kudarcot vallott, hiábavaló, meddő, szinte donquijotei tragikomikumig átesapó szélmalomharcnak bizonyult. Mert a muzsik maradt szabadulása után is ugyanaz, aki jobbágy korában volt, a helyzete csak annyiban változott, hogy - megijedt a saját szabadságától s megrettent az önállóságtól és talán átkozta is a cárt, aki a szabadsággal együtt a felelősséget, az életért való gondot is odaajándékozta neki.

Azt hiszem, hogy nagyon kevés olyan ember van a világon az élettől küzdők között, akinek a fejében még meg nem fordult az a gondolat, hogy mennyire irigylő a saját cselédje sorsát. Mert annak nincsen semmi gondja, ahelyett is a mi fejünk föl, annak az élete és jólléte is a mi törődésünk.

Ez a banális, útszéli igazság fordulhatott valahogyan vissza a muzsikszaadító Sándor cár felé és ezért érződik úgy hogy az ő élete valóban tragikum volt. Sajátságos átka az események nagyon közélről való nézésének az, hogy teljes ellentétben az optika törvényével, éppen csak a nagy vonalakat látjuk meg, a részletek elvesznek a szemünk elől. Sándor cár még annyi igazságot sem tudott helyesen percipiálni a saját népe lelkiületéből, hogy nemcsak az orosz, de egyáltalán minden szláv született rabszolga. A szláv és a szkláv nemcsak etimológiaiilag, hanem etnográfiaiilag is eggyé eső két fogalom. Ez a tisztára természeti, fiziológiai, vagy nem bánom én, hogy milyen frázissal jelezhető tény volt az oka Lengyelország elomlásának, ez az oka annak, hogy Csehország soha azt a helyzetet megkapni Ausztriában nem fogja, ami a szorgalma, a nagy gazdagsága, a tűrhető intelligenciája miatt megilletné, ez az oka annak, hogy az Európába utolján bevándorolt magyarság még mindig tudott hódítani itt idegen

törzseket, morvákat, tótokat - később persze - horvátokat, szóval Zventiboldnak és Zalánnak a muzsikká született népeit. Akik nem is bírnának, nem is szeretnének mások lenni, csak rabszolgák.

A „Szabadság a hó alatt” egyike Jókai leggyönyörűbb elábrándulásainak. De a valóság, az ellene szól az orosz szabadságtörekvések e legendájának. Az orosz csak konspirálni tud, a szláv az urát csak orozva gyilkolja meg Péterváron is, Belgrádban is és az orosz költők hangja nem az a viharzó forradalom, ami az egészen elmagyarosodott szláv Petőfinek a hangjából zúg, nem is az a maró epe és legyőzhetetlen erejű szatira, amelyik a zsidó Heinének - tehát egy szintén elnyomott, de a maga sorsáról és jövőjéről mégis öntudatlanul is biztos népfaj fiának - a szavában beszél, hanem a lemondás, a deferálás, a bús rabszolgának az a lirája, amely azért esik kétségbe, mert tudja, ó örök átok, tudja, hogy éppen az álmodott szabadságának nem volna képes semmi hasznát sem venni. Eleutheria az az istenasszony, aki mindaddig érintetlen, amíg szláv szerelem epekedik utána.

És kellene most beszélni arról, hogy a szabadság a tengerrel ikertestvér. És sajátosan igaz, hogy a szláv mindig szinte rettegve húzódik el a tengertől és mindig a nagyon kontinentális országrészeket keresi. És csak a nagyjainak vannak valami ösztönös, unterbewusstseinos vágyai a tengerre. Ez magyarázza a Nagy Péter fiktív végrendeletét, amely nem Bizáncot keresett, hanem tengert, ezért lett mintegy nemzeti hős az a Diebitsch tábornok, akinek Szabalkanszkij is a neve, mert keresztülhódítva az egész Balkánt, kibukkant a tengerig, ezért és nem Japánért vált véraradattá Mandsuországnak sárga homokföldje. A tenger, a tenger, talán az adná meg a szabadságot az oroszoknak is! Thalatta, Thalatta, talán te rimelsz az Eleutheria istenasszony nevére!

Hiábavaló volt és hiábavaló lesz minden reménykedésük. A szláv paraszt nem is akar, nem is tud szabad lenni. És most ötven esztendő sírhalmára mint örökös sírkövet szeretném ideállítani az úgynevezett nagy orosz parasztot, Tolsztoj Leót. Aki sem orosz, sem paraszt nem volt. Mert a születése szerint német volt, a csillagzata szerint bojár és gróf. A családjának az eredeti neve Dick és abból a német fajtából való, amelyik a Dsingiz kán itthagyt a tatárokkal hódította meg a fajorosz népet, hogy mint külön arisztokrácia üljön rá a vörös oroszra, a ruténre és egyéb, valóban szláv kezdődésű orosz népre.

Orosz arisztokrácia nincs. Mert az orosz bojárság tatárokból és németekből alakult ki. És az ő szatirikusan visszafordítható jelképük, szimbolumuk a saját magát parasztnak álmodó és kijátszó Tolsztoj Leó, akinek az az igazi neve, hogy Dick.

Sándor cár nagy eltökélése semmi egyéb reális eredményt nem szült Oroszországban, csak azt, hogy azóta az orosz muzsik is éppen annyi pálinkát iszik, mint hajdan a bojár és - a térképpel, meg az etnográfiaival nem lehet disputálni - Magyarországon is minden nagyobb veszedelem nélkül meg lehet csinálni az általános titkos választói jogot. Nekik úgy is mindegy. Maradnak, akik voltak.

Elveszett paradicsomok

A valparaisoi katasztrófa olvastára valami olyant érzek, mintha nemcsak az angolszász Milton, hanem Dél fia, Camoens is írt volna valami öröknagyot az elveszett paradicsomról. Nemcsak észak hideg paradicsoma, San-Francisco, hanem Dél éden völgye, Valparaiso is összeomlott és - legalább a régi mivoltában - elveszett.

És valamint az ősparadicsommal szemben egyetlen egy, a föld alól felbukkanó ellenség megmozdulása elégséges volt a pusztulás teljessé tételéhez, azon a módon San-Franciscot is, Valparaisot is, a kietlen távolságú, de a Csendes-óceánban mégis rokon városokat is ugyanaz az egy földalatti ellenség ölte meg.

Nincs még kiderítve és hivatalosan, higgadtan Megvizsgálva, de azért száz az egyhez a tudományos valószínűsége annak már ma is, hogy Valparaiso pusztulásának ugyanaz az oka, ami San-Francisco vesztéé volt. Sőt, hogy a két katasztrófa között természettörvénybeli összefüggés van. Ha csak egy kicsit akarnék beletévedni a Jules Verne, vagy a Wells tudományosan fegyelmezett fantáziájának útjába, szinte azt ajánlanám az enyémnél áldottabb fantáziájú író embereknek, hogy írják meg, hogy a jövőben hogyan fogja az Egyesült-Államok meteorológiai minisztériuma nyomban kilakoltatni egész San-Franciscot, amint Délamerikából híre jön majd, hogy az új és még virulóbb Valparaisot elpusztította az újabb földrengés.

Mondom, száz az egyhez a bizonyosság, hogy Valparaiso vesztét sem Héfaisztosz, a tűz-okádás sántalábú istene okozta, hanem maga a Kegyes Anya, Déméter, a Föld. Amint nem vulkánikus oka volt az északamerikai Pacific-metropolis pusztulásának, úgy nem vulkánikus mozgás pusztította el Délamerika nyugati partján sem a Paradicsom Völgyét, portugál nyelven Val Paraisot.

Földcsuszamlás, rétegmozdulás okozta mind a két katasztrófát és a déli szükségszerű következése volt az északinak, mert az amerikai nyugati, Pacific-menti réteghegységek földalatti, titokzatos, de átérthetően szükséges egyensúlya így állhatott csak helyre.

Azt hiszem, harmadik, vagy negyedik gimnazista lehettem, amikor kimentünk egyszer a Püspök-kert mögé, „éretlen követ” vagdalni ki az agyagpartból. Felmásztam a pázsitos parttetőre és mivel az agyagnak még kevesebb esze volt, mint nekem, hát lecsúszott velem a kétöles gödörbe. A pajtásaim a lábamnál fogva húztak ki a sárga és nyirkosszagú hanttömeg alól. (N. B. Elég marhák voltak. Mennyivel jobb volna most ott lenni.) Az agyagpart pedig meghajolt és amint a fű meghasadozott a púpján, láthatón mutogatta, hogy olyan rétegekből áll, amelyek igen nagy hajlandóságot mutatnak az egymáson való alácsúszásra.

Ilyen, folyton csúszásra kész rétegekből áll Amerika egész nyugati partvidéke. Azt hiszem, San-Francisco katasztrófája alkalmával beszéltem el a föld gerincének az anatómiáját. A csontváz egyik fővonala az úgynevezett euráziai vonal, amely Amerika gyomrából kiindulva, az Antillákon keresztül, az Átlászi-óceán alatt húzódik át Európába, itt pedig azután a Pireneusz, Jura, Alpések, Kárpátok vonalában éri el Ázsiát a Kaukázusban. Onnan tovább húzódva Turkesztánon keresztül, a Himalájában emeli legmagasabbra az ormát s Kína partvidékénél veszik bele a tengerbe Ez a kietlenül, földetölelően hosszú vonal mind törmelék-hegység, zsurmolódás okozta kupac, amelynek nagy emberelőtti százezer évek omláskatasztrófái már elvették a rétegkarakterét. Itt-ott, kicsinyben, legfeljebb egy-egy montblancnyi magasságban - és mi a Montblanc ehhez az irtózatossá kőtömeghez képest - tartogatta meg még a milliárd éves rétegyűrődést.

De a másik vonal, az fiatal, az nem nyugatról keletnek tart, hanem északról délnek. Japán keleti partjának, Polinézia szigeteinek és Amerika nyugati partjainak a hegységóriásai mind még csak réteghegyek, amelyek most kezdenek porrá, törmelékké omlani. Szakadatlan csúszásban vannak egymáson. És ez a rétegzettség a kettős katasztrófa oka.

Húzzál ki, olvasóm, a könyvtárad valamelyik polcán három kötetet a könyveid közül. Öt vagy hat utána fog dőlni és még egy kis port is felver: ez San-Francisco pusztulása. Most várj egy kissé. Kocsi megy el az ablakod alatt és megrázza szobád vastraverzeit. És egyszerre azt veszed észre, hogy a többi könyv is lassan, szép sorjában elkezd ledűlni, míg végre tompa zuhanással lefekszik a legszélső, a legvastagabb is és két deciméternyire felferi a port: elpusztult Valparaiso. Mert az egyensúlynak helyre kell állani és a por por marad akkor is, ha csak két deciméterre száll is fel és a szobalány letörli, vagy ha háromezer torok halálüvöltésével együtt ostromolja meg a csillagokat.

Ez a rétegelcsuszamlás, ez a föld megmozdulás magyarázata a San-Francisco pusztulásának épp úgy, mint Valparaiso omlásának. A két eset összefügg és a jövő tudósai már száz esztendő múlva előre fogják látni, tudni ezeket a tényeket.

...De elveszett a harmadik paradicsom is. Ugyanabból az okból, amiből megemelkedett a föld Chile partvidéke alatt, összezapott a tenger Juan Fernandez közeli szigete felett. A rétegek harca úgy simult el, hogy a nagy Pacific lenyelje Robinson szigetét. És vele együtt száz esztendőnél nagyobb idő ifjúságának paradicsomi fantáziaálmát. Én még jártam kecskebőr-ruhában, csiholtam tüzet a kőből, beszélgettem Péntekkel és lőttem halomra az emberevőket... A fiaim elől elnyelte már ezt az oktanul okos, de paradicsomi, mert gyermeki nekibuzdulást a tenger.

Tűzoltók

A magyar emberben egyáltalán nincs kifejlődve az úgynevezett „egyesületi érzés”, az Ygdrázillról metszett germán Vereinssinn. A pásztorélet tűzbámulása, vagy csillagnézése, a nagy hallgatásoknak, naponta két-három szó váltásának évezredes megszokása benne dolgozik az ugor ganglionban ma is. Ha elfogulatlan szemlélő volnék, ezt a társadalmatlanságot, ezt a nem előkelőség nélkül való mogorvaságot hasonlítanám az oroszlánhoz, vagy a sashoz, amelyek közül egyik sem érzi a csorda-biztonság és csürhe-jóllét szükségét, mint a birka vagy a lemming, hanem a dölyfösségnek és a fatalizmusnak azzal a vegyülékével, amely mulhatatlanul kifejlődik minden kontemplatív lélekben: megbízik saját magában, vagy pedig nem törődik saját magával még annyira sem, hogy a másikkal hozzátámaszkodják. De mivel nem vagyok elfogulatlan szemlélő, hanem inkább sovénisza vagyok, tehát nem élek ezekkel az állat-hasonlatokkal, ellenben konstátalom, hogy a magyar emberen a társulás ösztöne csak akkor vesz erőt, amikor valami speciális és mindig bizonyos *veszedelmet* magában rejtő alkalom ütközik fel rá. Ez az ősmagyar katonai szervezetnek a magyarázata, ama csaknem anarchisztikus jelenségnek, hogy a magyarság csak a véres kard láttára tudott csoportba verődni, de ez a magyarázata a Széchenyi két zseniális tévedésének, a kaszinóknak és a lóversenyeknek is. Az egyikbe is, a másikra is csak a veszedelem ingerlő érzése húzza össze az embereket: Nálunk nincsen klub, ha az ember az utolsó kastélyát és nincsen meeting, ha az utolsó és Tissot Viktor szerint villogó, de madzagra járó gyolcsfélét is el nem veszítheti benne, vagy rajta.

Az árjának, akár germán, akár szláv, akár cigány, a bandába való összeröffenés arra jó, hogy biztonságérzetet adjon neki, az altáji csak akkor verődik csoporttá, amikor már kész a veszedelem. A dolog, ügylátszik, a lényegében egy, a különbség azonban nem csupán tempóbeli, hanem az élet zárkózottságától, tehát előkelő voltától meghatározott is.

Burschenschaft, szokol, carbonaria nálunk lehetetlen. Ami egyesület vagy szövetség virágzik, az vagy veszedelemérzésre van alapítva, vagy a sokfajtaságunk egyik-másik kiragadott részéből koherálódik. A magyar dalosegyesületekben csak botfűlű és karóhangú individuumok találhatók, amint egy magyarországi dalárda valóban jól el tudja énekelni a Himnuszt vagy a Szózatot, egészen bizonyos lehetsz róla, hogy a megérdemelt pihenés közben így fog az egyik tagtárs a másikkal szólni: „’s is guot g’gangen, do wer’ mer holt no’ a Krügl trinken”. A vidéki tornaegyesületek - Pestről nem beszélek, mert internacionális karakterű - vagy kuglizásban, vagy elnökválasztásban merülnek ki, közművelődési egyesületeink pedig körülbelül éppen olyan észszerűen dolgoznak, mint például a felekezeti sajtó. A „Meturgeman” fanatikus kitartással téríti a zsidó hitre az összes rabbikat, hitközségi elöljárókat, metszőket és melámedeket, a „Szent Alajos Hírnöke” buzgó apostolkodással győzi meg a katholicizmus igazságáról a plébánosokat, kántorokat és ludimagisztereket. A közművelők pedig tüneményes buzgalommal dolgoznak azon, hogy a kecskeméti gyerek jól megtanuljon magyarul és hogy a márkói sváb, aki ugyan egy szót sem tud magyarul, de egész pontosan Broca-mezőn üt mindenkit, aki azt meri neki mondani, hogy ő nem magyar: megerősödjék a hazafias érzésben.

Nem lebeg közöttünk a testületi szellem, olyanok vagyunk, - és jól vagyunk így - mint az éji vad, amely csak vérszagra, vagy somlai zamatra gyülekezik egybe. Lakoma nélkül, áldomás nélkül nincsen magyar együttlét, mint ahogy már megírta ezt ama nevezetes Nemjuteszembeneve nevű sanct-galleni barát is, aki krónikájában feljegyezte, hogy a magyarok először nagy koncokban, jókedvűen tréfálkozva falták a húst, azután pedig elkezdték a csontokkal be-

dobálni egymásnak a fejét. Ami, miután még egy sanct-galleni szerzetes sem láthatja előre a jövőt és miután itt nem politizálunk, egyáltalán nem vonatkozik valamelyes mai állapotokra.

Nem vagyunk társas lények, csak a veszedelem érzete ver bennünket csoporttá. De disztíngváljunk: nem a veszedelemtől való félelem, mint a birkákat, hanem a veszedelem keresése, mint ama hetven tigrist, amelyek 1760-ban (ez nem tréfa, hanem irtózatoss valóság és páratlan eset az állattörténelemben) összeszövetkezve támadták meg Nieuwedoort falvát, hogy elpusztítsák mind a hollandusokat, akik elsőbben vitték Jáva szigetére a végzetes veszedelmet, a puskát.

Mármost: veszedelem alig van manapság már. Az árvizek még csak csinálnának itt-ott valamit, de az Etna is, meg a Vezúv is belpangásban szenvednek, amióta Wiechert kitalálta az ingáját, csaknem egészen Amerikára szorítkozik a tűzhányás. Nem igen marad más, csak a tűz. Amiből azután gyönyörűen lekövetkezik az igazság, hogy a magyar ma már - az Alvinczy inzurgensei óta - csak önkéntes tűzoltóvá egyesülhet. És hogy nem szabad nem komolyan venni az ilyen egyesüléseket, még ha Inárcs-Kakucson vagy Pürkerecen történnek is. Tessék elhinni, hogy egész becsületes és meggyőződéses tudómunka volt amaz önkéntes hidroforparancsnoknak a cselekvése, aki amikor először vonult ki teljes egyenruhában egy igazi tűzhöz, a torka megszakadásáig kezdte fújni a kéthangú kurta kis rézkürtjét nem azért, hogy jelt adjon vele, hanem azért, mert meg volt győződve róla, hogy azzal el lehet fújni az egész égő malom tetején a lángot. Valaminthogy nem szabad csodálkozni avagy elmosolyodni ama tagtársnak az esetén sem, aki kéményseprőmester volt, tehát megválasztották az önkéntes tűzoltóságban a másznak-alosztály alparancsnokává. Ezzel a szegény emberrel az a fatális akcidencia történt meg, hogy amikor kigyuladt a Benemenj-csárda teteje, akkor éppen a „füstös”-ben volt, vagyis abban a bőrruhában, amiben a ráfunkérerek keresik munkaközben a kéményen keresztül az eget. Amint meghallotta, hogy félreverik a tűztoronyban a harangot, sietve vetette le magáról a bőrruhát és a felesége segítségével hamarosan átöltözködött Manricónak vagy más tenoristának a vadonatúj egyenruhájába. Azután szaladt a tűzhöz, de szerencsére maradt még annyi ideje, hogy rákiálthasson az inasra, hogy vigye utána a füstöst. A veszedelem színhelyén azután ruganyos léptekkel ellépkedett a díszmásznokszárad előtt, majd pedig levetve egyenruháját, felöltötte újra a füstöst és ádáz elszánással és kéményseprői szakértelemmel rohant lokalizálni.

Ezek nem viccek. Valamint nem vicc annak a szabónak az esete sem, akit azért küszöbölt ki magából az Önkéntes Tűzoltó-Egyesület, mert olyan lángvörös volt a bajusza, hogy sercegett, amikor sört ivott, a jobbfajta szilvórium pedig egyenesen lángot fogott tőle. Hát az a timármester talán tréfa, aki a kerületi gyűlés alkalmával már az igazi ünnepiességeket megelőző ismerkedő estén úgy nekiadta magát a bajtársiasságnak, hogy amikor éjfél tájt hazadőlt, a neje azt ajánlotta neki, hogy másnap ne vonuljon ki a „jelképes tűztámadás”-nak hirdetett díszgyakorlatra, mert okvetetlenül le fog esni valahonnan. Ezzel a becsületes csővezetővel - ez volt a sarzsija - az történt, hogy csakugyan elaludta a másnap délelőtti. A felesége azonban a bandaszóra otthagya még a reggeli kávéját is és úgy szaladt a felvonuló csapat után, hogy végignézhesse a jelképes tűztámadást. Ennek az ügynek a lebonyolítására a káptalan adta kölcsön az inspektori lakásnak a széles, meredek, nagy tetejét. Hogy megmutassák a nemcsak a lokalizálásban, hanem az életmentésben való jártasságukat is, a tűzoltók a kémény mellé dugaszba odatettek egy szalmával kitömött emberbábót, amelyet azután majd kötélen le fognak eresztetni sértetlenül az utca kövezetére. Pompásan, szabály szerint folyt a gyakorlat, mikor azonban a mentőosztag feladata következett, megtörtént a véletlen, hogy mivel előtte való este ők is ismerkedtek, - kicsúszott a kezükből a báb és elkezdett kalimpálni lefelé a háztetőn. Elérkezett az ereszig, ott zökkenőt kapott és nagy ívben repült alá, le az utcára. A tömeg bénult némasággal nézte, légy szárnya sem rezdült, amikor felvisított egy női hang:

- Úgy-e mondtam, gazember, hogy ne gyere ide, mert leesel valahonnan! Most agyonütötte magát, mi lesz a nyolc gyerekemmel!

...Mindezek a dolgok, mondom, nem tréfák. Ezeket komolyan kell venni, akár jobbról, akár balról nézi őket az ember, vagy, hogy stílszerű legyek, akár vörös görögtűznek, akár zöldnek a világításánál. Komoly dolgok ezek, uraim, azért nem szabad elmosolyodni azon sem, hogy a most lefolyt tűzoltó-kongresszuson minden a legnagyobb rendben és csendben ment, de a Konkordia-malom égéséhez hasonlatos veszedelem kerekedett tüstént, amint valaki előállt azzal az indítvánnyal, hogy a kerületi tűzfelügyelőktől vegyék el az aranygallért. Olyan fellángolás következett erre, hogy Széchenyi Viktor gróf és Óvári Ferenc egyesült erővel is alig bírták lokalizálni a veszedelmet.

De lokalizálták és megoldódott minden efféle lényegbevágó kérdés, csak egy és a szatmári kongresszuson felvetetlen bökkenő maradt megoldás nélkül. Az pedig rövid megokolással csak ennyi: A katonaság kitűnő kisegítőnek bizonyul az aratósztrájknál, csaknem jobban végezte a gázgyárban a munkát, mint maguk az azzal foglalkozók. Miért nem lehet tehát a katonaságból alakítani köteles, hivatalos tűzoltó-szakaszokat? Bizony Isten, hogy tüstént militaristává válnék, amint azt látnám, hogy a katonaság az élet valóságaiban is részes és nem csupán abban a circulus vitiosusban bukdácsol, hogy azért van, hogy az ne legyen, amiért van: háború.

Milliomosok a levegőben

Valahol a hajdani Far-West egyik pontján, ahol még száz évvel ezelőtt is, de talán még ötvennel is bret-harte-i alakok irtották az őserdőket, vagy keresték az aranyat, tehát valahol Kaliforniában, nem messze San-Franciscótól, Oakland környékén lezuhant egy léghajó. Már most: a lég katasztrófái, a levegő hajótörései szenzációk, világszenzációk voltak ugyan minden időben, de ma aligha rezonálnak már nagyobb, vagy - mondjuk úgy - alig keltenek exotikusabb hatást a publikumban, mint egy-egy vasúti szerencsétlenség, avagy a tenger haragjának valamelyik embergyilkos megnyilvánulása. A levegő mint közlekedőút kezd olyan megszokottá válni a számunkra, akár a víz, vagy a szárazföld.

És mégis, ezt az oaklandi katasztrófát ki kell ragadni a csupán napi feljegyzés mulandóságából és valamivel nagyobb gondolkozóbaeséssel kezelni, mint amennyit a pusztá riport kötelességszerűen ad. Hármasként. Először azért, mert ez az első tömegkatasztrófa a levegőben, másodszor azért, mert megdöbbentően igaz jellemzője az amerikai észjárásnak, harmadszor pedig azért, mert nemcsak a tömeges voltában, hanem más valamiben is - majd megmondjuk később, hogy miben - szintén az „első”.

Akármilyen kíváncsi is az olvasó ezek után magára a katasztrófára, kénytelen vagyok itt vargabetűt kanyarítani és elkezdni a dolgot a „Feketé”-nek is nevezett Anklicen Bertold nevű barát nál, aki feltalálta a puskaort. A reklám-feltalálókön, az üzletből újat-mondókön kívül ő volt az egyetlen ember, akinek a találmányát sikerült nagy éclattal hozni a világ tudomására. Minden más feltaláló csendben dolgozott, igen sok maga sem tudta, hogy mit keres, a legtöbb egészen mást talált meg, mint amit keresett. És névhez meg dátumhoz a találmányokat mindig csak utólag köti az ember, elméjének ama kilométerkő-szükségérzetével, amelynek a következtetése például, hogy mindnyájan komolyan hisszük, hogy az újkor csakugyan 1492-ben kezdődött, a legújabb kor pedig 1814-ben. A korszakváltozások a gondolatparányoknak kiküszöbölhetetlen megmozdulásaival kezdődnek el, a találmányok pedig szintén valósággal úgy lopózkodnak bele a köztudatba apró, jelentéktelennek látszó momentumok után és csak utólag - sokszor nagyon későre - vevődnek észre, konstatálódnak és néha honoráltatnak is. Bell munkájának a tejfölét Edison szedte le, az Újvilágnak nevét pedig nem Kolumbus adta, hanem Amerigo Vespucci. Elménk paripáját mindig akkor kötjük hozzá egy-egy karóhoz, amikor már mindnyájan rájöttünk, hogy „nini, itt valami új dolog van!”

Tessék meggyőződve lenni, hogy így vagyunk a kormányozható léghajóval is, amely már fel van találva egy pár esztendő óta, de még nem tudjuk, pedig az ördög sem tartja titokban előttünk. És lehet, hogy az oaklandi katasztrófa lesz az a pont, ahonnan kezdve már mégis tudnunk kell azt, amit most láthatnánk a legközelebről, tehát - csak tíz év múlva fogunk majd igazságnak meglátni. Itt valahogyan a „lucus a non lucendo” ismeretes mondása érvényesül, mert az oaklandi esetben egy teljesen kormányozhatatlannak bizonyult léghajó már fel van találva.

Mert itt a következő dolog történt. Valami mérnök, vagy gépész, vagy talán gépgyáros óriási nagyságú, eddig példátlan méretű léggömböt szerkesztett, applikált rá mindent, ami eddig hasznosnak bizonyult, elszedte rá a Renardék, de Meurtheék, Zeppelinek, Lebaudyék minden találmányát - hiszen semmi sem titok - és miután ekként európai ésszel megcsinálta kolosszusát, elővette az amerikai esztét és: részvénytársaságot csinált. Nem a szerkezet tökéletesítésére, a további kísérletezésre, vagy más ilyen elaggott célra. Ő nem: az első állandó léghajójáratok berendezésére. Egyelőre San-Francisco és New-York között, később New-York és talán Southampton között, esetleg San-Francisco és Melbourne, vagy Fokváros között.

Európában mindenre akad bolond, Amerikában mindenre akad milliomos. Ez a mérnök is talált szám szerint tizenöt milliomost, akik hajlandónak mutatkoztak a részvénytársaság megalkotására. Az üzlet kezdett a megvalósulás stádiumába lépni. Hanem aki üzletet akar csinálni, az menjen utána maga, mert ha mást küld, akkor vagy megcsalják, vagy meglopják. A tizenöt milliomos is elhatározta, hogy együttesen fognak megtenni a mérnökkel egy próbautat és ha a dolog beválik, akkor majd lehet beszélni a részvényekről. Mert ők blindre nem kockáztatják a pénzüket.

Megkezdődött a próba, a mérnök is, a milliomosok is beleültek a léghajóba és elindultak. Felemelkedtek háromszáz méter magasságra, akkor felrobbant az egyik kazán, utána megrepedt a léggömb és a következő pillanatban az egész alakuló közgyűlés úgy zuhant alá a földre, hogy egy sem törte ki még csak véletlenül sem a kezét vagy a lábát, hanem mind pontosan a nyakát törte. Ilyen baisse-t még nem látott a világnak semmiféle boszorkányszombatja.

Ezek után mi kortársak természetesen azt mondjuk, hogy a tizenöt milliomos tizenöt számár volt, akik nem kockáztatták a pénzüket, de rátették a rizikóra a nyakukat. Az utánunk következő nemzedék fogja belátni, hogy nekik volt igazuk, nem nekünk és hogy ők teljes üzleti okossággal és becsületes emberi körületekintéssel cselekedtek. Hogy mégis ott fehérlik most a foguk Kalifornia kavicsos földjén, annak csupán egy kicsiny kis számításbeli hiba volt az oka. Vagy még az sem, mert üzletembereknek szabad számolni a gépek precíziójával, munkaerejével, jövedelmezőségi koefficienseivel s több effélével, de eggyel nem szabad számolni soha: a babonával.

A boldogult tizenöt tehát teljes emberi okosság szerint feledkezett meg arról a babonás igazságról, amit mi üzlet nélkül való emberek mindnyájan tudunk: amikor valaki valamit produkálni akar, akkor multhatatlanul kudarcot vall vele. Egészen bizonyos, hogy amikor a fiad először el tudja mondani, hogy „tete”, te elszaladsz a szomszédhoz vagy a barátodhoz és meghívod, hogy hallgassa meg, hogy „tete”. És egészen bizonyos, hogy akkor a gyerek, ha megpukkadsz, sem fogja azt mondani, hogy „tete”. Egész nap azt sivalkódja, egész nap azzal bőszt, de akkor, a produkció pillanatában elhallgat és nem mutatja a tudományát. Épp úgy egészen bizonyos volt, hogy a Stephenson legelső lokomotívja a legelső útján el fogja gázolni a legelső állomásfőnököt. El is gázolta. És mivel a gyerek a kellő pillanatban nem mondja, hogy „tete” és mivel a „Rockett” a harmadik kerékfordulásra elgázolta Pillcoxot (nem tudom biztosan ez volt-e a neve), tehát a lucus a non lucendo szent igazságával bizonyos, hogy a gyerek tudja már mondani a „teté”-t s hogy a „Rockett” nem embergázolásra született. Annak az oaklandi mérnöknek a léghajója lehet hogy nem volt kormányozható, de a kormányozhatatlanságának semmiképpen sem bizonyítéka az, hogy kormányozhatatlannak mutatkozott. Az igazság éppen ellenkezően áll: a lezuhanás csak annak a jele, hogy a gépezet egy pillanatra felmondta a szolgálatot; de hogy ennek a lezuhanásnak tizenhat nagyon kemény és bizonyára igen okos nyúltagyat rejtegető nyak lett a hajótöröttjévé, az szinte döntő bizonyíték az elpusztult léghajó kormányozhatósága mellett. Ezek a milliomosok kétségtelenül komikusak egy kissé, de hát tulajdonképpen minden vértanu biztosan hisz az igazában és meghal érte, ahelyett, hogy kívárná az eljöttét.

Az oaklandi katasztrófa bizony bizonyíték a léghajó kormányozhatósága mellett. Alighanem éppen akkora, mint amikor a „Patrie” (no persze hogy a „Patrie”) tavaly július 14-én (no persze hogy a nemzeti ünnepen) megjelent a Marsmező felett és gyönyörű ívet csinált a levegőben. A különbség csak az, hogy az egyik eset franciául beszélt, a másik meg amerikai nyelven.

Harmattan

1911

A *harmattan* az Afrika homlokának a szele. Testvére, vagy talán csak unokaöccse a homlokon túl következő homok levegőbeli urának, a számunak, de ő is ott kél a sivatagban, kiszáritja Ain-Széfra oázisának a kútját úgy, hogy Tripolisz városa víz nélkül marad, azután rohan tovább, a Szirtek tengere felett Észak felé korbácsolja vissza a habot, vad táncra pergetve az idegen hajót és amikor sós könnyei elsírtán megérkezik Európa délére, még akkor is rettegett réme a tengernek és a levegőnek, pedig akkor már csak sirokkó a neve.

Kietlen és kiszámíthatatlan távolságokban ébred és csak lassan dörzsöli ki álmai homokját szeméből a harmattan, de amikor felébred és fergetege teljes dühével csap le a tengerpartra, akkor pusztul előle az idegen és új erőre kap a védekező Afrika, amely a saját lehelletét érzi benne.

Nem az az Afrika, amelyet unott közhellyel a legsötétebb világrésznek nevezünk, hanem az a másik Afrika, amely busa homlokát nekiszegezve ennek a földrongynak, amelynek Európa a neve, nem fekete vadsággal és szerecsen brutalitással, hanem a miénknél sokkal évezredesebb kultúrával szerepese a világtörténelemnek. Az az Afrika, amely Egyiptom kultúráját Kréta szigetén át adta oda Hellásznak, az az Afrika, amely a pún kultúra legnagyobb álladalmát, Kárhágót megszülte, hogy Cato minden retorikai bölcsességén diadalmaskodjék a Hannibál Alpeselek havait leolvasztó harmattani ereje. Az az Afrika, amelyre elérkezve még a vandál is államot tudott alkotni, hogy onnan azután visszaütközve, „előre törve merészen a déli szél alatt” visszatérjen és Geizerikkal megostromoltassa és porig aláztassa Rómát, elhurcolva a kincseit. Az az Afrika, amelyik utat nyitott Atlasz bérceiig a mórnak, hogy Altarik meghódíthassa Ibériát és aranykort derítve rá, új, csodás afrikai kultúrát adjon a világnak. Olyan kultúrát, amely nélkül el sem tudnád képzelni sem a mai algebrát, sem a mai alkémiát. Amely nélkül nem születhetett volna meg sem Bolyai, sem pedig Pasteur.

A harmattan. Ez az a szél, amelyik még Julius Caesar hajóit is visszaverte Alexandriából, ez az a szél, amelyik Abd-el-Kader lelke dühét szította, hogy Algéria még ma sem a franciáké, ez az a szél, amelyik kiharsogtatta Arabi basával, hogy „Egyiptom az egyiptomiaké”. Az őrző máhdi lelke ez a szél, vagy talán a Menelik tébolygó lelkének a lehellete?

...Az elmúlt hét egyik napján villamos vihar szaggatta meg fölöttünk az eget, fergeteg tépte meg az őszi levegő csendjét és vad zápor paskolta tavaszi ujjongással Budapest utcáit. Ez a zivatar délről jött, sirokkó hozta, de harmattan szülte időrokkolás volt az a nap, - ma még nem tudom a kuszált hírekből bizonyosra venni, de a lelkem ama dróttalan távirója, amelyet le nem srófolhat semmi Marconi, megmondja, hogy ez volt az a nap, amelyiken Afrika beszélt megint és visszaűzte az idegent. Ezen a napon verték ki a védekező Afrika védelmezői a támadót meghódítottak vélt erődeiből. Tripolisz déli erődeit visszafoglalta az ottomán sereg, mert a harmattan segítségével kiapaszhatta a városnak azt a vizét, amelyet az Ain-Széfra oázisának a kútja ád és mert a benszülött haragos afrikai szél úgy verte el az olasz hadihajókat a partok alól, hogy ágyúik nem fedhették többé az olasz sereg szárazföldi operációját. Tripoliszt visszahódította a harmattan.

Warwics 1909

Kétségtelen, hogy a Magyar Shakespeare-Tár kitűnő szerkesztőjének, Bayer Józsefnek is van megfigyelése arról, hogy mi teszi a shakespearei király-drámákat túl az egyetemes emberi érdekességen, túl a vonalkarakteren és színfolt-eseményeken, túl szinte még az avoni mértéken és szinte babonás fokig érdekessé minden igazi befogadóképesség előtt.

Részletesen kifejtteni és tökéletesen lapossá magyarázni ezt a kísérteties hatást a hivatalos shakespeareológusok dolga, nekünk most itt csak annyi hely jut, hogy éppen megmondjuk, hogy mi a lényege az irányt egyáltalán nem szabó véleményünk szerint. Ehhez mindenekelőtt szükséges az a megállapítás, ami, nem tudom, másnak is új-e, vagy csak magamnak szolgálhatok a felfedezés gyönyörűségével, hogy: tragédia semmi más nem lehet, csupán csak családi esemény. A családi érzés fogalma kizárhatatlan a tragédiából és aki ki akarja zárni belőle, az írhat nagyon szép történelmi, vagy társadalmi avagy célirányos színművet, de tragédiát nem fog írni. Erre tanum Antigonétól elkezdve, Learen, Hamleten, Othellón keresztül Medeáig és Alvingnéig minden tragikum. Igaz lehet a karakterelmélet, igaz a sorsérettetés legfelségebb borzalma, de azért még sincsenek árvák a világon, csak a Bánk bán gyermekei és Korjolan vagy bitang renegát volna, vagy bélebüzhödt gögű éretlen fickó, tragikusan tehát egyáltalán nem érdekes, ha nem a saját anyja kényszerülne rá, hogy megölje. Ezért nem tragédia, hanem éretlen emberek elszeleskedett ostobasága a Romeo és Julia, bár a lángelme itt is megérzi a tragédia családkényszerét és a Montaguek és Capuletek viszálykodásával erőlteti rá a megtetszett, de tragédiának nem való témára.

Nem mond ellene ennek a korántsem hipotézis-akarásnak, csak utalásnak a Julius Caesar sem. Sőt ellenkezően, ez adja a kezembe a kulcsot, amellyel rányithatok a királytragédiákra és meg-rázó mivoltuknak alighanem az igazi rejtelmére. A Julius Caesar nem Caesarnak a tragédiája, hanem a római népé, *mint* egysége, mint összetartozást érző, mint családé. Tehát kiindulás, amely a másik indulópontnak, Macbethnek az útjával egyesülve vezet el a királydrámáknak sokszor a felszínen nem is szomorú látszatú kísértettáváig. Családpusztulást jelent a királydrámák összessége, nem önmagában, hanem önmagától való összeomlását a Plantageneteknek, kidőlését annak a rekettye-bokornak, amelynek az első hajtását, a középkor tudósnyelvén *planta genista*-nak nevezett rekettyegalyat, anjoui Godofréd vitte magával sisakra tűzött tornajelül Angliába. És nem ez még a minden itt. A tragikum titka az, hogy Shakespeare a királydrámákban egyetlen családdá markolja össze egész Angliát s akiket készakarva kihagy, vagy kihullajt a kezéből, azokból csinálja meg a mulattató mellékalakjait. Csak egy példa: Percy Hotspur, aki csak Bolingbrokenak mondja a királyt s Monmouth néven szólítja Henriket, mint lenézett *rokonokat*, teljes tragédiaalak, hanem már Owen Glendower, aki szintúgy pártütő, szintúgy gyilkos szándékú mint Percy, de csak sógorság és a gaél vére révén kiesik a normann rokonságból, már nevetséges figura. De hatalmasan sötét alakok mindazok az angol főurak, akik mind rokonnak - a magyar fordítók szerint oly kedves rövidséggel „öcs”-nek, sőt „báty”-nak - nevezik egymást és rokonnak, még pedig vad fenekedéssel lenézett rokonnak látják csupán a király családját is. Ha idegen kalandor ült volna a nyakukra, talán hallgatnának, de hogy éppen ez a Bolingbroke lopta el a koronát, azt megbocsátani épp úgy nem lehet, mint ahogyan nem bocsát meg III. Rikárd senkinek, akinek az ereiben az ő vére folyik. János király még csak az öccsét üzi a halálba, Rikárd elől már csak Richmond - az oldalág - tud elmenekülni.

Mert nem haragszunk olyan ádázul senkire, mint a felkapaszkodott rokonra és nincs olyan igaz gyűlölet még több, mint amit az iránt a valakivé lett iránt érzünk, akivel hajdan együtt őriztük a disznókat. Mint ahogyan például együtt gyakorolták még nem is olyan nagyon régen ezt a bukólikus foglalkozást az Obrenovicsek ősei, teszem fel azt a Gencsicsek, vagy Riszticsek, vagy akármicsek őseivel. Nem kell itt mosolyogni. Az Atridák is kecskelopáson kezdtek, a trójai háború is egy kíváncsibb háziállatért folyt, a mult kicsinyességeit s aprólékos prózáját csak az idő és a lángelme aranyozza meg. Ha Warwicktól, a királycsinálótól nem évszázadok választanak el bennünket, hanem itt volna köztünk, talán csakúgy kissé gyanús komolysággal hallgatnánk a frázisait, mint ahogyan csak bizonyos önpreparáció után tudjuk ráerőltetni magunkat arra, hogy komolyan vegyük Gencsicsét, a most felfedezett, Isten tudja hányadik szerb összeesküvésnek a fejét.

Pedig ennek az embernek a kezéhez vér tapad. Az Obrenovicsek kiirtásának is ő volt Masin ezredessel együtt a kigondolója és végrehajtatója. Ez az ember, ha nem is Warwick, de kétségtelenül legalább is Warwics és talán csak klímának, meg etnográfiai sajátosságnak számítható be az a kis különbség, hogy ő a királyokat nem csinálja, hanem ellenkezően, meg nem történtté teszi őket. Ez az a különbség, ami igazán tökéletesen egyre megy. Csak éppen, hogy az egyik angolul jelenti ugyanazt, a másik pedig rácul. Ami szintén igen szép nyelv...

Karagyorgyevics Péterről azt mondják olyanok, akik ismerik, hogy okos és nem hétköznapi módon művelt ember. Akik bámulni szeretnek tehát, azok bámulhatnak azon, hogy ez a gondolkodni tudó ember miért... miért - fejezzük csak ki magunkat úgy általánosan - miért vállalkozott arra, hogy a saját népének a királyává lesz. Mikor ama nevezetes június 11-ike után a legkisebb kis táviratraggató újságíró is ki tudhatta neki számítani papiroson a véres egyenletnek azt az ismeretlenjét, hogy: Péter, ennek nem jó vége lesz. De akik tudják, hogy a trón körül olyan hideg a levegő, hogy megfagy benne még a legháziasabb okosság melege is, akik tudják, hogy a koronát senki magának, hanem mindenki az utódainak akarja igazán és akik érzik, hogy Ananké jár, jár most is itt közöttünk és hurcolja magával a néki elbélyegzetteket, azok nem csodálják a nyílt gondolkozású Péter király tragikus trónratévelyedését sem. Mert ámbár tréfás motívumnak tetszik, hogy a Gencsics összeesküvőit büntetés helyett Belgrádba helyezik át, hogy jobban szemügyre legyenek, mint a pákosztos diák a számárpádban, ámbár az sem megmosolyoghatatlan, hogy ebben az esetben az összeesküvők végzik a dolgukat a nyílt színen és a királpárti igyekszik a kulisszák mögé, abban is van bizonyos derű, hogy nekik éppen Connaught kell, amikor annyi a mediatizált meg immediatizált német herceg, hogy Schaffhausennél is el lehetne velük rekeszteni a Rajnát, de azért mégis bizonyos, hogy a Karagyorgyevics története a sok derűs epizód mellett is tragédiába fog belevégződni. És még szerencsénk lesz, ha nem a minden tragikumok legsiralmasabbjába fullad bele: a kómikumba.

Igaz, hogy Gertrud dán királyné a rác Hamletre így kiált rá: „Pocskáj Hamlet, zatraceni klapec”, de azért Shakespearet még rácul is vagy jól kell olvasni, vagy sehogyan sem kell olvasni, de olvasni muszáj. És akkor azután megtudódik a dolog, hogy senki ott király nem lehet, ahol mindenki a rokona és hogy az uralkodónak minden megbocsátható, csak annak az emléke nem, hogy az ő őse a mi őssünkkel együtt nyúzta a kecske bőrét dudának.

A cárné

Csak Blowitz, vagy Archibald Forbes, avagy Barzini Luigi volnának a megmondhatói annak, hogy hogyan szűrődhetik ki még a két szotnya kozáktól és két ezred szürke kabátos molodci-tól őrzött Czárszkoje-Szélóból is, meg a minden hadseregnél nagyobb úrtól, a tengertől védelmezett rettenetes magányosságú Standard fedélzetéről is a hír, hogy a cár felesége nagyon beteg, az idegei gyilkolják és olyan rohamai vannak, amelyekben órákon keresztül ájultan fekszik s amelyek után megint még órákig nem ismeri meg a környezetét sem. Csak ezek a történeti nagynevezetességű riporterek, akiknek a sorrendje pedig nem kisebb embernél, mint Mózesnél kezdődik el s akiknek a magyarországi kifejezője a mesterségbeliek között már ma is legendáshírű Barna Izidor, csak ezek tudnák megmondani a titkot, a Páter Péterben emlegetett „Aktit Tuketjer”-nek ama rejtekúti titkát, amelyen keresztül megérkezik a hír még a cári elzárkózottság rettenetes börtönéből is a hírlapok hasábjaira.

Két szotnya kozák és két ezred orosz katona! És mégis keresztül jön rajtuk a hír, pedig nem is mondok túlságosan nagyot akkor, ha megkockáztatom a következő állítást: minden haditudományomban való szegénységem és imperitusságom ellenére is vállalkozni mernék arra, hogy két zászlóalja tizenkilences magyar bakával, meg egy szál rórrüklaufos ágyúval félóra alatt elsöpörném az egész lovagkort Rolandtól kezdve, Ampédón és Amadison keresztül, Cortelyonon, Tankréden, Bayardon át egészen Miksa császárig, az „utolsó lovag”-ig. Rettenetesen sok az az orosz katona, aki még Mukden és Liáójáng után is megmaradt és mind a cár intésére áll, de még ha a Balkán végighódításáról Szabalkánszkij hercegnek nevezett Diebitsch volna is még most is az élükön, akkor sem tudnák megakadályozni annak az egy csepp rémhírnek a kiszivárgását, amivel az orosz zsarnokság tengelye van megolajozva.

Forbes és Blowitz elmentek már és most az öreg Kháront interjuvolgatják a Dante-féle félhivatalos jelentések ügyében, - minden újságíró pokolra jut még a halála után is - Barzini pedig a tudósításaiért soronként kap négy lírát. Ilyen drága lírikusok Magyarországon majd csak holnap lesznek alkalmazhatók, ma még nem, így tehát a krónikásra hárul a feladat, hogy valamiképpen magyarázatát adja annak a ténynek, amely szerint Oroszországban a sikkasztások titkolhatók milliókig, de el nem titkolható a hír, hogy a cárné, ez a mindenben ártatlan asszony áldozatául esett a zsarnokságnak. Hogy irtózatossabb halált haldoklik, mint aminővel Szergej nagyherceg, az első orosz aviatikus repült bele a levegőbe és hogy kegyetlenebb kínok vannak rá mérve, mint aminőket Rettenetes Iván tudott kitalálni és hogy a Nagy Péter kiirtotta streliciek halálüvöltése most neki, szegény, gyöngyszomorúságosan csillogó kagylónak a fülében zúg vissza. Pedig ő nem volt lakomán sem Montgomeryben, sem Kisenevben.

És a krónikás riporterélelmesség és Reuter-távirat nélkül a következő nagyon kopott mondatban iparkodik összefoglalni a hír megérkezésének az okát: az igazságot nem lehet véka alá rejteni. Az igazság kitör és hajdan eget, ma garmond betűt kér, még ha a cár hadserege őrzi is. Az igazság pedig ezen a világon mindig jár és mindig a maga útján, de ezt az utat mi emberek mindig másfélének látjuk. Különben az sem lehetetlen, hogy mások ezek az utak, csak mi látjuk mindig valamiféleképpen egynek. Mert az igazság *most* valahol azon az úton jár, amelyik az ótestamentumi erkölctantól a görög tragédiák felé vezet. Megbünteti a bűnöket nem az apákban, hanem a gyermekekben és antigonéi sorsrészesekké tesz ártatlanokat is az ártalom ama multhatatlan bajrafordulásában, amelyet hajdan költői igazságszolgáltatásnak neveztek, de ma részben tabes dorsalis, részben görvélykór a neve.

Az igazságot a cári család sorsában most úgy látjuk, hogy az ártatlan bűnhődik az ártalmasért és hogy mindaz a vér, amelynek régibb igazságok szerint a Miklós cár kezéhez kellene hozzá-

tapadni, a Mária Feodorovna cárné fejére hull alá. És ő látja véres álmokban a vonagló Finnországot, neki, szegény nőnemű reichstadti hercegnek elevenednek meg a liáójáangi csatatér halottjai, az ő fülének a hisztérikus zúgása robog úgy, mintha a Petropavlovszk még most is, mindig, szakadatlanul robbanna. És Makarov és Verescsagin és a kisenevi zsidók és az odesszai legyilkoltak az ő fülébe zúgják bele vadonatéjszakákon, hogy: „ess kétségbe s halj meg!”

És Mária Feodorovna nem tud meghalni. Talán Ahasvérus járt ott valahol az orosz zsidók között, hogy az a legrettenetesebb átok, a meghalni nemtudás átka veri az ártatlanul szenvedőt? Ejh, a Sors bizonyosan asszony, mert mindig asszonyokban bünteti a világháborító gazságokat és asszonnyal ilyen rémületesen kegyetlenkedni csak asszony tud. Pedig Miklós cár maga talán nem is olyan nagyon bűnös, hogy ilyen rettenetesen bűnhődjék érte a felesége.

A negyedik parancsolatot kellene megváltoztatni. Nem úgy, hogy „rövidéletű lesz e földön az a gyermek, aki nem tisztelheti az ő apját”, hanem valahogy így: „tiszteljed a Végzet által rád bizottakat, hogy boldog és hosszú életű lehessen a feleséged ezen a földön”.

Kémek 1912

Megvallom, hogy jogászkoromban sehogyan sem akart belemenni a fejembe az a meghatározás, amit jogbölcseleti órán (illetve akkor bizony még csak észjognak hívtuk) Pulszky Ágost adott a forradalomról. Az ő véleménye ugyanis a revolúcióról ez volt: minden forradalom jogosult, amely diadalmaskodik, egy olyan forradalomnak sincsen igaza, amelyet levernek. Fél gyermeki naív ideáлизmusomnak egyik skatulyájába sem akart beleférni ez az okoskodás, a gondolkodásnak ez a rendje. Nem tudnám megmondani, hogy túlságosan cinikusnak találtam-e, vagy pedig valami égrekiáltó szent hevület tagadását éreztem-e benne, de annyi bizonyos, hogy sem ki nem elégített az igazságvágyamban, sem meg nem nyugtatott a morális sóvárgásaimban.

Hanem azután, amikor az ember az egyetemről kikopik és elkezd magától az élettől tanulni, akkor egyszerre csak valóban azt kellett észrevennem, hogy a Pulszky tétele tökéletesen és megdönthetetlenül igaz. Mert íme, az életben, még akkor is, ha nem éppen forradalom a megnyilvánulása neve, mindig annak a jelentkezésnek van igaza, amelyik erősebbnek bizonyul a másiknál és annak van nemigaza, amelyik gyengébbnek mutatkozik. Szóval: éppen az észjog tanított meg későbbi visszakérődzéseim során arra, hogy csak egy valóban hathatós és örök értékű jog van a világon, - az ököljog.

Aki bírja, az marja, - ez a végső konzekvenciája nemcsak a parasztlogikának, hanem a legcsavarosabbra járó és legkidolgozottabb, legagyongondolkozottabb és legnagyobb iskolázottságú jogászi észjárásnak is. Az ultima ratio mindig csak az ágyú marad, még pedig a jobbik ágyú.

Ezt az ágyút azután hívhatják a valóságban akár hadseregnek, akár diplomáciának, akár nyers testi erőnek, akár felsőbbbséges fufangnak, mindenképpen csak szinonimája az erőnek, a felsőbbbségbirásnak, tehát annak a valaminek, ami a tulajdonképpen való és végső igazságot osztogatja ezen a világon. Mindig annak van igaza, akinek - sikerül. És soha sincsen igaza az elbukottaknak.

És valahányszor kémek dolgáról van szó, akkor is mindig a Pulszky-féle tétel jut az eszembe. Mi a kém? Alávaló, utolsó gazember, embersöpredék, akinek csak kegyelemből jár akasztófa helyett golyó, vagy éppen börtön akkor, ha olyan ügyetlen, tehát olyan gyenge, hogy tetten érik. Ellenben mi a kém? Nemzeti, politikai és katonai hős, ünnepeltje a lelkesülő közvéleménynek és jól megfizetettje, sőt arannyal felmértje (persze ma már nem a Bajazid szultán gyilkos szójátéka értelmében) azoknak, akiknek hasznot hozott, abban az esetben, ha ezt a hasznot csakugyan meg is hozza. Az elcsípett, tehát ügyetlen kémet legelőször és legkerekében a saját gazdája tagadja meg, az izlandi leprás betegről nem fél úgy a vele közös levegőt szívó, mint ahogyan rohan diplomáciai szublimátos vízért minden kormány kézmosásra, amint a kémjét fülön fogták. Viszont: a dolgát jól végzett, tehát ügyes, tehát a maga szakmájában a másiknál erősebb kém hazatérten nemzeti hőssé lesz, ordót és aranyat kap. És a nevét még hőskölteményekbe is belefoglalják.

A negyvenesztendősi fegyveres béke - mert hiszen Szedán óta nem volt igazi európai háború, csak a balkáni összecsapások - többi áldott eredménye mellett azt is szülte, hogy ma már a rendszeres, hogy úgy mondjam, félhivatalosan elismert kémkedést tette hallgatóságos nemzeti szokássá. Már negyven év óta minden európai államnak a katonasága egy képtelenül paradox helyzetben van. Az ellenpólusán a régi, becsületesen üzletszerű condottiere-rendszernek. A condottiere azért volt katona, mert neki a háború eleme volt, pénzkereső alkalmatossága, üzlete, Colleóninak és Sforzának tehát érdeke volt, hogy háború legyen. A condottiere - ha

óvatosan is és inkább taktikázva, mint nyílt ütközetben - csakugyan verekedett, vagy legalább is mérkőzött az ellenséggel. Ellenben ma, a képtelenségig túlfejlesztett hadseregek idején azzal hipnotizálják a hatalmasok a világot és talán a világ is önönmagát, hogy a katona éppen arra való, hogy békesség legyen. Tehát szörnyen véres milliárdos fikciót magasztosult a régi, klasszikus közmondás: *si vis pacem, para bellum*. Ma már - nemzeteket gyilkoló paradoxon - azért tartunk harcosokat, hogy *ne* legyen háború. És addig egyensúlyozzuk ki az európai nyugalom komponáját, amíg a két serpenyő súlya alatt össze nem roskadnak a nemzetek.

Ez az állapot, amely páratlan az egész világtörténelemben, szöktette azután szárba a kémkedés divatját. Amióta a riválisok nem a csatamezőn mérik össze az erejüket, azóta a háború nem nyíltan, hanem csak nyílt titokban folyik. Részben azokban a srófólás-lehetőségekben, amelyeknek a neve ma már nem „*impuesto da guerra*”, hanem rövidesen ötvenszerese a kultúrkiadásoknak, részben pedig abban a kémrendszerben, amely már szinte officiózus és például a katonai attasék intézményében csak akkor csattant skandalummá, amikor Marcsenko ezredes, a bécsi orosz katonai attasé már olyan igazi muszka esetlenséggel és vastagsággal csinálta dolgát, hogy a mi külügyminisztériumunk kénytelen volt sürgősen visszahívni a pétervári külügyminisztériummal.

Minden hatalmasság tudja és arra is van berendezkedve, hogy a területét, különösen persze annak a sebezhető részeit, elárasztsák a barátságos és békében telhetetlen szomszédnak a kémjei. És - egyik paradoxon szüli a másikat - ma már nem is infámia a hajdan oly infámis spionirozás, még csak nem is diffamáló dolog, mert ma már az elcsípett kémnek is úgynevezett tisztes fogság jár. Németországban például várfogság, ami körülbelül azonos a mi államfogházunkkal. Lux kapitányt is, a francia kémeket, meg melléje a szomszédos kóterbe Trench századost, az angol spionist is Glatz várába zárták be a németek. Szinte minden harag nélkül, szinte magától értődően, hogy a nagy békesség és a baráti szomszédság minden hatalmasságot ráutal már arra, hogy a szomszédban kereskedjék. A kémkedés éppen olyan tisztes bűnválffajjá lett, mint akár a párbaj, akár a sajtó útján elkövetett becsületsértés. Valahogyan így: a párbaj a magunk becsületének a dolga, becsületsértés a közbecsület dolga, a kémkedés a nemzeti becsület dolga.

Idáig bukfencezván fejtetőre a dolgok, Lux kapitány mégis azt látta be, hogy szép a tisztes fogság mindaddig, amíg a más bőrére megy, de amint a magunk bőréről van szó, mégis csak tanácsosabb, ha lehet, megszökni előle. És nem mondván karsamadinert, egy éjszaka, a karácsonyi ünnepek tiszteletére elhagyta Glatz várát. Az ablakon keresztül. És eljutott haza ép bőrrel Franciaországba.

Belfortban, a szülőhelyén még csak a testvérei fogadták boldog meglepettséggel és valóban érthető és igazolható örömmel. De Lux sietett tovább Párisba és itt kezdődik azután ennek a finom komédiának a legfinomabban megszerkesztett ötödik felvonása. A kapitányt hadbíróság elé fogják állítani, mert másfél esztendeig, vagy két esztendeig, vagy mit tudom én meddig, de pontosan annyi ideig, amennyit Glatz várában töltött, nem jelentkezett az ezredénél. Lux kapitány természetesen készséggel fog megjelenni a tárgyaláson, már el is készítette a tömör, bár nem bombaszt nélkül való és majdan szállóigévé váló frázist, amelyben kijelenti, hogy hazája érdekében volt távol. És erre jön az elítélés helyett az ünnepi felmentés, a tábornoki kézszorítás, a *chamade*, a zászló megcsóválása a felmentett vádlott feje felett, a becsületrend és a rangemelés...

Mert abban a pillanatban, amikor Lux volt olyan ügyes, tehát erős, hogy meg tudott szökni a német fogságból, egyszerre átalakult spicliből nemzeti hőssé. Akit ünnepelni kell, nem dezavualni, akinek nemcsak vagyon, hanem tisztesség is kijár. Mert a siker az igazság szerencseszappana. És szép ez a suba alatt viselt háború, de azért mégis Pulszkynak van igaza.

Mikes Kelemen utolsó levele

Póla téti, édes néném, hazamegyünk. Hogy az Isten die octavo aprili 1735. árvaságra téve bennünket és kivéve közülünk a mi édes urunkat, a nagyságos fejedelmet nagypénteken, - lassanta beletörődénk abba, hogy úgy a földi, mint a mennyei atyáknak halálát egy napon kell siratnunk. Az Isten nagypéntek napjára halasztotta halálát urunknak azért, hogy megszentelje halálának áldozatját annak érdemeivel, aki e napon megholt értünk.

De ne szomorkodjék ked, édes néném, nem akarnám a szívét elfacsarni azzal, hogy megint elmondjam a halálát a mi urunknak. Hiszen tudja, hogy úgy holt meg, mint a gyermek és mi csak a könnye hullásának az elmúlásából, meg a szemének a felnyílásából vettük észre, hogy általmene és árvaságra hagyott bennünket. Ne szomorkodjék most már ked, édes néném: hazamegyünk. Az elmúlás szomorú nagypéntekje után imhogy megjött a feltámadás nagyszombatja is.

Üssék meg a dobot, fújják meg a készülőt, édes néném, már mi készen vagyunk. A gálya, meg a kocsí, aki urunkat fogja vinni, itt vagyon. Mi is vele költözködünk és az én kialudt szemem is meglátja megint az én édes nénémet. És ahogyan ezt érzem és amikor ennek örülök, csudálatosan más érzések is elfogják, összeszorongatják az én hűséges szívemet.

De Rodostó datálom ezt a levelet, mert Rodostó fejezi ki a mi keserőségünket legjobban, de Nikomedia földjétől és az isztambuli barátok kriptájából fogom hazáig kísérni az én nagyságos uramat. És el nem hinné, édes néném, összeszorítja szívemet valami ismeretlen keserőség, fájás azért, hogy el kell hagynunk Rodostó vityillóit és Nikomedia fővényes földjét. Az ember hozzászokik még ahhoz a földhöz is, amit gyűlölt, a kényszeredettség idő múltán kellemetességgé válik, ha a hideg vacokban meleg ronggyal ágyat terítettünk magunknak, fáj hogy elvisznek bennünket a jól fűtött palotába. Pogány az, aki felébreszti az alvót csupán azért, hogy jobb helyen altassa el. Nincsen, édes néném, jobb hely, mint az, ahol alhatunk.

A pogány a maga kutyaembersége szerint bánt velünk, de bánódott velünk mégis és hosszú bujdosásunkban adott bár sárkunyhót. Ennek a melegéből kell most átfeküdnünk a kassai szentegyház kőkriptájának a hidegére. Hazamegyünk, édes néném és azt érzem, ha merném kednek mondani, hogy a haza is csak addig boldogság, amíg verekedhetünk érte, vagy pedig amíg sóvárgunk rá.

Úgy-e néném, azt gondolja most ked, hogy szép dolog a hálátlanság meg a restség. Még az urunk is jobb szereti a jenikői barátságát, meg én is ezt a megszokott agyaggödröt, akinek a siket falán keresztül is hallom által a Marmora halkán való zúgását. Háládatlanok vagyunk, hogy nem kell a felkelés és restek vagyunk, hogy teher a hazamenés.

Pedig úgy vagyon. Higgye el nekem ked, hogy mi is megöregedtünk és itt öregedtünk meg. És az embernek jó az a hely, ahol megöregszik, egyre megyen, hogy hazának, számkivetettségnek, tömlöcnek, avagy sírnak nevezetik-é. Láttam én itt sárga madarakat, - messze sziget-országból hozták őket tunéziai kalózkodók - akik megdöglöttek, ha kieresztették őket a rácsos färekesztékükből. A szokott rabság áldásától való megfosztásuk haláluk lett. Nem héjja kapta el őket, nem is macska leste le a faágról, hanem maga a levegő, amitől elszoktak, az lett a gyilkosuk.

Édes néném, attól félek, hogy mi, a bujdosók, hazatérve, a szabadult madár rabságára fogunk jutni. Olyan nagy ez a ránk való emlékezés, hogy hamar kell jönni a feledésnek is. Míg itt voltunk, sóvárogtnak ránk és óhajtottak utánunk, ha otthon leszünk, az emlékezés nevében

elfelejtenek majd mindnyájunkat. Kifizetett cselédjévé lesz a mi édes urunk az országának. Mert háládatlan lélek a magyar. Aki künn él, azt becsüli, a hazatérőt eltemeti, elfeledi.

Édes néném, utolsó ez a levelem. Otthon leszek, hazamegyek az én édes urammal, akinek még a csontjaim is hűségesek. De hazatértem nagyon elszomorodik az én hallhatatlan részem. Elvették Magyarországtól a második kálváriát is, az örökké serkentőt, tőlünk pedig elveszik a halálos örömlőket, a hazagondolást, az epekedést, a mi nagy elégtétellő szomorúságunkat. Minden ember annyit ér, amennyit szenvedett. A nagyságos űr hazatér, - ó, milyen nagy ember és hogyan hűséges leszek én hozzá tovább is, örökké.

A mór Rikárd

1908

Valóban különös kút a korona. Két vödör száll-kél benne fel s alá s ahogy a II. Rikárd könyeitől megtelten aláhanyatló vödör felemelte a trónra a másikat, Bolingbroke-ot, úgy most Abdul Aziz, a marokkói szultán is mélybe sülyedt és súlytalanná váltságának minden ólomnál nehezebb súlyával emeli föl Mulej Hafidot, a tegnap még trónkövetelőt, ma már a trón elismert birtokosát.

Abdul Aziznak szinte semmivé olvadt seregével két óra alatt végeztek Marakes mellett a Mulej Hafid meghallái s a szultán, a hatalmas marokkói szultán, a Nyugat nagyura, aki a perzsa sah kivételével egyedül bírta megőrizni az iszlám hitű uralkodók közül függetlenségét a kalifától, alig pár főnyi kísérettel menekült a franciák táborába, amely megadta neki a menedéket, de előbb tétlenül nézte a viaskodását, mert tudta róla, hogy utolsó és eredménytelen. Mulej Hafid, a diadalmas, pedig táviratban kapta meg Vilmos császártól a szultánná való elismerést. Utána fog következni egész Európa az elismerésével és Franciaország, amely oly igazán politikai erkölcsileg támogatta eddig Abdul Azizt, most Marakes után, szintén nem fog késni, hogy elismerje Mulejt, az immár új szultánt.

Tulajdonképpen nem érdemes nagy, sőt semmiféle lármát sem ütni ezért az esetért. A „vae victis” örök és nemzetközi szó, amelyet meg fog érteni mindenki még akkor is, amikor már olyan műveltek leszünk, hogy nem is beszélünk többé, hanem vagy volapöködünk, vagy az eszperantóval diabolózunk. „Vae victis”, ez az Abdul Aziz kis tragédiájának a foglalata is és Marakes, ha talán nem véresebb is, mégsem jelentősebb sem Pharsalusnál, sem Flint váránál, sem Shrewsburnynél, sem Lipcsénél. Az egyik vödör alámerült és felbukkant a másik. Nem is ez az emberibb, komplikáltabb része a történeteknek, hanem az, hogy mi vitte rá Abdul Azizt arra, hogy maga tegye saját magának tragédiává az életét, mikor tehette volna kellemes, közepes lefolyású, szélsőbb izgalmak nélkül való regényé is.

Abdul Aziz mint gyermek jutott Marokkó trónjára és ma, összezúzottan sem sokkal több, mint gyermek. A mór elégedetlenség sötét indulata azért fordult először ellene, mert az európai kultúrához akart simulni. De hogyan?

Nem szabad elfelejteni, hogy a régi, nagy mór kultúra már rombadőlt. Ha a marokkói arabok utódai is az Alhámát siratóknak, ha leszármazottjai is a nagy hadvezéreknek, az algebra, alkémia feltalálóinak, a csillagvizsgálás mestereinek, a költés, mesemondás és építés ihletjeinek: ma már nem él bennük semmi a multak emlékeiből. A marokkói mór barbár, talán a szerezsen törzsekkel való elvegyülése, talán a klíma, talán maga Afrika visszarántotta őket a sötétségbe. És a barbár, amikor először hozzádörgölődzik a mi kultúránkhoz, legelsőbbben a játékaikat, a feleslegességeinket, a szórakozásainkat, szóval azokat a dolgainkat veszi át, amik a mi gyermekkorunkra emlékeztetik az ő még meglévő gyermekkorát. Az indiánnak a svábleány üveggyöngyei kellettek, meg a tüzes víz, a néger a frakkot találta nálunk a leghasználhatóbb ruhadarabnak, a pápua pedig veres zsinórért, bűgőcsigáért, tarka üvegtörmelékért adta oda mindenét, amije volt.

Igy kezdett hozzátámaszkodni az európai kultúrához Abdul Aziz is. Nem vasutat építtetett, nem iskolákat alapított, nem angol mintára szervezte át a rendőrséget, sőt még a közigazgatást sem magyar mintára, hanem Párisból hordatta magának hajórakományszámra azokat a selymes-aranyos butorokat, amikben el lehet gyönyörködni, de rájuk ülni nem lehet, a zongorákat, amelyeken a legműveltebb odaliszkja is csak egy ujjal tudott böködni, a bicikliket, a

porcellánt, szóval mindazt, amit csak a nyakába lehetett sózni. És az északafrikai klimához évezredes tapasztalat után szinte tökéletesen hozzáalkalmazkodó arab viselet helyett elkezdett hordani vasalt nadrágot, vattás kabátot, szűk cipellőt és még talán kamáslit is.

Ez volt az, ami elidegenítette a népétől, ami okká dagadt a forradalomra, de egyúttal ez volt az, - és ezt nem szabad elfelejteni - ami Abdul Aziznak a világát tette ki és ami betöltötte gondolkodásának egész körét. Ha a sorsa például Auteuilbe juttatja, vagy Dorkingba helyezi át, avagy akár csak a sáromberki uradalmat osztja ki neki, úgy rendezhette volna be kedve telése szerint az életét, ahogy akarta volna a saját agyaveleje, - aminél, úgy látszik, jelentékenyebb adagokat adnak kirántva még a legkínazüstösebb pesti vendéglőkben is. Legfeljebb egy pár automobil-gázolta lúd vagy vénasszony miatt - oly mindegy! - gyúlt volna meg neki a baja az államrenddel. Csodálatosan a maga kényelmére rendezhette volna be az életét és még azt is elfelejthette volna, hogy az arab maghzen szó többszámából származik a nemzetközi magazin szó és a magyar Magaziner tulajdonnév.

Mármost: könnyű megérteni, hogy egy marokkói szultántól húsz, vagy, bánom is én, negyven milliónak az egy hét alatt való összeharácsolása nem valami kiválóan raffinált és nehezen keresztülvihető pénzügyi művelet. Többet mondok: én a finánciákhoz annyit értek, hogy tudom, hogy mostanában egy Cotirozas nevű francia miniszter akarta caillauxozni a mi aranyra vagy pedig nyersolajra szóló sternjaqueseinket a párisi börzén, de azért mégis felteszek öt fair Rio devizát egyetlen nyomorult kis kamatlábacska ellen fogadásul arra, hogy a marakesi ütközet előtt még csak huszonnégy órával is megtudtam volna szerezni Abdul Aziz számára legalább is tíz millió frankot. Még egy lehulló koronát is fel lehet sok millió louis-ra váltani. Hol vették volna különben a mai Bourbonok, Orleansok, Napoleonidák, Hannoverek a vagyonukat?

És Abdul Aziz ezt nem tette meg. Pedig nem volt vágya a hatalomra, csak vasalt nadrágra és nem volt szenvedélye a harc, csak az ariszton meg a gramofon. És kamarillája sem volt, amely belekényszerítette volna a meddő makacskodásba.

És mégis makacskodott és ez az, ami ennek a tulajdonképpen Mödlingbe, vagy Dunaharasz-tira vágyakozó kisszenvedélyű embernek a lelkét komplikáltnak mutatja.

De csak mutatja. Abd el Káder, Algéria hősi védelmezője hét évi harc után, amikor már harmadmagára olvadt össze a serege, akkor lovagolt oda Aumale herceg elé s akkor ugrott le a lováról, ajándékul adva azt oda a diadalmas francia királyfinak. Amikor már semmije sem volt, akkor hódolt meg - büszkén. Ebből az arab karakterből kell következtetni az Abdul Aziz idegdiszpozíciójára is. A mór csak akkor adja oda mindenét, amikor azt hiszi, hogy nincs már semmije.

A Bakony menekültje

Makkos Vendel, a pápai rablógyilkos meg tudott menekülni, el tudott szökni a robogó vonatról, mert a Cuha völgyének a szépsége úgy megragadta az őrei figyelmét, hogy csak a tetőkben, az erdőkben, a szakadékokban tudtak gyönyörködni és megfélemliztek a rabjukról. Makkos Vendel, a rablógyilkos elmenekült bele a Bakony erdejébe és bár csendőrök lőttek utána, későn volt minden, nagy árnyékok, talán a Patkó Pista, meg az Oroszlán Pali árnyéka elfedték a golyók elől és most bujdosik megint a haramia a Bakony erdejében.

...Szállj fel képzelet, ha van még szárnyad és mondd el, hogyan vált meg az utolsó zsvány Bakony rengetegétől...

Nincs még húsz esztendeje, hogy megkezdtek annak a vasútnak az építését, amely Győrt köti össze Zircen át, Veszprémen keresztül, azután a Mezőföld megszelésén Dombovárral. Ez az a kettős ércszalag, amelyik a szíven vágja keresztül a Bakonyt. A megépítéséhez Olaszországból kellett munkásokat hozatni, mert a magyar parasztot lehet, hogy lustaságból, lehet, hogy arisztokratikus munkamegvetésből, de az sem lehetetlen, hogy páni panaszú természet-síratásból nem lehetett kapni erre a munkára. Olaszok dolgoztak a Bakony megölésén és - szállj képzelem, szállj - az olaszok lent dolgoznak most még a Cuha mitológiásan szép völgyében, fenn a tetőkön töretlen még az őserdő, csak a fák susognak össze reszkető ékhóvá, amikor a völgyből egy-egy dinamitpatron robbanása felhangzik hozzájuk. A hegyoldalbeli tompa pukkanás ott fenn zenei csendüléssé andalodik át a bükkfák böcklini oszlopcsarnokában.

Szállj képzelem, szállj... az Álmos-tető egyik tisztásának a szakadékos szélén egy ember áll a puskájára támaszkodva, olyan mozdulatlanul, mint a szobor. Gyönyörű szép kultúrember. A fehér gyolcsruha nem a népszínmű kackiás hazugságával, hanem az évezredes fajviselet enraciné eleganciájával simul a derekára, hosszú, gesztenyeszínbarna haja, selymesen szőkébe forduló telt szakáll, sodratlan hosszú bajusza búsan néző kék szemét veszi körül. Ez az ember egészen egymagában van, nem is beszélhetne senkivel, de azért az arcán most mégis meglátszik, hogy hallgat. Van csend, ami olyan nagy, hogy már hallani lehet és van hallgatás, amelyik a némaságával beszél. Az az ember ott, a tisztás szélén, a bükkfa tövében nem hallgatódzik, hanem csak hallgat. Nagy, keleti, magyar hallgatással. Ez az ember az utolsó zsvány.

Gördül a könnyen mozduló dolomit laza sziklatörmeléke, megrebben az oldalon a mogyoróbokor, recseg valami korhadtabb, már földi fekvésre vágyakozott ág és egyszerre fej, emberi fej bukkan ki a kökényes, somvirágos bozót közül. A fej után kéz, a kéz után váll, derék, azután földvágó csákány. Megjelenik a másik ember. Hiénahajlású, nyomott piemonti homlok, feketén villogó és mégis gyáva szempár, jellegtelenül tömpe orr, bozontos fekete szakáll, keveredett fajra valló, fent keskeny, alul széles, éhesen vörös ajak. Ez az ember az első bakonyi erdőirtó.

Az erdei találkozás két alakja szóvalan döbbenéssel mered egymásra pillanatokig, azzal az ösztönszerű és momentán is felébredő gyűlölettel, amivel a kékszemű, meg a feketeszemű ember gyűlöli egymást. A zsvány szobor marad, az olasz hirtelen belekapaszkodik egy fiatal fa derekába, mert a lejtőre támaszkodó ballába megcsúszik a görgetegben. Alulról, a természet-szántotta árokból néz fel a tisztás magaslatán álló váratlanra, a két szempár összevillanik és egyszerre megérti egymást. És megért mindent: annak a puskacsőnek a végén ott van a mult, annak a csákánynak a hegyén ott van a jövő...

A zsvány hirtelen nagyot mozdul. Nem az agyánál, nem a kakasa tövéénél fogja meg a puskáját, hanem torkon ragadja, a csöve végén - megfojtja. Azután atlétai mozdulattal csóválja meg a feje fölött és elhajítja messzire fel, a bükkök zúgó, zengő koronasátra közé. Azután vissza se néz, úgy tűnik el a vesztett birodalom utolsó peristílusának a zokogó oszlopai között. Az olasz belevágja csákányát a harmattalan pázsit gyenge tíborjába és belekapaszkodva a csákány nyelébe, diadalmasan emelkedik ki az árokból. Győzött.

...Ha nem is egészen így, de annál bizonyosabban egészen így érkezett meg a kultúra a Bakony rengetegébe. Haldokló drüádok sírása zengett az erdő csarnokában, kétségbeesett oreádok kényszerültek rá évezredes hallgatás után fenn a hegytetőkön, hogy tompa ékhóval dübörögjék vissza, le a völgybe a munkának, a ma hétköznapijának a hangját...

Azt kell hinnem - vagy talán csak képzelődés, hogy a hegyek fia megérti a hegyek beszédét is? - hogy valami ilyen gesztussal, ha nem is ilyen színpadiasra kistilizált módon tűnt el az utolsó haramia a Bakony erdejéből. És ha jártál valaha a Bakony vasútján, olvasó, ha láttad a Cuha mesés pompáját, ha észrevetted, hogy ez az a völgy, amelyet úgy kell szeretni, hogy még a fenyő is csak gyalog tudja odahagyni, hogy azután csak ott fenn, a Hajmatető bozontos sörtéje között szökkenjék sudárrá, ha akár innen, akár amonnan jövet látod, hogy hol a Gombási csárda, hol meg az Eplényi csárda áll őrt a zsványok hajdani birodalmának a küszöbén, akkor magad is megérted a bükkerdő szavát. És megérted, hogy a Cuhán keresztül még lefelé is csak köhögve merész vasút lihegése elveszi még ma is az eszt a modern zsvány modern pandúrjainak is és szabadságról beszél még Makkos Vendelnek is, aki eltűnik a bozótban, vagy pedig, mint a hivatalos jelentés oly szépen mondja: „beleesik a százalékba”.

Az utolsó zsvány eltűnt, mert hiszen bizonyos, hogy amire ez a szó nyomdafestékké válik, akkorra Makkos Vendelt is összeszedetetik valahol vagy Kádárta környékén, vagy Csatár alatt a csendőrök - nem lehet ma már a Bakonyból tovább menekülni - de a romantikának az a kék virága, amiről Novalis beszél, most is ott virít a tetők oldalán, a hegyek lanka hajlásain, a friss fű halaványzöld tíborja között. Ezt nem vette el a csákány, amelyik beismerem, hogy nagyon bölcsen, diadalmaskodott a puskán, a romantika, a vadul szép gyönyörűség, amelynél lehet talán másutt impozánsabb a hegy, csalogatóbb a völgy, de amelyik elevenen beszél még ma is és a mindenség hangján magyarázza, hogy milyen nagy az Isten, az ott van még most is, a sinen vérző szívű Bakonynak a közepén is ott maradt.

Bizonyosan tudom, hogy az andalította el a Vendel őreinek a figyelmét is és az súgta a szabadságot magának a szökevénynek. Aki nem hiszi el, az nem látta még a Bakony csodavölgyét és aki azt nem látta, az nem tudja, talán csak sejti, hogy hogyan tud a Természet szabadságról beszélni.

A fekete sereg

Ha a legszélén akarnám elkezdni a dolgot, akkor alighanem botba keverednék, pedig nem a mi asszonyainkról akarnék beszélni, hanem csak a francia asszonyokról. És azt mondanám el, hogy mégis csak egy kicsit bomlott állapot, hogy - amint most már a Bethmann, meg a Grey beszéde után nyilvánvaló - egész Európát a legkomolyabban fenyegette a háború veszedelme azért, mert a francia hölgyek féltik a cipőjüket és mert nem szaladgálhatnak eleget a színházba, a Boisba és Longchamps hosszú mezejére, ha otthon gyerek sivít. Azt hinnéd, hogy csak a trójai faló idejében voltak olyan igazi szamarak az emberek, hogy az asszonyi dolgokból kezdődően viseltek háborút, de ha eltöprenkedünk egy kicsit a dolgok valóságán, azt kell látnunk, hogy a marokkói - és kétségtelenül csak ideig-óraig elmúlt - veszedelemnek az igazi kezdő oka Franciaország konzekvens és feltartóztathatatlan elnéptelenedése. Hogy Anglia és Németország hajszál híján hajba kapott (készakarva használok itt a szójátékot) Marokkó miatt, ennek, az igazi oka lehet részben a tenger hegemoniája miatt való féltékenykedés is, de alap szerint ez a dolog tulajdonképpen már nem az angol-német, hanem francia-német ügy. És akármilyen brit göggel beszélt is Grey, az kétségtelen, hogy a marokkói kérdés mögött is ott rejtőzködik a kiolthatatlan reváns-gondolat.

Nem azért az egy pár meglehetősen másodrendű Földközi-tengeri kikötő miatt, nem a szén-állomások miatt, nem is a természeti gazdagságai miatt volt Marokkó olyan kíváncsú egyszerre négy hatalmasságnak is, hogy csaknem háború lett, európai háború érte, hanem: az emberanyaga miatt.

Franciaország elnéptelenedik és a hadserege kezd harcra képtelenné válni. Matematikai pontossággal kiszámítható időn belül azzá is lesz. Nemcsak azért, mert a sorozás esztendőről-esztendőre kétségbeejtőbb eredménnyel jár, hanem azért is, mert a hajdan „nagy hadsereg” szelleme vált megbízhatatlanná, katonai nézőpontból tekintve, immorálissá. A francia katonának a legtöbbje körülbelül tudja az antimilitarista programot és többé nem a marsallbotot hordja a borjújában, hanem a Hervé katekizmusát. És ezt a francia hadvezetőség reszkető előrelátással tudja és minden áron segítséget keres. Így jött rá a fekete hadsereg enormisan kísérteties gondolatára. És így pusztította ki a nemzetközi vonatkozások frazeológiájából a „sárga veszedelem” fogalmát a felbukkanó „fekete veszedelem” gondolata. És a népessége miatt lett Marokkó olyan kíváncsú Franciaországnak és ezért akarta Németország még háború árán is megakadályozni az ősellenséget abban, hogy új toborzóterületet szerezhesen magának Afrikában.

A „fekete veszedelem”. Könnyű volt ezt a szót csak úgy hamarosan megcsinálni, pedig alighanem hazug, de mindenesetre felületes. Mert nem szabad elfelejteni, hogy a Stanley szállóigéje a „legsötétebb világrész”-ről szintén vagy félreértés, vagy pedig frázis, tehát, ha jóhiszeműen is, hazugság. Mert Afrika nem sötét világrész, hanem egyike a legtarkább világrészeknek. És csak a mi suvickos-skatulya szerint skatulyázó észjárásunk hiszi azt, hogy mindenki, aki fekete, egyúttal szerecsen is. Afrika néprajzi térképét egyetlen fekete színnel nézheti még az érdeklődőbb figyelem is. Pedig a valóság az, hogy még maga az etnográfia tudománya sincs teljesen tisztában Afrika népességével, tehát a szerecsen, vagy néger, vagy egyáltalán fekete fogalmával.

Három tudós állított fel valamelyes meghatározást Afrika népességéről. Müller Frigyes szerint Afrika lakossága öt nagy fajcsoportra oszlik: hottentótták, kafferek, néger, fellák és földközi-tengeri népek. Ezeket az utóbbiakat bevándoroltaknak tartja. Ugyancsak bevándoroltaknak gondolja őket Peschel is, aki azután Afrika ősbenszülötteit két nagy csoportra osztja fel. Az

egyik a hottentották és busmének, a másik a négerek, akiknek két válfaja van, délen a bántu, északon a szudáni. Velük szemben Hartmann az északafrikai népeket is benszülötteknek tartja és három nagy osztályt különböztet meg: a berberék, a bedzsák és a nigriciaiak, akik alatt a tulajdonképpen való négerket érti s akiket ő is szudáni meg bántu, vagy másképpen zulu-kaffer részekre oszt fel.

Ez már így magában véve is eléggé tarka kép, pedig éppen egyszerűsítésre törekszik. De ha tetszik valakinek az afrikai törzsek nevét is keresgélgni, hát abba nyugodtan belefájdulhat a feje. Csak kóstolónak: asanti, becsuán, csitonga, dualla, évé, fioti, galla, girjáma, hereró, kikuju, loló, mambve, ndonga, pokomó, ovambó, rongga, szagalla, szuahéli, taveta, ugandaj, zulu. Pedig itt csak az ábécé van hirtelenében végigpörgetve, de már valamelyes fogalmat ad arról a kietlen nagyságú és sokféle hullámú fekete tengerről, amely elborítja Afrika földjét. Ezeken eligazodni lehetetlen, de ez idő szerint felesleges is.

Mert hiszen például a zulu, bár angol alattvaló, vagy a hereró, bár a német nem tudta még most sem meghódítani, egyelőre nem eshetik számításba Afrikán kívül való hadviselésre. Az északi vidékek lakosságára lehet itt csak gondolni és ezek hármas nagy részre oszthatók: szemiták, akikhez tartoznak az arabok és abessziniaiak, meg apróbb törzsek, azután khámiták, akiknek a főtípusát adják a berberék, másképpen tuaregek és végül a szudáni négerek, meg részben a hottentották, akiknek azután megint százféle az apró - nem is olyan nagyon apró - törzsöke.

Természetes, hogy ez az irtózatosan tarka népfaj éppen Afrika homlokán úgy megvegyült, úgy egybekeveredett, mint a megörült festő palettáján az egymásba folyó színek. Marokkóban, Tuniszban, Tripolisban, de Egyiptomban is megkeveredtek Szem utódai Khám sötét ivadékaival és szinte ∞ -ig menő rasszkeveréket adnak. A francia asszonyok önesztétikája és önző kényelemszeretete utolsó konzekvenciájaképpen arról van szó, hogy esetleg ennek az áradatnak egy végzetes hulláma szakadjon rá Európára. A legjobb esetben az a félberber, félarab típus, amelyikről éppen most olvasható, hogy az elfogott olasz katonának kitolja a fél szemét, azután pedig valami afrikai formaérzéssel és rendszeretettel odaszegezi a homloka közepére. Nem tehetnek róla, ők így érzik az emberi test stílusát korrektnek. De a legrosszabb esetben azután lehetne beszélni a szudáni négerről is, a par excellence szerecsenről. Csak *lehetne*, mert a szudáni néger erkölcsrajza, sőt már maga a néprajza is erősen a pornográfia körével határos. Hiszen vagy tíz évvel ezelőtt lehetett látni Budapesten is egy szudáni néger csapatot előbb az Állatkertben, azután a Liget egyik mutogató-bódéjában. Aki közülök csak egy öl magas volt, azt a többi már törpének csúfolta, az impresszáriójukkal fordított viszonyban voltak, mint az írók a kiadókkal, mert az félt tőlük, nem ők attól, amikor pedig innen tovább mentek Berlinbe, ott a rendőrség éjszakai hajtóvadászatán volt kénytelen összefogdosni őket, mert kissé talán nagyon is beleavatták a németerkölsű berlini szépeket az afrikai szerelem misztériumaiba. Aki többet is akar róluk tudni, az ne sajnáljon elolvasni idevágó etnográfiai tudományos munkákat. Csaknem olyan érdekesek, mint a Krafft-Ebing könyve.

Már most, hogy egy nálunk járt másik idegenről is beszéljek, Poirét úr természetesen mindezzel nem törődne, őt csak a derékszlussz centiméterei érdeklik, nem pedig etnográfiai szélsőségek. Ámbár a háborúnak is volt egyszer köze a krinolinhoz. De szerencsére a Hervénél és Pioretnél is van okosabb valaki ezen a világon. Maga a bölcs természet. Nevezzük ezúttal úgy, hogy Déméter anyánk, a földanya. Az azt mondja erre a szörnyeteg tervre, hogy: „csitt”.

Amilyen kísérteties a fekete sereg gondolata, olyan képtelenség is. És éppen úgy csak mesében lehet, mint a Csaba vezér csonthadserege. Mert Omdurmán, Izandjoána és Algériának nem egy véráztatta foltja bizonyosság arról, hogy az afrikai micsoda rettenetes harcok - amíg otthon van. De Európában (fekete Anteuszok ezek) hasznavehetetlenek volnának. Ahogyan az

Egyenlítő táján még a leghidegebb, legkorrektebb porosz mágnás-katonatisztet is előveszi a rettenetes cholera tropaeica, a TROPENKOLBER, amely rákényszeríti arra, hogy a szerecsen halántékába beszárt puskavesszőt még meg is forgassa az áldozata agyának a velejében, úgy természeti bizonyosság az, hogy az afrikafosztotta fekete ide Európába csak a vadsága paraszát hozná, de nem fellángolásra, hanem kihunyásra. Két szélsőséges példa kiált itt is. Az egyik a pápai zuáv komikus figurája, a másiktól odaát Amerikában beszél leginkább Lynch bíró. A „déraciné” szerecsen csak úgy követi a Természet örök törvényét, mint az idétlenül átültetett növény: vagy komikus satnyaság lesz belőle, vagy pedig veszedelmes vadhajítás.

Franciaországban még ma is van egy okos ember. Igaz, hogy félig félreszorítottan: Delcassé. Ő látta be legelőször, hogy Németországgal elkerülhetetlen az újabb számolás, tehát sürgősen elintézendő, mert ha valahol igaz volt, itt igaz a periculum in mora közmondása. És mivel valószínű, hogy Franciaország még sem áll az egészében sem csupa Tartarinból, tehát valószínű, hogy valahol a felszín alatt is rejtőzködnek még eddig nem revelálódott Delcassék. Akik kristálytiszta látják, hogy a kétségbeesésnek micsoda tébolyodott cselekedete volna rászabadítani Európára azt a fekete áradatot, amelynek az első visszavetett hulláma - mert német iskolamesterek azt is visszavetnék - az egész francia hadsereget söpörné el.

Lueger

Haldoklik, vagy mire a kéziratból újságlap lesz, talán már meg is halt Lueger Károly, a tizenkilencedik századbeli Bécs és a huszadik századbeli Ausztria egyik legjelentősebb, legmarkánsabb egyénisége, a mindeztideig való bécsi polgármesterek legnagyobbja, aki állásának olyan súlyt és fontosságot tudott adni pusztán a saját értékével, amilyen súlya és jelentősége egész az ő felléptéig csak a londoni lordmayoroknak volt.

Temetni könnyebb, mint dícsérni és Luegert Magyarországon dícsérni hálátlan feladat. De már a közelgő sírnál is visszásnak érzik a vitatkozó hang és nemcsak a halott, hanem már a haldokló is a történelemé. És Lueger haldoklik. Bármit mondjanak is az orvosi jelentések, akármilyen óvatos legyen is a formulázásuk, a diabétesz, a vesebaj, az ellenállásra többé nem képes vér lassú elbomlása, a félig való megvakultság gyötrelmes kínja, - „Banditenstreiche des Todes”, mondaná Grabbe - ott sziszegnek a levegőben az ágya körül és nincsen lancetta többé, amely ki tudja védeni e csapásokat. A polgármesteri aranylánc másra marad és bizonyára nagy ideig nem akad olyan erős váll a viselésére, mint amilyen a Luegeré volt.

Talán senkinek az élete folyása és egyénisége mostanában nem igazolja annyira az emberi karakterrel való új elméletet, mint Lueger Károly. Kimutathatóan komplex és folyton újuló fázisokon átmenő lélek volt és mégis egészen egységes, imponáló individualitás. Tudott hidegen okos, számítóan józan lenni, de emellett megvolt benne az autoszugesztiónak is az a képessége, amely a népszónok legfőbb kelléke, mert a hangjával és az eleven mondataival gyűjtani, hitet kelteni csak az tud, aki a kimondás pillanatában legalább maga is hisz önmagának és a saját hangja hevében maga is lángra lobbanik. Még a tollnak hideg és fontolva haladó hegye is óriási messziségekre viszi néha a gondolatot a szándéktól. Az elevenen folyó, égető, tömegkikövetelte szó, amely nem ad időt sem tökéletes mondatalkotásra, sem eleganciára az ötletek megformálásában, sem a fordulatok helyes vagy helytelen voltának megbírálására, még ijesztőbb távolságokra tévesztheti el éppen a sokgondolatú embert a céljától. Ezért a leghasznavehetőbb, legmegbízhatóbb és legkészségesebb szónokok azok, akiknek kevés a gondolatuk, ezekhez tehát makacsul kénytelenek ragaszkodni és semmiféle - nem rossz értelemben vett - felöltő mellékgondolat el nem téríti őket a kitűzött szándékuktól.

Luegernek azonban nagyon sokféle gondolata és temérdek ötlete volt. A villogó paradoxonoktól elkezdve le egészen a legvulgivagább szójátékokig. És mint népszónok tudta használni mindezt a fegyverét, tudott amellett megmámorosodni a saját hangjától és mégis el tudta érni azt a célt, amit előbb hideg elmével kitűzött magának. Tessék csak elmondani egy lakodalmi pohárköszöntőt és majd meg tetszik látni, hogy milyen nehéz azt mondani el, amit az ember akart.

A Lueger karakterének a másik érdekes ellentétvegyültsége éppen az élete punctum saliens-én, a polgársághoz való viszonyában nyilvánult meg. A bécsi polgárok imádott bálványa, a Bürgermeister példaképe maga, a lelke szerint egyaránt nem volt polgár. Éppen a közép-szerűség, a kicsinyesség, a félénk fontolgatás hiányzott ebből az emberből. Ellenben volt benne sok, nem ellenszenves kalandorösztön és sok - nem szeretem ugyan ezt a szót használni, mert nagyon lejáratják - bohémság. Tehát éppen ellentétei a polgári sajátosságoknak. És mégis, vagy talán éppen ezért, a bécsi polgárok királyává lett.

Kétségtelen, hogy nagyon erős meggyőződése voltak. De ezek közé az erős meggyőződéseik közé nem tartozott sem az antiszemitizmus, sem a magyargyűlölet. Meg volt győződve a németiség jövőre való hivatottságáról és szükségképpen elkövetkező európai hegemoniájáról,

de éppen azért, mert ez a meggyőződése szent volt, ingadozott a megvalósítás módjainak a fontolgatásában. Fiatal korában hajlandó lett volna forradalomra a Habsburgok ellen, nem a népszabadság nevében, amit sohasem vallott, mert mindig csak polgári szabadságot hirdetett és azt gondolom, abban sem hitt igazán, hanem a németiség teljes cselekvésszabadsága érdekében. Azután megingott kissé az alldeutschok felé, bizonytalan - pedig a maga látása szerint egészen biztos célú - magatartása miatt annyira „verdächtig”-gé tette magát, hogy amikor polgármesterré választották, a császár nem is akarta megerősíteni. Végül a Habsburgok trónjában ismerte fel az ausztriai németiség legbiztosabb támasztékát és ekkor egyszerre konzervatívvá vált. De akkor sem tagadta meg komplex-jellemének egyik főalapvonását, azt a bizonyos frankfurti mellékízű és németesen doktrinérkedő liberálisizmusát, amelyik akar bizonyos szabadságot, de csak addig, ameddig és akar népjólétet, de csak okosan, kanállal mérve ki. A keresztényszocialista párt, ez a demokratiko-konzervatív és liberalisztiko-reakcionárius valami, ez a par excellence polgáremberre szabott ruha ezért teljesen az ő alkotása. Pedig, mint mondtam, ő maga egyáltalán nem volt polgár, de hiszen Mirabeau sem volt forradalmár, Macchiavelli ellenben, a Principe szerzője egyenesen forradalmi lélek volt. Lehet elgondolkozni azon, hogy Lueger, amikor úgy néha számot vetett önmagával, - pedig minden nagy temperamentuma mellett is kétségtelenül jól tudta bírálni saját magát és adminisztrálni a lelkületét - melyikhez érezte közelebb magát.

Ezzel azonban még csak azt sem akarom mondani, hogy az általános emberi lélekrokonságnál valami közelebbi belső rokonság is lett volna benne akár Mirabeauhoz, akár Macchiavellihez. Azt hiszem, hogy - és most nem temetem, hanem dicsérem - senkihez máshoz nem hasonlított, csak önmagához. És az úgynevezett lelkes párthívein titokban senki sem mosolygott akkorákat, mint ő maga.

Csak mosolygott rajtuk, meg nem vetette őket, mert egyáltalán nem vetett meg semmiféle eszközt. Mivel a régi rend bomlását és a polgári továbbgazdagodás egyik főakadályát a zsidóságból látta, tehát elmésen nagyot általánosítva kiadta az antiszemitizmus jelszavát. Mivel a németiség hegemoniájának a legnagyobb akadályául a magyarságot ismerte fel, tehát elrendelte a magyarfalást és mivel nagylendületű, izzótemperamentumú volt a lelke, tehát kiszaladt a száján az „einmarschieren” is. Szinte látom, hogy otthon hogy mosolygott maga is ezeken a szükségképpen megszületett jelszavakon.

Mert hogy nagyon okos ember volt, annak döntő bizonyítéka az, hogy nagyon jószívű ember volt. Megint nem zártszívű és csukott erszényű polgár, hanem felsőbbrendűen jó, pazar lélek, aki a tanácsával, a segítségével, a munkájával - és óriási volt a munkabírása is - mindig készen rendelkezésére állt a legkisebbnek is, aki hozzá folyamodott. És megtörte Bécsben az addig uralkodott apró, haszonleső klikkeket. Nem az ő hibája, hanem az életének a tragikuma, hogy körülötte is klikk alakult ki.

Sajátságos ellentétei az életnek! A könnyelműségig megindulásra kész lelkű, szeretet-ember volt és mégis a gyűlölködés apostolának látszott, szabadság-ösztönök rejlettek benne és mégis a reakció exponensévé vált, nem mindennapi szónok volt és mégis tudott jéghideg biztossággal is gondolkodni, kegyeltje volt a népnek, de az udvarnak is, távol állt tőle minden bürokratikus gondolkodás és mégis első hivatalnoka tudott lenni a reábízott népnek, daliásan szép ember volt és mégsem rakétasiker volt az a siker, amit elért. És senki úgy jellemezni nem tudná őt, mint saját maga jellemezte magát:

- Én még a halálom előtt öt perccel is szivarozni fogok.

Igen. A halál komolysága és a szivarfüst vidámsága között folyik le az a nyomorult kis öt perc, aminek emberi élet a neve. És aki ezt az égő seb fájdalma, a narkózisra következő undor émelyedése, az akadozó szív Westinghouse-hangja közepett is felismeri, az nem volt nem rendkívüli ember.

Az ellenfél zászlaja is meghajlik az előtt a közelgő koporsó előtt, amely embert, egészen embert vár az örök békéltetőnek, a földnek a nyugalmába.

Cronje alkonya

Kinai kertészmasterkedés babramunkája, hogy apró cserépben termel gyümölcsfát. Igazi gyümölcsfát, csak hogy miniatűr arányokban. Tollszár-magasságú cseresznyefát, pohárnyi koronájú narancsfát. A kis fa maga semmire sem való, árnyékában legfeljebb a légy ha meghúzódhatik, gyümölcse csak gyermekpuskába jó, de azért mint játék, kedves dolog. Ámbár valószínűleg kegyetlen is, mert hogy az a kis törpén maradt óriás alighanem érzi a maga torz mivoltát s megszenved vele.

Az öreg Természetnek, akármily vén is, néha szintén játékra jön kedve. Csinál ő is törpe óriásokat, apró cserépbe rak televénybe illő csemetét. Kis nemzetnek ad nagy embert.

Kegyetlen játék, mert nincs irtózatossabb vergődés, mint amellyel az érvényesülni nem tudó tehetség torznak maradt sasszárnya veri a ketrece vasrácsát s nincs keserűbb eledel, mint az a gondolat, amelyet le kell nyelnünk, mert tette nem válthatjuk.

Cronjét megverte a sorsa azzal, hogy nagy embernek szánta s kis nemzet fiává tette. Mi lehetett belőle más? Szabadsághőssé lett. A szabadsághős az apró nép nagy emberének a leggyakoribb jelentkező formája, szinte típusa s egészen elfogulatlanul tekintve, meglehetősen kellemetlen embertípus.

A kis nép életének a szíveverése a szabadságáért való folytonos küzdelem. A nagyobb szomszéd expanzív erejével szemben kénytelen az erejét folyton kifelé feszíteni meg, extenzíve dolgozik, intenzív államéletre csak rendkívül szerencsés körülmények közt van módja és ideje. Ezért nem szülhet nagy politikust, akinek feladata a meglévőnek a kiépítése és nem szülhet nagy katonát, akinek a missziója a hozzászerzés, hanem szüli a kettő hibridumát, az itt is, ott is résenállót, a politikus katonát: a szabadsághőst.

A hibridum azonban éppen azért hibridum, mert nemcsak a két törzsfajnak a fő jellemzői vannak meg benne, hanem mellékvonások, új árnyalatok is. Ez az új szín pedig a szabadsághősben csaknem kivétel nélkül szokásosan a kalandor-mellékiz. Minden szabadsághős többé-kevésbé aventurier, szükségszerűen laza az erkölcsében s nem nagyon válogatós az eszközeiben. Hiszen tudjuk, hogy az elmúlt század derekán, a nagy szabadságharcok idejében voltak foglalkozásszerű szabadságharcosok is, akik hol a lengyel, hol a magyar, hol a görög szabadságért harcoltak, de azért alkalomadtán rendelkezésére álltak olyan harcos félnek is, amely éppen valamely szabadságot nyomott el. A reneszánsz condottiere-inek a modernebb kiadásai ezek; amint azok hol a pápa, hol Borgia Cesare, hol meg az Orsiniak és Colonnák seregébe vitték a csapataikat, úgy emezek mindig odaszegődtek, - nem mondom, hogy tudatosan, de legalább is ösztönszerűen - ahol nagyobb szükség volt a jó katonára.

Ez a magyarázata annak is, hogy a szabadságharcos, ha éltető eleméből, a verekedésből szárazra jut, leginkább csak azokat az oldalait mutogatja a karakterének, amelyek - éppen csak a verekedésben jók. Ma már lehiggadt történelmi igazság, hogy a negyvennyolcadiki magyar szabadságharc egyike volt a legbecsületesebb, legtisztább tengelyeken mozgó küzdelmeknek; a mellékérdek vajmi kevés volt, a főérdek pedig ideálisan nemes. És mégis, a mi szabadságharcosaink közül is nem egy a küzdelem befejezése után éppen csak hogy meg bírta tartani az egyensúlyt annak az ároknak a szélén, amely elválasztja a polgári országot a züllés sarától. Hiába! A verekedés immoralitása gyökeret ver a szabadságharcos szívében, ha a fennálló politikai rend ellen való küzdelmében szárnya szegik, háborúságba jut a fennálló társadalmi renddel. Vakard meg a szabadságharcost s megjelenik a rastaquouére.

Ezeknek a vonásoknak azonban egyike sincs meg Cronjében, a paardebergi oroszánban, aki most elmegy St. Louisba, a világkiállításra, hogy ott a cirkuszban produkálja magát. Nem tekintve azt az egyetlen egy körülményt, hogy déraciné volt, nem törzsbúr, hanem francia kivándorolt család ivadéka, vagyis terhelt ember, aki talán beleörökölte magába őseiből a nyughatatlanságot, a kalandra való vágyakozást: ezt az embert semmi, de semmi más nem utalta rá arra, hogy a búr szabadság harcosává legyen, mint az, hogy kis nemzet nagy fiának született. A torzhelyzet átka.

De ez az átok aztán végig is üldözte, úgy ahogy átok csak üldözni tud valakit. Ahogy nem lehetett az apró búr nép között mássá csak szabadságharcossá, úgy megtörtént vele, a kis nemzet nagy fiának a másik szerencsétlensége is: amikor elesett, nem volt, aki felemelje. Mert nagy nép soha, de kis nép mindig cserben hagyja elesettjét. Jameson doktor, az igazi, vérbeli kalandor Angliától kényelmes, fényűző életet kapott, Cronje, az igazán nagyszabású, koplal.

S hogy ne legyen kénytelen tovább koplalni a hetven esztendő gyomrával, elmegy St. Louisba - dolgozni. Ha törülmetszett „szabadságharcos” lett volna, talán összeszedi a Randon, ami arany és gyémánt a kezébe jut s elmegy vele Hollandiába imádkozni, vagy pedig szegényen jön, de becsületesen és jólétben él meg a gazdag európai testvér péterfilléreiből; avagy hamarosan beáll angolbarátnak s lesz belőle pacifikáló kormánybiztos. De az ő becsületes, nagy lelkétől távol állt minden kalandorkodás, neki a szabadságharc sem volt kaland, hanem becsületes munka - nem kaphatott mást, mert nem volt más.

S most is elmegy újra dolgozni. És mentegeti érte magát egy olyan levélben, amelynek a becsületességére kicsordul az ember szeméből a könny...

Amikor a nap lemenőben van s egészen haránt fordul bele a föld gözkörébe, egyszerre elveszti sziporkázó megnézhetetlenségét, lefoszlik róla a gyémánt-köntös, vérvörös, erősen körülhatárolt karikává válik, de: nagyobb lesz.

Ime, a leáldozó aggastyánról is most, hogy panissá teszi a circensest, lefoszlik a szabadságharcos sziporkázó dicsfénye; a paardebergi oroszán sugársörénye eltűnik. De az ember nagyobbá lett.

Nebogatov Samu

Samu, vagy ellenkartelli tájszólás szerint Soma, körülbelül gyűjtőneve ma a budapesti újságíróvilágban azoknak a névtelen fiuknak, akik a legnagyobb publicitás számára dolgoznak, - és mennyit dolgoznak! - mindent hírül adnak a publikumnak, csak a saját maguk mivoltát nem, mindenről értesítik az olvasót, csak arról nem, hogy ők is vannak a világon és az utolsó, tépéssé foszlott kis idegszálukkal is kábító szenzációnak érznek meg hétköznapi eseményeket csupán csak azért, hogy az első nagy átérzésnek nyomtatásban úgy is elhalványuló élatjából valami frissességet, valami idegizgalmat bele tudjanak vinni abba az emberbe is, aki ólmon, papíron és a pusztuló agyvelő láthatatlan rothadásán keresztülment újságlapon olvassa mérsékelt unalommal a reggeli kávé mellé az előző nap eseményeit.

Samu, az ellenjargon Somája a névtelen újságíró. Aki nem tárcát ír és nem vezércikkeket ír és akire a szerkesztői üzenetekben a kutya sem kíváncsi. Mert nem tárcát ír és nem vezércikket, sőt rovatbeli elmebajosságokat sem, hanem csak újságot. Azt az „új”-ságot, ami az újságot valóban *új*-sággá teszi. Szóval riportot, akár politikait, akár társadalmi, akár rendőrségit. Soma, vagy Samu az az újságíró, akinek örök munka, örök lehetetlenség a sorsa és aki el van ütve már a priori az írónak attól az egyetlen jutalmától, amiért érdemes e világon tollat venni a kézbe: az olvasó elismerésétől. A Samu, az újságírás e közlegénye mindig csak mint egyenruha jelentkezik, még pedig mint a legszürkébb egyenruha, a szürke ólom nyomta fekete betű. És azt úgy-e tudjátok, hogy a közlegénynek nincsen arca? Minden baka egyforma, én nem tudom egyiket sem megkülönböztetni a másiktól és hogy van közöttük mégis néminemű különbség, azt csak a másik pária tudja, a szolgáló. Az újságíró emellett még eleven és két lábon járó kikacagása a magyar grammatikának is. Összetett főnév, amely fejtetőre állítja a nyelv logikáját. A kertajtó nem kert, hanem ajtó, az újságíró ellenben nem író, hanem maga az újság. - E természetrajzi elmélkedések után térjünk át a tárgyra.

Nebogatov, a volt orosz admirális, a csuzimai ellenhős hazatért most japáni fogságából Oroszországba és miután a cár nem lövette fejbe, hanem csak elcsapta a tengerészeti kötelékéből, tehát kijelentette egy intervjúban, hogy újságíróvá lesz.

Valóban, ez jobb vicc, mint maga az öreg Blowitz volt. Elcsapnak valakit, mert nem ért ahhoz a foglalkozásához, amivel a kenyerét keresi, sőt mert a nemértése mellé még kedvetlen és hűtlen is a kötelességéhez. Elcsapják, kenyér nélkül marad, mi lesz tehát belőle? Újságíró. Hiszen az újságírás minden pályatévészett egzisztenciának a melegezőhelye és vagyoni felvirradása. Aki a maga foglalkozásában hullónek - oly rokon ez a szó a hülyével, - bizonyult, az eljön közénk, reptiliák közé.

Nebogatovot megmérlegelte a Sárga-tengeren Tógó és könnyűnek találta. Hitványnak és silánynak arra, hogy a gondjára bízott négy vagy öt hajóval bánni tudjon és hogy tudja az értéke szerint becsülni annak a másfél- vagy kétezer embernek az életét, akikért felelős volt. Vagy az életükért, vagy a haláluk nem dicstelen voltaért. Hitványnak, lelkiismeretlennek és munkakerülőnek találtatott. És elcsapatván elmegy kenyeret keresni oda, ahol mindenki gazember, aki nem folytonos résenállással, sem nappalt, sem éjszakát nem ismerő lelkiismeretességgel, hivatalos órához és sablonhoz, blankettához nem kötött munkássággal szolgál rá arra, hogy havonként legalább kétszáz forintot megkeressen és hogy kiérdemelje magának a - Samu nevet. Az anonimitásnak ezt a kollektivumát.

Hát hiszen igaz, hogy egy újság sokféle fából van faragva és az is igaz, hogy az „újságíró” többféle, mint a pattanás. Sőt ha tovább megyünk és komolyan gondolkozóba esünk a dolgon,

csakhamar azt látjuk, hogy például Magyarországon egészen jól áll az újságírás dolga. Nem is olyan nagy vakmerőség kimondani, hogy Magyarországon ma mindenki újságíró, talán az egy Gárdonyi Géza kivételével. Mert valóban csak Gárdonyi Géza az, aki nem tartozik egy „lap kötelékébe” sem. Mi többiek, az egész haza és az egész nemzet újságírók vagyunk.

Újságíró nálunk a publicista, de újságíró a belletrista is. Mert sem essayk kiadásából, sem pedig regénynek, vagy novellának könyvben való lenyomtatásából megélni nem lehet. De újságíró az is, aki nem tollal, hanem ostyával és ollóval dolgozik, raggatván éjszakákon keresztül a külföldi táviratokat, újságíró a kávéházi elménc is, aki kitaposott elmélkedéseket naponta még egyszer szélesebbre tipor, újságíró az a szerencsétlen humorista is, aki a vére verejtékével izzad ki naponta vagy krokít, vagy pedig olyan ötletes pletykákat, amik ma már ebben a pletykátlan világban egyáltalán nincsenek, vagy pedig, ha vannak, nem kötődnek az újságok orrára. Újságíró a kevés ügyű, vagy egy-ügyű, vagy ügyefogyott, avagy ügyetlen ügyvéd is, aki az irodája miatt ráér arra, hogy a napilapok törvényszéki rovatában fujja fel reklámmá a tyúkperét, újságíró a doktor, akinek a tudománya éppen csak arra elég, hogy az u. n. „tudományrovat”-ot vezesse és az Innen-onnanok közt meg a szerkesztői üzenetekben adjon hajmeresztő tanácsokat a hajhullás ellen, kezdván ígét így: „Kenje be a hajazatos fejbőrt, stb.” Újságíró a bankfiú is, aki mohó étvággyal emészti fel azokat a szabadjegyeket, amelyek már igazán az ördögnek sem kellenek, újságíró a magánhivatalnok, mert belekönyörgi a rokonai eljegyzési hírét a lapokba, újságíró az egyetemi polgártárs is, mert behozza a bálókából a jelenvoltak névsorát.

Akinek épkézláb a stílusa, az már ex offo újságíró, mert hivatalban, híjján a stilus kurialisnak nem tudják használni, de akinek teljesen megemészthetetlen a stílusa, az szintén újságíró, mert a szerkesztőségben megteszik neki a szívességet, amit a hivatalban nem: a szerkesztő kijavítja neki a kezeírását. És végül újságíró az az ökör is, aki Blaháné nevét ch-val írja. Újságíró, mert ha a megpukkadásig írja is a céháit, a szedő mindig csak szimpla h-val fogja szedni a Blaháné nevét.

Szóval újságíró mindenki és mentül tovább haladok elmélkedésem fűzésében, annál jobban látom, hogy tárgyamtévesztette vagyok a Nebogatov leszólása dolgában. Nebogatovnak igaza van, ő is újságíró. A tévedése mindössze csak annyi, hogy ezt a mivoltát nem kellett volna annyi osztentációval, olyan eltökélésszerűen bízni rá a nagy harangra. Mert vagy egészen természetes, hogy újságíró és akkor még a kutya is megugatja, vagy pedig teljesen természetellenes elhatározás tőle, hogy újságíróvá lesz és akkor sohasem lesz belőle - Samu.

Mert a fentebb, sokszoros rubrikában agyontisztelt újságírókon túl azután itt vagyunk mi is, a szegény kis Samu-gyerekek, akiket az ördögön kívül csak az ellenkartell ismer és Somának csúfol. Akiket nem a névkolportálás, nem a közgazdasági haszon, nem a szabadjegy élvezése, nem a havi kétszáz forintos éhenhalás és nem a kollektív névtelenség dicsősége visz rá az újságírásra. Hanem valami lombrosoi módon perverzus, epileptikus éhezése a szenzáció friss sütetének, valami ellenállhatatlan „Lust zum Fabulieren”, szakadatlan idegrezgés, vágya a tanulásnak és a megtudásunk azonnal való továbbadásának - aminél nagyobb gyönyörűség nincs, - és főképpen és mindent agyonnyomóan imádása annak az isteni képű fekete ördögnek, aminek éjszaka a neve. Annak a villámmal, gázzal kendőzött képű, auerharisnyában járó bestiának, akibe beleszeretve elfeledjük mindnyáján a mindnyájunk törvényes hitvesét, a nyugodt, becsületes, de szürke és nyárspolgári nappalt.

...Nem tudom, hogy melyik irányban akar nekilódulni Nebogatov ennek az újságírásnak. Nem tudom, hogy a nagy kaleidoszkóp melyik üvegcserepébe akar belebotlani. De azt tudom, hogy ha igazán és becsületesen bebotlik a mi szívárványos üvegcserepeink közé, akkor megvérzi a lábát. És szerencséről beszélhet, ha csak a lábát.

Sötét, szomorú, elgyötört és beteg sereg jár egy szomorú kálváriát, amelynek első stációja a *borgisz*, második a *garmond*, feszülete pedig, az önkéntes feláldozottság dicsősége a *cicero*. Ebből a csoportból világosság, jókedv, rugalmasság és egészség árad ki, hogy megváltsa a rabvilágot. Ez a csapat a Samuk serege. A folytonosan diadalmaskodó agyonverték serege. A Gáspár apó rongyosai, akik mindig elsőek ott, ahol győzni kell.

Ezek közé akar jönni Nebogatov? A csuzimai? Samunak?

Áchim András

Paraszt? Dehogyan is volt paraszttá Áchim András. Lehet, hogy a születése szerint parasztnak számítható, de sem a pályafutása, sem a pszichéje nem paraszti. Mert a paraszti, hogy variáljam a népszót, az bizony egészen más. És hogy az érzelmekre hajló olvasót, a hőslátásra preparált lelket most mindjárt rákényszerítsem arra, hogy akár ne is olvassa tovább ezeket a sorokat: a paraszti sokkal különb és emberebb ember, mint amilyen volt Áchim András. Tessék csak bátran kegyeletlenségnek gondolni, hogy akad szó, amelyik még be nem gyepesedett sír mellett is meg meri mondani a véleményét, a mindenféle tendenciától szépítetlen véleményét, azért én mégis csak megírom azt, akit látok Áchim Andrásban: egyik nagyon nem szimpatikus, de amellett mégis veszedelmes prototípusát a kisvárosi, vagy falusi strébernek.

Lehet, hogy a paraszti, akár ízlés folytán, akár osztálygögből, akár gazdasági okból nem szimpatikus más rendbeliek előtt. De bizony éppen abban, aki a paraszti ismeri, - tehát feltétlenül meg is becsüli - nem az Áchim András paraszttá stilizált egyénisége, nem az ő „parasztkirály”, vagy „parasztvezér”, vagy mit tudom én miféle epiteton ornans-ai keltik fel ellene a, szelíden szólva, bosszús érzést, hanem teljesen ellenkezően az, hogy a békéscsabai merénylet áldozata sem az életében, sem pedig a halálában soha nem mutatta azokat a karaktervonásokat, azokat az individuális, vagy pedig típus szerint való lelki különállóságokat, amikből a „paraszti” fogalma volna kidefiniálható.

Szabad és lehet - hiszen a politika már azért is undorító mesterség, mert benne mindnyájan vogelfrei vagyunk - Áchim Andrást paraszthősnek, népvezérnek, naív szabadságelőharcosnak állítani be. Lehet beszélni Dózsa Györgyről, alkalmasan kínálkozik a Teli Vilmos hasonlata is, de bizony Isten igaz, hogy ebből a parasztláttatásból nagyon könnyű kihámozni tüstént és csak egy kis emberi becsülettel a tendenciát. Mert el nem tudom hinni, hogy Áchimnak a nagyon ritkára szőtt szövedékű és meglehetősen vastag szálakból összerakott karakterén éppen csak azok ne láttak volna keresztül egészen, akik hivatásból mondják magukat népmegértőknek és parasztpsziché-látóknak. Különös dolog volna, ha a szociológiának éppen a karakterek studiumára vonatkozó része volna ma még olyan fejletlen és annyira naív, hogy valóban önmagával is el tudja hitetni, hogy Áchim András paraszthős volt, a szegények és elnyomottak harcosa. Újra kell mondanom: sem az élete, sem pedig a halála nem erről tesz bizonyosságot.

Még az az eltagadhatatlan és egyáltalán nem lebecsülni való furfang sem parasztfurfang, amivel Áchim megcsinálta a karrierjét. Nem az elvesztett fegyverű nyomoréknak a küzdelme volt az övé, elnyomottság és gyengeségérzés okozta jogos önvédelmi cselekedet a tehetősök és fegyveresek ellen, hanem az egészen egyéni célokat követő strébernek a könyöktaszigálódása arra a célra, hogy *ő maga* érvényesüljön. Természetesen a legkényelmesebb és legkitiprottabb úton, a népboldogítás útján.

Hogy mennyire nem boldogult az a nép, amelyiknek a boldogítására beszélt a jelszavait, hogy mennyire igazán *nem* hittek benne, hogy mennyire csak a társainak, a tömegnek az inerciáját használta fel pusztán a maga céljaira, arról nem én beszélek, hanem minden szónál hangosabban beszél az a csend, ami a sírjába kísért. Nem az az egypár csendő, nem az a két század baka tartotta vissza a csabai parasztokat a - legalább is - tüntetéstől, amelyiket odarendeltek, hanem az a lélegzetfeszítésszerűség, amely ezúttal lélegzetszegettségnek nyilvánult meg az immár szuggesztív cselekvésre képtelen demagóg utolsó, de most már hatástalan pózán, a temetésén.

Mert a halott csúnya ember és sem beszélni, sem pedig írni nem tud, tehát elvesztette azt a két - eszerint tehát nyilván alsórendű - kvalitását, amivel az életében hatott. Nem kell és nem is

tanácsos a parasztot, vagy a népvezért emlegetni a fogalommá erőszakolandó Áchim immár befejezett története kapcsán, mert csak a legkellemetlenebb összehasonlításokra nyílik út vele.

Szívesen és készséggel elfogadom Áchim Andrásról azt a jellemzést, hogy van értéke is, mert - demagóg volt. Csak látszik paradoxonnak ez a mondás, mert a jóra való megismerés még a demagógnak is elismeri az átlagon felül való képességeket, az olyan kvalitásokat, amik följe emelik a tömegnek. De csak a tömegnek, amelynek a hipnotizálása mulhatatlan kelléke és az eszközei multán, amikor a felfűjt hólyag elpukkanik, - marad mi volt, a puszta lég.

Egyetlen egy csabai paraszt nem lett gazdagabb, vagy kultiváltabb ember attól, amit Áchim András élete munkájának lehetne mondani. Két eszköze volt a hatáskeltésre, klasszikusan régi eszközei a demagógiának - a külső megjelenésének a szépsége és a letagadhatatlan szónokló-ereje. Az egyiknek, nagy a gyanum, hogy teljesen tudatában volt maga Áchim is, mert különben Pestre jutván nem az lett volna az első dolga, hogy Neuländernél csináltasson magának parasztra *stilizált* ruhát, de viszont manikűröztesse a parasztmunkát *már szégyenlő* tenyere kéréget. A másik tehetségével, a szóbírással azonban aligha volt tisztában Áchim András. Itt, ebben az egy pontban hiszek a naivitásában, hiszek abban, hogy ő is hitt magában. Mert ha csak egy kicsit is tapasztalatibb fogalma lett volna arról, hogy micsoda ég és föld különbség az: élő szóval szerkeszteni meg egy mondatot, vagy pedig holt betűvel szerkeszteni eleve ugyanazt a mondatot, akkor, ha jóhiszemű, vagy *nem tudott* volna kitűnő népszónok lenni, vagy pedig eleve készen kellett lennie arra a veszedelemre, amit az irott stílusa mint valami nyomdafestéktől feketefátyolos Ananké idézett rá a fejére. Olvastam azt a levelét, amit három esztendővel ezelőtt írt egy magyar költőnek - nyilván szintén és a szövegből is kitetszően pózoló szándékkal - és érdemes olvasnivaló, mert szinte klasszikus irott bizonyítéka annak, hogy az eleven szóból tintába alázuhanó szónok (a Baudelaire albatroszának ez a karrikatúrája) milyen gyámoltalanná válik, amint elveszti a szárnyait: az öblös hangot, a csillogó szemet, a széles gesztusokat, a gondolatpótló hangmodulációkat és kézlegyintéseket.

Mert ami az eleven ajkon pátoz, vagy talán csak jóhiszemű frázis, az azután, amint írásra fordul, vagy bombasztá dagad, vagy pedig pocskolódássá silányul alá. És azt hiszem, hogy itt érne el az őszinte lélekkutatás a leghamarabb az Áchim András karakterének az igazi felismeréséhez és a történetének a valóságos megállapításához. Itt bukkanik elő a vezérábrándból a kisvárosi stréber. Aki nem törődik a más bajával csak addig, amíg a maga hasznára fordíthatja, aki felismeri, hogy a vidéki érvényesülésnek egyik legkitűnőbb formája az, hogy az ember tűzoltóparancsnokká, vagy pedig lapszerkesztővé lesz. Az elsőhöz nem feltétlenül szükséges az, hogy a hidrofórok és mentőponyvák mineműségével is tisztában legyen az ember, - parancsnok sohasem veszik a tűzbe, - a másikhoz pedig az a szükséges, hogy az ember körmön tudja fenni a mondatait. Itt még csak a kezdés dicsősége sem az Áchim Andráse, mert nincs vidéki ember, akinek bús tapasztalata ne volna arról, hogy félművelt exisztenciák, semper audaxok hogyan képesek valósággal terrorizálni egy-egy vidéki kisebb, sőt nagyobb városban is az egész publikumot. Még csak a stílus kitalálásának a kezdése sem az ő dicsősége volt, mert még azt is készen szállította neki Bokányi Dezső és Garami Ernő.

Dehogy volt paraszt Áchim András! A paraszt az más és Arizónában vagy nincsen paraszt, vagy pedig paraszt mindenki és akkor mint disztinkció önként megszűnik a „paraszt” fogalma. Ezt azután most már megint nem én mondom, hanem az a nagyon ügyetlen és szintén Arizónába való pisztolygolyó, amelyik vastag pontot tett az Áchim vastag stílusgyakorlatainak a végére. Ez a pont több volt, mint ostobaság, mert bűn is volt, de mondjanak akár hullafosztogatónak, vagy sírdulónak, én mégis leírom: ez volt az Áchim András egyetlen olyan vége, ami befejezhette az élete stílusát.

Uj kísértet

„Sok nagyszerű van a földön, köztük az ember legnagyobb” - énekli az emberi dicsőség himnuszát a görög tragédiaíró. Pedig amikor az ő dala zengett még, az ember valóban csak törpe, vagy talán inkább gyermek volt a mai emberhez mérve hozzá. A déli szél alatt merészen előretörő hajóst látja az antik költő, az emberi nagyság, tudás és bátorság szimbolumául, mert hiszen a klasszikus világban valóban alig lehetett volna elgondolni merészebb, nagyobb, dicsőséggel teljesebb vállalkozást, mint a megküzdést a háborgó, ismeretlen, titokzatos tenger hullámaival.

De a klasszikus ókor primitivitása vajjon hova differenciálódott mára már szanaszét? A jámbor hellén parti hajóst ma, a Dreadnoughtok korában hogyan nézzük le kicsinyre és mennyire tudjuk máma már, hogy az egész trójai háború csupán csak kisebbszabású korcsmai verekedés számába mehet például a spionskopi ütközet borzalmai mellett, nem is beszélve például a mukdeni, vagy liójáangi emberpusztulás vértengeréről. De azt is tudjuk, hogy Arisztotelész ma már legfeljebb filozófiai professzor lehetne valahol Tübingában vagy Schulpfortában és legfeljebb dékánuságig vihetné fel a dicsőségét. Stentornál nagyobbbat ordít ma már az udvarodon minden nap a grammofon, a podasz ókusz Achillest kikacagja a legkisebb eccspis automobil is és minden Hippokratesznél jobban köppölyöz a budai javasasszony.

„Sok nagyszerű van a földön” énekelte a költő, de vajjon minő húrokat kellett volna ráajzani a lantjára, ha Blériot vagy Chavez dicsőségét, ha Jenner, Semmelweis, avagy Pasteur nagyságát, Röntgen, Curiék, Mecsnikov, Marconi, avagy Tesla találmányát kellett volna megénekelnie? „Sok nagyszerű van a földön, köztük az ember a legnagyobb” - ma lehetünk csak igazán eltelve az ember dicsőségének e himnuszával.

Hogyne. Hiszen immár a betegségek is mindjobban diadalmaskodunk. A szérumterápia mellett új, eddig szinte elképzelhetetlen lehetőségei is támadtak a gyógyulásnak. A tüdővész, hosszú évszázadokon át átka az emberiségnek, kezd megtörni a hatalmában, mert megtaláltuk az egészen biztos gyógyszerét, a levegőt, amely sokáig azért tudott csak elbújni a figyelmünk elől, mert mindenhol velünk van. A kolera ma már szinte nem is orvosi kérdés többé, hanem csupán csak közigazgatási feladat, a lepra, a pellagra, a trachoma lassankint kipusztulóban vannak ebből a nem nekik való, istentelen módon tiszta világból, sőt a bubópestist is, a középkor fekete rémületét is elfogdossák ma már hamarosan a kikötővárosokban.

És azután egyszerre, szinte megdöbbenő gyorsasággal jönnek egymásután a legújabb csodák. Ehrlich megöli a vérbajt, de tüstént utána jön a híradás, hogy a luesz legrettenetesebb következménye, a paralízis is gyógyítható. Jóságos Ég, hova jutunk? Hiszen ha ez így megy továbbra is és ha megtalálják még az érelmeszesedésnek is az ellenszerét és kötelezővé lesz a csecsemőkön végzendő vakbéloperáció, akkor mindenki végelgyengülésben fog meghalni és tíz év múlva annyi lesz már az ember, hogy még Amerikában sem férünk el mi magyarok. Valóban, a világ sok nagyszerűsége között az ember a legnagyobb.

Ha...

Ha el nem indult volna egyszer csak valahonnan a titokzatos szibériai tundravidékekről, vagy valahonnan a jeges sivatagok ismeretlen világából egy piciny, véghetetlenül piciny kis Valaki, akiről azután a kísérteties megjelenése nyomán egyszerre kiderül, hogy nagyobb, hatalmasabb, félelmeesebb és világbíróbb, mint a teremtés koronája, a költő megénekelte ember.

Ez a kis Valaki egy új betegségnek a csirája. Mikrobája egy olyan átoknak, amelynek még nevet adni sem tudunk és amelyet a szörnyen új mivolta miatt a régi rémület szavával pestisnek nevezünk.

Pedig minden valószínűség arról beszél, hogy az a fekete halál, amely egymásután népteleníti el Mandsuorszag városait, betört már Kinába is és minden valószínűség szerint el fog látogatni Európába is: tulajdonképpen nem is a pestis. Vagy legalább is nem az a régi formája a döghalálnak, amely a bibliai időkben is, a középkorban is és az újkor kezdetén is olyan rettenetes pusztításokat vitt végbe még a földgömbnek úgynevezett civilizált részein is. A bubópestis, amelynek őshazája az indiai nagy folyamok dsungelvidéke, terjesztője pedig a patkány és az éjszaka alattomos férgei, a mirigyeket támadja meg, mint lomhább járású testvérbátyja, a rák. Elfekélyesíti az áldozata testét, szörnyű fekete tályogokat okoz - ezért is neve a fekete halál - de a levegőn keresztül nem terjed, csak testi érintkezéssel lappanghat odább, tehát biztos védelem ellene a karantén és a tisztaság. Ez földön lappangó, sőt föld alatt csúszkáló betegség.

De ez az új rémület, amely most a tundrákból indult el embergyilkolásra, úgy látszik, hogy más Valaki. A tüdejét rohanja meg az áldozatának, még véresebb hamarsággal és bizonyossággal végez vele, mint az indiai pestis és - ez a szörnyűségek szörnyűsége - úgy látszik, hogy a levegőn keresztül is terjed, tehát kivédhetetlen, mint az influenza.

A szörnyűségek földjéről, ahol most nagy, népes városok vannak kihalóban, ahol mindenki elveszítette a fejét, természetesen csak zagyva, hézagos, tétova hírek érkezhetnek. De ezekből is kiérezhető, hogy itt nem az indiai dsungel beszél, hanem a szibériai tundra. Gyanakodtak a prémvadászok által elejtett mormotákra, hogy azok terjesztik ilyen rettenetes gyorsasággal az új veszedelmet, de maga a híradás is kételkedik ennek a feltevésnek a valószínűségében. És óvatosan, sorok között, de mégis éreztet annyit, hogy ez a veszedelem a levegőn keresztül terjed. Ugy látszik tehát, hogy nem a régi bubópestis egy új támadó területéről van itt szó, hanem egy egészen új, eddig lokálisan lappangott betegségről, amely most indul el hódító útra, hogy kikacagja az embert és elnéptelenítse a tartományokat, amelyekben ő lesz úrrá...

És laboratóriumok csendjében, tudós munka titokzatos vegykonyháiban folyik tovább a töprengés, új harc kezdete az új kísértet ellen, amely sárga kacagással vigyorog a világ szeme közé s úgy kérdezi, hogy e világ nagyszerűségei között csakugyan az ember-e, az aki a legnagyobb?

A kínai ember

1911

Az a forradalom, amely most tört ki Kína déli tartományaiban, sokkal veszedelmesebb mértékű, de a karakterére nézve is egészen más, mint volt a jehocsuánoknak, vagy közkeletűbb névvel boxereknek a lázadása, amely a múlt század utolsó éveiben lángolt főképpen Santung tartományban. Közös vonás a két forradalom között csak annyi van, hogy mind a kettő nemzeti mozgó okokból indult ki. De míg a jehocsuánok forradalma az európaiak, a gyűlölt jan-koe-ce-k, „fehér ördögök” ellen irányult, addig a mostani lázadás szintén idegen faj ellen irányul ugyan, de az az idegen faj ugyanaz a mandzsu, amely a benszülött dinasztia kiűzése után erőszakos módon elfoglalta a kínai trónt és most mint idegen dinasztia uralkodik a kínain.

A forradalomnak ez az iránya az, amely sokkal jelentősebbé teszi, mint aminő volt akár a taipingek forradalma, akár pedig a jehocsuán lázadás. Mert - ami még csak évekkel ezelőtt is szinte teljesen lehetetlennek, vagy legalább is a nagyon távol jövő ábrándjának látszott csak - a kínai nemzeti öntudat felébredését és váratlanul vehemens akcióba lépését jelenti. „Kína a kínaiaké” - hangzik most már az Arábi basától eltanult és kínai nyelvre transzponált jelszó Kínában is és többé nem az európai idegenek ellen. Ami azért végeláthatatlan jelentőségű, mert a nemzeti öntudatra való ébredés mellett egyúttal a modern, európai értelemben vett kultúrára való felelősséget is jelenti.

Tehát úgy látszik, hogy reform-mozgalomról és annyiban egészen meglepő forradalomról van szó, mert ezek a forradalmárok szakítani akarnak az ősi kínai kultúrával és csatlakozni, kétségtelenül Japán példájára, az európai kultúrához.

Nincs még tisztázva, hogy micsoda erők érlelték azután kitörésre is ezt a forradalmat, de annyi bizonyos, hogy hatalmasaknak kell nekik lenni, hogy a kínai népet, amelyre az indolens szó még meglehetősen halovány is, ilyen borzalmasan meg tudják rázni, ilyen felkelésre bírni rá.

Mert nincs emberi karakter, amelytől a forradalmár fogalma távolabb állna, mint a kínaitól, különösen pedig a most lázban vergődő délkinaitól. Egészen sajátságos és a mi mértékünkkel alig is mérhető „valaki” az, akit mi kínai embernek nevezünk és kinézernek csúfolunk. Nem azokból az ideszakadt, csenevész, keveredettvérű példányokból kell megítélni őket, akik a kávéházban, meg a vendéglőben árulják az éretlen kőből faragott Konfuciusz-szobrot, meg a tehénnek stilizált kínai oroszlánt.

Az igazi kínai, otthon, az bizony egészen más. A testére nézve barom, mert bivalyizmokkal dolgozik és semmiféle munka nem nehéz neki, de az idegrendszerére nézve egészen kultúr-ember, kietlen évezredekkel kultúrabb ember nálunk. Mert a barommunka után nem kell neki barométi és nem kell neki bestiagyönyörűség. Nem dolgozik órára, mint az európai munkás, hanem a válla bírására, mint a barom. Hanem amikor azután elvégeztetnek érzi a dolgát, amikor pihenni kezd, akkor egyszerre fölibénk emelkedő kultúr-ember lesz belőle. Az európai napszámos a munkája végeztével zabál, a kínai, még ha kuli is, amint lefogyott róla az aznapra való munkabírása, nem zabál, hanem - eszik. Ha semmi más nem tenné a kínait felettünk állóbbá, öskultúrában, természetmegértésben nagyobbá, azzá teszi már maga az az egyetlen tény, hogy csak annyit eszik, amennyi a teste munkabírására elég. Nem lakmározik - a híres kínai nagyebédek részben legendák, részben hibás általánosítás számába mehetnek csak - tehát nem lakmározik, mint nálunk még a kőműves-napszámos is, aki oduban lakik, de az ötért szalonjára mellé csemegének zöldpaprikát vesz és pálinkát iszik rá.

A kínai csak főtt ételt eszik, de sohasem meleget és vizet iszik rá, de sohasem hideget. Rettenetes kultúra ez, amely már a rabigájába tudja venni a gyomrot is. És rettenetesen elkultúrált nép ez, a gyomráig kultúrnép, amely az idege sok évezredes nyugalmaiban megértette, hogy az életnek a forróság is gyilkos, a jéghideg is gyilkos. És meg tudta csinálni a kultúra legnagyobb idegprodukciónak, amelyre mi, hozzájuk mérten kölyöknépek még ma is „innen” vagyunk, legyőzte a gyomor természetes undorát a langyosságtól, a se hideg, se melegtől, amely nekünk émelyítő, de amely a táplálkozásnak az ideális módja az étel temperaturájában, az emberi test hőmérsékletéhez való legkitünőbb asszimilálásban.

És az embert megtagadó, tehát embert igazoló munka után, meg az ideális, hogy úgy mondjam szinte szűzies táplálkozás után megy csak a kínai a szórakozására is. Hogy hova? Vagy ki a mezőre papírsárkányt eregetni, vagy be a szobájába papírlámpás pislogásában gyönyörködni, vagy pedig a teaházba. A Josivaráról nem tudnék beszélni, mert a japániakat nem nagyon szeretem és nem is nagyon érdekelnek, de hazugság minden úgynevezett teatívműve. A kínai már csak azért sem tud európai értelemben korhelykedni, mert a kínai nyelvben nincsen egyetlen durva szó sem és a kínai kezdetleges mondatszerkesztés nem ismer ocsmány fordulatot, nem tud asszonypirító dolgokat mondani.

Ennek a lány, sajátságosan túlkultúrált fajnak tehát szinte egészen természetadta mérge az ópium, ebből a karakterből érthető meg, hogy a kivándorló kínai miért vállalkozik Amerikában első sorban asszony munkára, mosásra, vasalásra, de miért ütközik azután vissza benne az évezredek kultúrájától elnyomott barom akkor, amikor pénzvágy, vagy szerelmi sóvárgás egyszerre szembeállítja a mi kultúránkkal. Szan-Franciskó kínai negyedei vérfagyasztó tragédiákkal teljeseek.

És most ez a reformmozgalom szintén az őskínai kultúra kereteit rázza. A mi kultúránkat akarja ráerőszakolni a lány, langyos, lagymatag kinaira. És a két kultúra-összeütközés, úgy látszik, már most kiváltotta a kínai forradalmárokból ennek a fajnak a baromi részét.

Sajátságosképpen nem idegenek ellen irányuló forradalomban, hanem egészen belső ügyben, amely azonban mégis csak az új kultúrára való vágynak a véres vergődését jelenti.

A déli sark fölfedezése

1912

Nagy és nem csupán ideális tudományos tekintetben fontos esemény, hogy a földnek eddig legtitokzatosabb, legmegközelíthetlenebbnek látszó pontját, a déli pólust fölfedezték. A hírek, amelyek erről a nagy eseményről szólnak, ma még természetesen tisztázatlanok, válogatlanok, mert részben *Amundsen* Roald norvég hajósnak, a hajdan híres viking-hajósok késői ivadékanak, részben pedig *Scott* angol kapitánynak tulajdonítják a Déli Sark felfedezésének a dicsőségét. Ez az első napokban természetes és nagyon is érthető hírzavar alkalmas arra, hogy az olvasóban gyanakvást keltsen és könnyű analógiát ébresszen az északi pólus fölfedezésének ismeretes botrányához. Északon *Cook* és *Peary* vetélkedtek a fölfedezés dicsőségéért és mind a kettőnek a szélhámosossága ma már tudományosan konstatació van. Most megint két név kapcsolódik hozzá a másik nagy felfedezéshez is, az *Amundsen* és a *Scott*é.

Ennek az összehasonlításnak a keresése azonban most téves, tehát veszedelmes volna. Mert az új felfedezés hőseit - akár mind a kettő, akár egyik bizonyul annak - a világért sem szabad a nyilván kalandor *Cook*nak és a valamivel pozitívabb, de mégis csak amerikai megbízhatóságú *Peary*nek a mértékével mérni. Itt nem ábrándos, vagy hazug híradásokról van szó, hanem - ez már most, az első órákban is konstatació - pozitívumokról. Amikről garantál első sorban a felfedező neve és egyénisége. *Scott* kapitány régi járója és ismerője a jeges vidékeknek, sőt *Shackleton* kapitány, aki három évvel ezelőtt csak eleség híján nem tudta elérni a déli pólust, de százötven kilométernyire megközelítette, első útját a déli sarkvidékre szintén *Scott* vezetése alatt végezte. Hogy pedig *Amundsen*, ez a nagyszerűen érdekes normann hajós milyen komoly ember, arról tanuskodik az, hogy hajójával, a *Fram*mal tulajdonképpen az északi pólus felé indult, de éppen a *Cook*-*Peary*-féle skandalum kedvetlenítette el annyira, hogy észak helyett elindult dél felé. Ezek az utazók aligha bizonyulnak olyan szélhámosoknak, mint az északi pólus hősei.

És a felfedezésük értéke is sokkal jelentékenyebb, mint lett volna az északi sark felfedezéseinek az értéke még absztrakt tudományos nézőpontból is. Az északi pólus felfedezése ma már csupán csak turisztikai érdekesség volna, mert hiszen ennek a pólusnak a kutatása tulajdonképpen nem is magáért a sarkért kezdődött meg a tizenhetedik században, hanem az *északnyugati átjáróért*. Vagyis azért a legrövidebb tengeri útért, amellyel egybe lehetne kapcsolni Európát Amerikával. Ma már, turbinás gőzhajók és a kétségtelenül elkövetkezendő levegőbeli közlekedés idején semmi gyakorlati értéke vagy haszna nincsen annak, hogy azt az átjárót keressük. Az *Atlanti-óceán*on át is olyan gyorsan tudjuk ma már elérni Amerikát, aminő gyorsaságról az északnyugati átjáró nagy kutatói, temérdek áldozatai nem is álmodtak, még ha megtalálták volna is ezt a rövidebb utat.

Az arktikus pólus felfedezése tehát ma már csupán kuriózumnak az értékével, sőt talán inkább csak az érdekével bírna. Ellenben az *Antarktis*z felfedezése és megjárása pozitív és gyakorlati tudományos haszon lesz.

Meg kell itt állni egy pillanatra az *arktikus* és *antarktikus* szavaknál. Görögül a medvét hívják *arktos*-nak, kényelmes tehát a feltevés, hogy a sarkvidéket arktikusnak a jegesmedvéről nevezték el. Ez azonban egy kicsinyt tévedés, mert a görög a Göncöl-szekerének a csillagképét is Nagymedvének nevezte - ez ma is a tudományos neve - és mivel a Göncöl-szekere az a feltűnő csillagkép, amely a legszemmel láthatóbban forog a Sarkcsillag körül, azért nevezik az északi pólus vidékét arktikus vidéknek, míg a délisark vidéke, ahonnan már a (különben az

Egyenlítőről is már csak horizontálisan látható) Göncöl természetesen egyáltalán nem látható: antarktikus, magyarul medvecsillagzat nélkül való vidék.

Hogy az antarktikus pólus felfedezése és a valószínű *Antarktis* új világrész megállapítása miért nem csupán tudományos idealizmusból és hiú hősködésből értékes és fontos, ennek a magyarázata a két pólus egészen különmemű természetében rejlik. Az északi pólus tenger-vidék, szakadozott földdarabokkal, szigetekkel, félszigetekkel körülvett nyílt tenger, a déli pólus ellenben szárazföldön fekszik. Ez olyannyira bizonyosság, hogy két tűzhányó hegy is, az Erebusz és a Terror tesznek lángtorkukkal bizonyosságot róla, hogy itt a szárazföld érintkezik a Déltenger partvidékével. Ez is azután az oka annak, hogy az antarktikus pólus mindig nehezebben volt megközelíthető az arktikusnál. Mert a kontinentális klíma mindig ridegebb és merevebb, mint a tenger éghajlata. De ennek a kontinensnek a megállapítására gyakorlati szükség is volt, a mivoltának a kikutatása pedig a leggyakorlatibb tudományágakat mozditja előre. Mert ebből lesz majd megállapítható, vagy legalább is még jobban megközelíthető a Földgömböt átölelő két nagy hegység-abroncsnak az igazi jelentősége. Ez az egyik abroncs az Antilláknál kezdődik el, áthúzódik az óceán alatt és Európában mint Piréneusz bukkanik fel megint, hogy azután tovább folytatódják az Alpesebben, a Kárpátokban, a Kaukázusban, így törve át Ázsiába. Ez az *eurázsiai* hegység. Csupa törmelékhegy. A másik északtól délre húzódik, különösen jellemzően Amerika nyugotán, ahol először Rocky-mountain a neve, azután Amerika csipején már vulkánikussá válik, Dél-Amerika peremén pedig mint az Andesek hegyláncolata húzódik végig. Ez viszont nem törmelék, hanem réteghegység, tehát sokkal fiatalabb szülöttje a földnek, mint az eurázsiai vonal. Ezért okozta például a szanfranciskói és valparaizói földrengést is nem vulkánikus erő, hanem rétegcsuszamlás.

Szélessé válna a magyarázata annak, hogy mennyire fontos az ember gazdasági életére nézve a hegyek tökéletes ismerete és hogy időjárás, termés, jóllét vagy balsors mennyire a hegyektől függ. E két egészen különmemű földabroncsnak a magyarázását, szinte az egész titkát rejti magában az Antarktis kontinense. Aminek a felkutatása tehát nem turisztika, nem elábrándulás, hanem edisoni pozitívságú tudományos nyereség és emberi haszon lesz. És ezért kell izgatottan várnunk az újabb jelentéseket, amelyek erről a nagyon komoly szenzációról kétségtelesen hamar és teljesen megbízható formában fognak megérkezni.

Chamberlain

1911

Chamberlain Joe, a mai Anglia egyik legnagyobb államférfia haldoklik, sőt úgy lehet, hogy mire ezek a sorok napfényt, azaz hogy nyomdafestéket látnak, már meg is halt.

Halála nem korán és váratlanul következik be, mert Chamberlain, bár éles és beretválkozástól csalóka arca nem mutatta még ma sem ötven esztendősnak sem ezt az embert, elmúlt már hetven esztendő is és évek óta rettenetes, gyógyíthatatlan betegséggel, a paralizissal küzdött, amely lassankint testi és lelki ronccsá tette a hajdan daliás, szép férfit. Nem korán és nem váratlanul jön tehát a halála, de mégis a szomorú összeroskadás hatását keltheti mindenki, aki foglalkozott valaha ezzel a rendkívüli emberrel és érdeklődött nagyszabású pályafutása iránt.

Chamberlain Joe, amíg élt és amíg teljes birtokában volt önönmagának, addig szinte prototípusa volt az angolszász fajnak. Valami hihetetlen erőbírás, az angolszász fajnak az a szinte bőrre férhetetlen mozgásvágya, amely kitalálta a lófuttatást, a footballt és a gyarmatosítást, konzerválta és tette valóságosan gummielasztikumká még a betegsége kezdő frázisában is ezt a gyönyörű, szép és érdekes ember-példányt. Ez a szikáran is szélesvállú, soványan is húsos és még öregségében is dalia brit valóságosan megtestülése volt a roastbeef-elméletnek és ő volt az az ember, aki az emberiségnek rendelkezésére álló legnagyobb gömböt, a földgömböt sem nézte tulajdonképpen semmi másnak, csak footballnak, mert volt bátorsága és zsenialitása, hogy csupán csak annak nézze.

Egészen angol volt Chamberlain. Az angol mivoltáról nem csupán a normann vegyülék rassztermete, nemcsak a hidegre beretvált arca, nem csupán a szemébe szorított és tőle szintén elválhatatlan félszemüveg - az impertinenciának ez az optikai lánghelmétől feltalált szimboluma - tanuskodott, hanem az is, hogy a lelkében is ott őrzött valami egészen angol sajátságot, valami olyan lelki kvalitást, amit a világnak igazán megmagyarázni szintén csak angol ember tudott, Shakespeare: tragikumot.

Chamberlain Jóska, hogy a szász kedély mindenkit lebecéző keresztnévét fordítsam le magyarra - tragikus hős volt és ha arca kökemény vonásán keresztül bele lehetett volna látni a lelkébe, ott kettős tragédiát lehetett volna látni. Valami olyan párhuzamos mivoltát a szomorúságnak, mint aminővel a Lear király családjának a sötétségébe olvad bele a Kentek nagy gyásza.

Chamberlain tragédiák nagy hőse volt. Az egész élete kettős nagy tragédia. Gladstone halála óta a toryk sivár kormányzásán keresztül, majd a megújuló liberalizmus korszakán át ő volt az első és az egyetlen, aki új gondolatot tudott belevinni a londoni cockney-gép örökké egyhangú zakatolásába. Két új és olyan gondolata volt, amelyeknek mindegyike a világot fogta át. És - az egyikért megátkozták, a másikkal pedig még rosszabbul járt, mert azzal kinevették. Úgy látszik, hogy a próféta még Angliában sem próféta, ha angolnak születik. A Gladstone után a liberalizmusban konzervatívva savanyodott Anglia nem tudta megérteni, hogy új nagy lángelme született a lángelmék szülőföldjén. És nem értette meg Chamberlaint sem. Délafrikai politikáját honorálta ugyan, de nem megértésből, hanem pusztán csak nemzeti gögből, monoklipolitikából, de a nagyobb gondolatát, a vámkorlátra vonatkozó óriási tervét, azt egyszerűen kinevették.

Afrika feltárásának, sötétből világossá való festésének egyetlen módja az, hogy minden, ami ott kultúra, ami a civilizáció számára alkalmas tér a lábmegvetésre, az nagy nézőpontok, nagy anyagi erő és vakmerő vállalkozás kezébe jusson. A behatolás be Afrika szívébe és a végtelen

területek megnyitása a kultúra számára csak úgy lehetséges, ha elkészül a nagy tranzafrikai vasút, amely egyetlen vonalban köti össze Alexandriát Fokvárossal. Amely mintegy a fehér civilizáció abroncsává válik a sínpárjával, amely elámítja és új megismerésekre kényszeríti az eddig háromnegyed részben állatszerecsent. Amely kincset és kultúrát hord olyan területekre, amelyeken ma még csak bántu és a kaffer az úr faragott fabálványaival és rettenetes tétlenségével.

Ezt a kultúrfeladatot érezte meg és látta át Anglia számára Chamberlain. És ezért akarta a kezébe kapni Afrikának a másik sarkpontját is és ezért vitte bele - nem Kimberley gyémántmezői miatt - Angliát a délafrikai háborúba. Belátta, hogy Egyiptom ellenpontjául, Afrika uralmának másik támasztósarkául kell a két búr köztársaság is, Transzvál és Oranje. És az átlátása nyomán megindította a háborút és ezért a háborúért nemcsak a világ, hanem maga Anglia is felháborodott ellene. Ma már szinte nevetségesnek látszik, hogy volt idő, amikor maguk az angolok is felháborodtak Chamberlain kapzsiságán, amellyel halomra lövette a szegény, jámbor búrokat. Csaknem olyan kegyetlenséggel, mint ahogyan ugyanezek a derék búrok húzkodták nyársba, akasztották fára és sütötték meg elevenen a szerecseneket. A derék, jámbor búrok Krügerrel és a bibliával az élükön.

Kétségtelen, hogy Chamberlain akkor sem volt válogatós az eszközeiben, mint ahogyan egyáltalán sohasem válogatott. Kalandorokat, mint Jameson és éheseket, mint Rhodes Cecil, nyugodtan használt fel. Mert már akkor látta az élet valóságait olyan világosan, mint akár Macchiavelli és már akkor tudta éppen olyan hidegen, mint Napoleon, hogy a hadviselés első feladata az, hogy ne kímélje meg az első sor katonáit. Szomorú dolog, de igaz, hogy az első sor mindig csak arra való, hogy behulljon az árokba és a többi rajta keresztül mehessen akadálytalanul a diadal felé. És Afrikában a kultúráért való harcban a búrok voltak az első sor. Bizony, keresztül kellett rajtuk gázolni. És őket legalább megszánta, megsiratta Európa. Ugyanaz az Európa, amely pár évszázaddal előbb egészen szárazszemű, természetes valaminek találta, hogy a törökökkel szemben viszont mi magyarok legyünk az első sor, a kifordított búrok, az árvízgát, amelyen megtörjön Szulejmán hatalma, elborítva ugyan bennünket, de megkímélje Európa kultúráját. A búrokat megsiratta Európa, mi utánunk a kutya sem ugat, hogy kétszáz esztendőtt fizettünk rá a magunk kultúrájából és gazdasági fejlődéséből Európa védelmére. De nem baj. Mert azért Hunyadit mégis legalább keserűvíznek becsüli az angol, de Chamberlaint, azt leköpte.

Igaz, hogy csaknem olyan keserű nyállal, mint amilyen keserű a legkeserűbb keserűvíz, mint amilyen édes volt a felhangzó kacagás, amikor Chamberlain előállt a másik nagy gondolatával és vámkorlátot tervezett rá a brit világbirodalomra. A legviseltesebb mancseszter-nadrág is azon kezdett kacagni, hogy akad örült, aki a szent brit birodalom kereskedelmének a szabadságát vámmal akarja korlátozni. Nemcsak magukat az ősi szigeteket, hanem bele akarja kapcsolni ebbe a vámgyűrűbe az angol gyarmatokat is. Ekkor már nyilvánvalónak látták Angliában, hogy Chamberlain bolond, mert Manchester örök tanítását akarja megmásítani.

És valóban, Chamberlain akkor már ilyen bolond volt. Megdöbbenően nagy, hőroszokhoz illő szemhatár-alálátással észrevette már akkor, hogy a brit világbirodalom épp úgy össze fog omlani a saját súlya alatt, mint ahogy összedőlt a császárok Rómája, a saját súlya alatt, a maga nagyságától, ha csak vasnál erősebb korláttal nem övezik körül.

És Chamberlain megtalálta gondolatához a megvalósítás formáját is. Sem politikai módon, sem etnográfiai tekintetben, sem területben nem lehet egyesíteni az angol világbirodalmat. Üt az óra és Ausztrália, Kanada, esetleg Egyiptom is úgy le fog hullani róla, mint ahogyan elszakadt tőle a tizenharmadik században az Egyesült-Államok.

De egy abroncs mégis van.

Egy újabb olyan abroncs, amely a földgömböt ölelje át, egyetlen kolumbusi, de vert vasból készült abroncs. És ez: a gazdasági közösség. Területben, etnográfiaiában, éghajlatban legyen ezer felé tagolt a brit birodalom, az egy nagy közösség, a gazdasági közösség meg fogja számára tartani a politikai egységet is.

Ez volt a Chamberlain második nagyszerű gondolata, amely ott lappangott a márványhomloka és üvegszeme mögött. Erre tette rá az életét. Ezért bomlasztotta meg a pártja egységét, ezért indult agitálni egész Angliában, ezért alakított új pártot és ezért - nevelték ki. Mert a nyárs-polgár nemcsak Dorkingban, hanem Leicesterben vagy akár Edinburgban is csak cockney marad, akiben dogmává csökönysödött a manchesterianizmus és aki inkább kiereszti kezéből Kanadát vagy Ausztráliát, amit úgy sem lát, mint hogy fél pennyvel többet adjon a kenyérért, amit lát és eddig mindig vámmentesnek látott...

Ez a Chamberlain kettős tragédiája. Ezek a gondolatok forrtak a fejben, amely immár lehatárolt, az agyvelőben, amely évek óta keserű kórság tüzeiben égett. Az idő nem kimélte meg őt sem. Az angol politika Chamberlain hunytakor már nagyot változott, újabb, másabb célokra tör ma már, de a két gondolat - az egyik megvalósulva már, a másik talán megvalósulva a jövőben - túl fogja élni Chamberlaint és feledhetetlenné teszi a nevét Anglia történetében.

Ezer millió

A pénz bizony nemcsak kapitalisztikus fogalom, hanem hierarchikus valami is. Arisztokrata nemcsak kifelé, hanem befelé, „in sich” is. És úgy tartja a ranglétrát saját maga között, mint az orosz csinovnikok, vagy a kínai mandarinok, avagy az ó-hindu kasztrendszer büszke nemesei, a kszátriák. Mert egészen bizonyos, hogy az angol font, amely már a melléknevében, az easterlingben is az aranyos napkeltét jelenti, gögösen lenézi a hozzá képest nyomorult kis westerlinget, a Johannesthalerből dollárrá kivándorolt tallért, sőt a Demidovok platinakincséből először vert orosz rubelt is. Mert mind a kettő nagy úr ugyan, de azért mégis csak kicsiny kis törtje az ő fejedelmi méltóságának, amelynek a rokonsága a középkor aranypénzeiben található csak. A ducato, a zecchino, a scudo d’oro, a doublon és a Mediciek legszebb virága, a florino d’oro az ő lelkének a legközelebbi rokonsága, bár ezek is 11-12 koronás értékükkel csak a feléig érnek fel az ő méltóságának és nagyon tekintetes mivoltának. Hol marad azután ezek között a többi kis aprópénz? A forint, meg a márka, amelyik utóbbi bizonyos germán göggel még mindig visz ugyan magában valami felsőbbbséges tudatot, de azért már átmenet a pénz nagy, forradalmi demokratizálódására, a frankra. Amit a latin egység nevében hívnak ugyan baninak is, dinárnak is, ámbár a lira ideje ma már kezd egészen lejárni. Én legalább nem adnék Füst Milán lirájáért száz centesimit még akkor sem, ha volna.

Azonban most mégis csak liráról kell beszélünk, még pedig sok liráról, egészen sok liráról, tömérdek liráról: ezer millió liráról. Nem én tehetek róla, ezért is csakúgy az olasz kormány a felelős, mint a tripoliszi háborúért, mert ő tette közzé most az elszámolását jó három esztendő után arról, hogy mibe került Olaszországnak az édes anyaföld ama hevesebb szíve dobbanása, amellyel még jobban magához ölelte legszebb leányát, Messinát. Pont ezer millió lirába. Egy milliárd lirába. (Itt nagyon szépen kérem úgy a szedőt, mint a korrektort, hogy ne javítsa ki a milliárdot billiárdra, mert én nem vagyok Sztanoj mester tanítványa és a biliárdot egy l-lel szoktam írni.) Tehát egy milliárd lirába. Ezer millióba magának az olasz államnak, mert akár tudvalevő dolog, akár pedig nem tudvalevő, de bizonyos, hogy a külföldön gyűjtött segítőpénzek cigányutcára szaladtak, nem érkeztek meg a Tirrheni-tenger gyönyörű partvidékére, ahová csak a földrengés szokott beérkezni csonkítatlanul és pontosan. Ellenben maga az olasz kormány kiadott kétszáz milliót rögtönös segítségre, ötszáz milliót rombadólt épületek újjáépítésére, háromszáz milliót pedig „a közlekedő útvonalakon okozott kár kijavítására”.

Hát tudja effendim, hogy mi ez a legutóbbi cím egészen magyarra és egészen kurtára lefordítva mit jelent? Nem. Azt, hogy: kulimász. Mert ahogyan az egyszeri ispán kalapjának az ára benne volt a kulimászban, úgy van benne a közlekedő útvonalakon okozott károk kijavításának a háromszáz milliójában viszont az a kulimász, amivel az olasz közigazgatás tengelyét és tenyerét kellett megkenni, hogy még jobban fogjon, akarom mondani: forogjon.

Nagyszerű tétel tehát ez a háromszáz millió lira. Ha az olasz közigazgatásnak mondják, akkor az összes talján coeur-jegyzők hanyatt esnek a sikkasztás örömétől, ha azonban Carnegie-nek mondják, akkor ő - bizonyára tekintettel arra, hogy a világ második legnagyobb magyar városa Cleveland - magyar nótával felel. Belenyúl a kislajblija zsebébe, előkotorássza belőle azt a háromszáz vörös kis rézmilliót és épített belőle csillagvizsgálót a Rocky Mountain leg-havasabb tetejére dafkenek amellé a Lick-obszervatórium mellé.

Mert ilyen soklábú skolopendrum a pénz, mynheer. Amire Amerikából átmászik ide Európába a milliárdnak még csak a fogalma is, hát már azt is elsikkasztják. És itt nálunk, a szomszédságban, Znaimban, az uborkájáról nevezetes Znaimban döglött macskát eszik farsangi pecsenyének a morva napszámos és a halálvonaglásában agyonnyomja az ágyban mellette

alvó gyermekét, odaát meg, túl ezen a nagy pököládán, amit Átlászi-óceánnak is mondanak, még a vasból és betonból harminc emeletre épített meidingert is alulfűtőre készítenek és érték-papírosokkal gyűjtik be.

Szóval: fene dolog a pénz, nem is merném úgy definiálni, hogy ő az általános értékmérő, De mivel únom már a témát, tehát ráfordulok a pénzek két koldusára. Az egyik az orosz muzsik pénze: a kopek, a másik a spanyol koldusé: a maravédi. Ezek a szegénylegényei a pénz hierarchiájának.

És nem gondolja-e, tiszteletreméltó rádza, vagy ha önnek jobban tetszik, gekvár, hogy abból még baj is lehet, ha a kopek, meg a maravédi egyszer csak fellázad a dollár, meg a sterling ellen? A legkisebb pénzről, a török paráról ma nem beszélek, mert nekem nincsen egy piasz-terem sem, hogy megmérhetném vele a török kházné kincsének az értékét. Ellenben holnap fizethet még egy pohár zöldszilvánit és akkor majd beszélek Pröhle nyomán a törökökről, mi több, a karacsaji tatárokról is.

-&-